

ДЪЛМАНАХ
УНС
1983

THE 50th ANNIVERSARY OF MAN-MADE FAMINE

ALMANAC
of the
Ukrainian
National
Association

FOR THE YEAR

1 9 8 3

SVOBODA PRESS
Jersey City — New York

У 50-РІЧЧЯ ТРАГЕДІЇ ГОЛОДОМОРУ

Альманах

УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО
СОЮЗУ

НА РІК

1983

РІЧНИК 73

ВИДАВНИЦТВО „СВОБОДА”

Джерзі Ситі — Нью Йорк

Редактор: ЗЕНОН СНИЛИК
Обкладинка: БОГДАН ТИТЛА

Printed in U.S.A.

"Svoboda" — 30 Montgomery Str., Jersey City, N.J. 07302

ЦЕ БУВ СПРАВЖНІЙ ГЕНОЦИД

Написав ОЛЕКСІЙ КОНОВАЛ

Цього року українці у вільному світі відзначають трагічну дату в житті українського народу, а саме 50-річчя штучно створеного Москвою голоду в Україні. П'ятдесят років ніби і невеликий проміжок часу, але за той період виросло два нові покоління там, в Україні, і тут, за її межами. Для цих поколінь трагічні події 1932-33 років не такі відомі, як тим, що жили в ті нелюдські роки в окупованій Україні. Тому це наш обов'язок показати в цю річницю винуватців тієї трагедії, а також пригадати молодшим поколінням про ті роки, в які загинуло понад сім мільйонів українців.

Відновімо у нашій пам'яті роки перед голодом. Новопостала українська держава в 1917-21 роках не витримала збройної навали червоної Москви — припинила своє існування. Але український поштовх відродження діяв і далі. Хоч на зміну українському демократичному урядові прийшов ніби український, наставлений Москвою уряд, комуністичний, який поборював відірвання України від Росії, але після НЕП-у, який почався 1923 року, широко розгорнулося відродження національного життя українського народу в усіх галузях економіки, культури, освіти та мови. Почався розквіт української літератури та мистецтва. В школах запроваджено як викладову мову мову українську, з якої завжди насміхалися наїзники, як з мови селян, мужиків. Керівники советської України, хоч вони уважали себе насамперед інтернаціоналістами-комуністами, а шойно тоді українцями, почали заводити українізацію преси, установ та шкільництва. Життя в Україні почало набирати українського вигляду. В таких умовах почав відроджуватися знову український національний дух. Про це свідчить Хвильовий, який кинув гасло: Геть від Москви! Лицем до Західньої Європи!

Таке відродження української нації занепокоїло імперіялістичну зажерливу Москву. Вона вирішила якнайскорше покінчити з українізацією та з відродженням українського духу. У 1929 році почалося розкуркулювання. Почали відбирати господарства спершу багатших, пізніше в бідніших селян, а господарів-хліборо-

бів викидали з хат. Такі розкуркулювання часто відбувалися в зимові місяці. Родину разом з малими дітьми викидали з власної хати на сніг, а людям наказували, що хто їх прийме до себе в хату, то й тому таке буде.

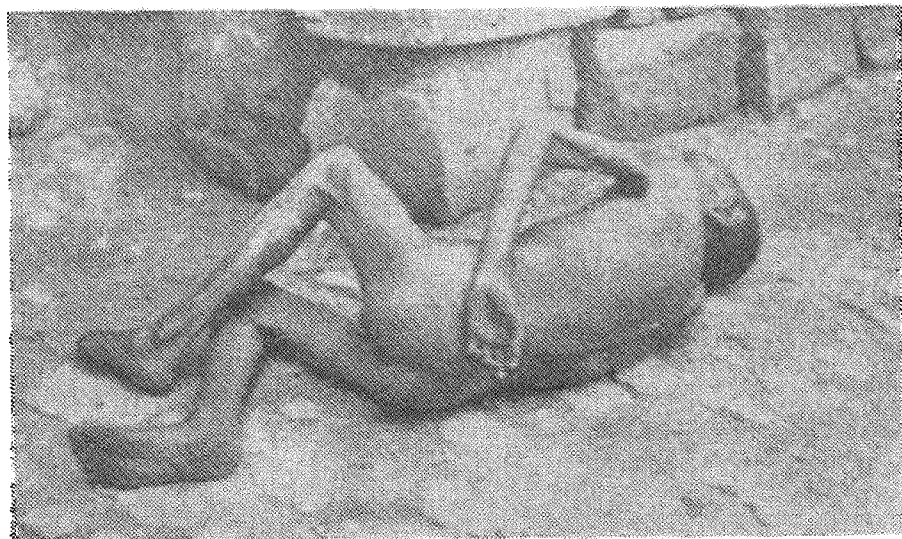
З Москви прийшла в Україну постанова з 17-го листопада 1929 року про примусову колективізацію, загнання українського селянства в колгосп. На початку 1930 року видано було новий наказ якнайшвидше покінчити з колективізацією українського селянства. Мало не все селянство України було загнане в колгоспи, а тих, що чинили опір колективізації, вивезено на Сибір. Терор супроти трудівника землі набув нечуваних форм. Початок трагедії можемо уважати так звані роки „великого перелому”, 1929-1930 роки примусової колективізації й „ліквідування куркуля, як кляси”. Але в Україні ще й далі залишилися одноосібники, тобто селяни, які не віддали своєї землі та товару до колгоспу й далі самі господарили. Тому Москва наказала за всяку ціну добитися щонайменше 80 відсотків усупільнення господарства, а в 1932 році — закінчити колективізацію. З прискіпшенням колективізації Москва збільшила плян здачі хліба державі в два з половиною рази більше, як здала Україна в попередні роки.

В 1932 році, коли майже все українське селянство було в колгоспах, Москва вимагала, щоб Україна дала державі близько восьми мільйонів тонн зерна. Українські комуністичні керівники Скрипник, Чубар, Петровський ще на початку 1932 року неодноразово зверталися до уряду в Кремлі з проханням зменшити тиск на Україну, звертаючи увагу московським можновладцям на критичний стан сільського господарства. Вони попереджали про небезпеку голодової катастрофи. Хоч Україна становила меншу частину Советського Союзу — з неї вимагалось більше зерна, як з Росії та інших республік узятих разом.

Літом 1932 року в тодішній столиці Радянської України Харкові скликано спеціальну Третю всеукраїнську конференцію КПБУ, присвячену ситуації на селі. На цю конференцію Москва прислала Молотова та першого заступника Сталіна — Кагановича. На цій конференції українці доводили представникам Москви, що в селах України забрано вже все, що можна було забрати. Микола Скрипник говорив, що йому казали селяни під час його подорожі по Україні, що „вже більше нічого брати, бо забрано все під мітелку”. Але Молотов і Каганович на прохання українських комуністів, які, хоч служили Москві віддано, все ж благали змилюватися над українським селянством, сказали таке: „Ніяких поступок чи вагань у питанні виконання завдань, поставлених партією і советським урядом перед Україною, не буде”. Українське селянство,

Великий голод 1932-33. Батьки померли, а троє малих дітей опинилися під плотом. Полтавщина.

На вулиці труп померлого з голоду (Вночі хтось зняв убрання, щоб продати на базарі).

закріпачене в колгоспах, було приречене на видиму голодну смерть.

Сьомого серпня 1932 року видано закон, яким було встановлено смертну кару всім тим, що „порушували соціалістичну власність”. А під цю рубрику „злочину” підлягало збирання колосків після жнив на колгоспних ланах. Уряд Москви в Кремлі скасував постанову маріонеткового українського уряду в Харкові про видачу зерна колгоспникам на зароблені трудовні (за відроблені дні праці). Москва наказала 20-го листопада 1932 року припинити видачу хліба на трудовні колгоспникам до того часу, поки колгоспи України не виконають неможливої до виконання накладеної на них норми здачі хліба. Крім того Москва наказала відібрати від українського селянина видане їм зерно та інші харчі. Щоб цей наказ був переведений в життя, Москва призначила своїх людей — переважно не-українців, так званих „тисячників”.

Спершу надіслано з Росії 60 тисяч росіян-комуністів на посади голів колгоспів, а пізніше ще прислано в Україну 112 тисяч комуністів та комсомольців, переважно з Москви та Ленінграду, на викачування хліба з України. Ці безсердечні, нелюдяні пришельці разом з активістами сіл з ковінками в руках ходили від двора до двора. Вони забирали всі знайдені харчі в хатах, а ковінками шукали на городах в землі закопане в ямах зерно, буряки, картоплю чи інші харчі.

В кінці 1932 року, за наказом з Москви, почалась бльокада цих районів України. Уряд наказав припинити доvoження споживчих товарів і припинити всю торгівлю взагалі в тих районах, що не виконали пляну здачі хліба. Восьмого грудня 1932 року уряд Москви виніс вирок смерти районам, які не виконали обов'язків перед ненажерливою Москвою. А в дійсності цей вирок смерти був вироком смерти не для кількох районів, а для всієї України. Бо Україна як цілість не могла здати Москві неможливо високої квоти зерна. Цей вирок смерти звучить так:

„1. Припинити постачання цих районів споживчими товарами та стримати всяку державну та кооперативну торгівлю, для чого закрити в цих районах державні й кооперативні крамниці та вивезти з них наявні товари.

2. Заборонити торгівлю речами широкого вжитку, що їх досі продавали колгоспи та одноосібні господарства.

3. Припинити давати всякі кредити для тих районів та відтягти назад усі вже надані їм кредити.

4. Змінити особовий склад місцевого адміністративного та господарського керівництва, усунувши звідти всі ворожі елементи.

5. Перевести це ж саме в колгоспах, усунувши звідти всі ті ворожі елементи, що брали участь у зриві хлібозаготівлі”.

Уже восени 1932 року страшний голод почався в селах України. Новий 1933 рік населення України зустріло сотнями тисяч трупів, кількість яких з дня на день збільшувалась. Але Москва тим не задовольнялася. З Москви надіслано в Україну для „наведення порядку” Постишева з його прибічниками.

Він 1-го березня 1933 року усунув з посту голови советської України Чубаря, а Миколу Скрипника з посту наркома освіти. Постишев ясно сказав українським комуністам, які довший час сліпо виконували накази Москви, що про ніяку поміч, що вони просили, не може бути й мови. Навіть більше того, — казав Постишев, — уряд не видасть селянам ні кілограма посівного зерна для засіяння землі на весні.

Завданням Постишева було додати плямово зорганізованим голодом свідоме українське селянство, яке безперебійно поповняло ряди інтелігенції, закінчити розгром відродження української національної культури та добити українську інтелігенцію і навіть тих, що так віддано їм служили — українських комуністів.

Московсько-большовицький похід проти українського селянства мав явно національно-політичний характер. Москва хотіла зломити хребет українській нації. Українські селяни, навіть ті, що добровільно записалися в колгоспи, вмирили з голоду. Ті, що могли ще ходити, кидали села та ішли до міст, де за працю робітника діставали бодай якісь харчі. Але не багатьом вдалося дістати працю в місті. По містах продовжувалися початі в 1929 році арешти інтелігенції та масові розстріли.

Про голод 1933 року написано багато статей, дописів та спогадів різних авторів в різних українських газетах та журналах. Про жахливі роки нищення українського народу видали англійською мовою монументальну велику науково опрацьовану працю ті, що пережили той голод, а саме Союз Українців Жертв російського комуністичного Терору (СУЖЕРО) та Демократичне Об'єднання Бувших Репресованих Українців з-під Советів (ДОБРУС) у двох томах, кожний понад 700 сторінок, під назвою The Black Deeds of the Kremlin: A White Book.

Книга М. Вербицького „Найбільший злочин Кремля”, видана ДОБРУС-ом у 1952 році, містить фактичний матеріал, зібраний серед живих свідків голоду. В 1962 році ДОБРУС і СУЖЕРО видали англійською мовою працю Марти Чиж, в якій багато місця

присвячено голодові. Та праця називається: *Woman and Child in the Modern System of Slavery — USSR*. Василь Ів. Гришко написав дві праці про голод, які видано українською мовою під назвою „Москва сльозам не вірить” та „Український голокост”, яка також перекладена на англійську мову і має вийти в 50-річчя голоду. Філія ДОБРУС-у в Чикаго видала в 1955 році збірку Юрія Степового „Сміх крізь сльози”, яка містить дві повісті з років голоду. Старанням Українського Публіцистично-Наукового Інституту видано працю Миколи Галія під назвою „Організований голод в Україні 1932-1933”. Про голод в Україні багато праць написав Дмитро Соловей та багато інших авторів.

В 1933 році голод по селах косив немилосердно старих, малих і всіх поголовно. Голод 1933 року стався в Україні не через труднощі переведення колективізації чи неврожай, бо урожай того року був кращий від попередніх, — а через те, що голод був заздалегідь запланований і злочинно переведений комуністичною Москвою.

Ми ясно й недвозначно твердили і твердимо, що голодове народоббивство українського селянства, яке провела Москва, було національним народоббивством, яке мало чим різнитися від убивств жидів Гітлером. Тоді, коли в Україні мільйони селян гинули з голоду, в Росії, яка як відомо великою мірою залежала від постачання харчів з України, ніякого голоду не було. Для підтвердження цього вдаймося до Великої та Малої Советської Енциклопедії. В них між переписами населення Советського Союзу находимо статистику населення України за 1926 і 1939 роки. В 1926 році українців було 31,194,978 осіб. У 1939 році, 13 років пізніше, українців стало 28,070,404 особи. Тобто зменшилося українців на 3,124,572 особи. На протязі тих 13 років мусів би бути приріст населення України, українців мусіло б бути в 1939 щонайменше 35 мільйонів. Але їх не було. Недостача семи мільйонів українців це і є власне ті жертви трагічних для українського народу 1932 - 33 років. Українців за переписом від 1926 до 1939 року в Советському Союзі зменшилося на 10 відсотків, тоді як росіян за той час збільшилося. Хіба це не свідчить за те, що голод не був ніякою господарською кризою в Советському Союзі, а був пляново організований для виморення небажаного російсько-комуністичній владі українського народу!?

На 12-му з'їзді комуністів України в січні 1934 року Постишев відверто й зухвало твердив, що 1933 рік був роком розгрому української контрреволюції і партія, мовляв, провела „геркулесову роботу в справі ліквідації націоналістичних елементів в Україні”.

В той час, коли гинули мільйони українців з голоду, Москва нахабно і безсоромно заперечувала наявність будь-якого голоду в Україні. Більше того, вона твердила, що український народ ще

ніколи не був таким щасливим, як саме в 1933 році. Коли трагічні події в Україні дійшли до українців в Америці, вони знайшли прихильників української справи між діячами американського Уряду й устами конгресмена Копельмана 4 січня 1933 року висловили свій протест проти народовбивства в Україні. Міністер закордонних справ СРСР Літвінов написав в листі до конгресмена таке: "Дякую за надісланого мені листа та звернення моєї уваги на український памфлет. Таких чи подібних памфлетів, повних брехні, поширюваних контрреволюційними організаціями за кордоном, які спеціалізуються в тому, є багато. Їм нічого не залишилося, як поширювати фальшиві інформації чи підробляти документи".

Захід вірив, що в Советському Союзі всім народам, що живуть там, живеться добре. Він своїми різними акціями офіційно й неофіційно прикривав і ще й далі прикриває варварські злочини Москви супроти України та інших поневолених націй СРСР. Західній світ вірив і далі вірить московським твердженням, що влада в Москві для численних народів Советського Союзу є така, яка задовольняє бажання більшості їх. Російсько-комуністична влада Кремля завдала українському народові нестерпних страждань і потопила в морі крові і сліз мільйони його синів і дочок. Замучені голодом в 1933 року, закатовані у відомих і невідомих тюрмах і концентраційних таборах зобов'язують нас, українців, що є поза межами тюрми народів, прикласти всі наші старання для звільнення України з лабет „старшого брата”.

Сьогодні ми схиляємо голови в жалобі перед жертвами московського терору в Україні і рівночасно пригадуємо Москву й вільному світові, що наша пам'ять про злочини Москви не слабшає. Винуватця, що заморив голодом 7 мільйонів українців, ми знаємо. Сьогодні в 50-річчя голоду в Україні, ми обвинувачуємо Москву, причинника української трагедії 1933 року, і не збираємося їй скоро того злочину пробачити.

Не забувайте ніколи, що старші віком потребують так мало, але як же багато потребують вони цього „мало”.

Маргарет Виллур

Коли людина „в принципі” погоджується з чимось, вона не має найменшого наміру перевести це в життя.

Отто фон Бісмарк

THE MAN-MADE FAMINE OF 1933 IN SOVIET UKRAINE: WHAT HAPPENED AND WHY

By JAMES E. MACE

(Paper delivered at the International Conference on the Holocaust and Genocide in Tel Aviv, Israel, June 20-24, 1982).

The event which Ukrainians call *shtuchnyi holod*, the man-made famine, or sometimes even the Ukrainian holocaust, claimed an estimated five to seven million victims. Purely in terms of mortality, it thus was of the same order of magnitude as the Jewish Holocaust. It was, however, a very different kind of genocide in that it was not motivated by a quest for racial purity and was not an attempt to destroy a nation by means of the physical murder of all its members. For one thing, Stalin had far too many Ukrainians under his sway for him to ever take the idea of physical annihilation seriously. Nor was it necessary for his purposes, which was to destroy a nation as a political factor and social entity. A far closer parallel is offered by events which took place after the Communists seized power in Cambodia and unleashed a reign of terror on the population designed to utterly destroy the nation as it had hitherto existed so that the new regime might recreate it in its own image. In both the Ukrainian and Cambodian cases, the genocide was committed by Communist regimes operating under an ideology which portrayed the nations in question as inundated by class enemies such that the regimes came to identify the whole social structure with such enemies whom it attempted to destroy by destroying the nation as a nation so as to leave an amorphous mass which the regime then sought to restructure as it saw fit.

In order to understand the Ukrainian famine, one must first of all look to the history of Russo-Ukrainian relations. Ukrainians have traditionally seen the long history of Russian domination over their country as one long tale of oppression. They have always viewed the results of the 1654 Treaty of Pereiaslav as their subjugation rather than

the reunification of fraternal peoples which Stalinist and post-Stalinist Soviet historiography has attempted to portray.¹ Indeed, the Ukrainian nation can hardly be said to have prospered from Russian rule. Its autonomy was gradually abolished; its Orthodox Church was absorbed by the Muscovite; its economic growth was long stunted; its elites were assimilated. Like the Czechs after the 1620 Battle of White Mountain, Ukrainians gradually became almost entirely a nation of priests and peasants, and they are one of the few nations on earth whose level of literacy actually declined from the seventeenth through the nineteenth centuries. From 1876 to 1905 the tsars even went so far as to ban the Ukrainian language from the printed page in an attempt to cut short the revival of national consciousness.² When industries and mines were built in Ukraine in the late nineteenth century, the fact that Russian peasants from the Central Black Soil Region were economically poorer than their Ukrainian counterparts guaranteed that there will always be plenty of Russians to work in the new establishments, and the belated development of their own country thus passed the Ukrainians by.³ The xenophobia of the Black Hundreds found more fertile soil among Ukraine's Russians than in any other part of the empire. Even the liberal democratic Russian intelligentsia refused to support so much as a token autonomy for Ukrainians. By the time the Russian Empire disintegrated in 1917, Ukrainians possessed only a numerically small but extremely important national intelligentsia in the cities; the vast majority of them remained peasants who viewed the cities of their own land as alien entities inhabited by foreigners.

THE TWO REVOLUTIONS IN UKRAINE

In 1923, when the Bolsheviks were actively seeking to "take root" in Ukrainian soil, Moisei Ravich-Cherkassky, a former Jewish Bundist turned Communist, published the first official history of the Communist Party (bolshevik) of Ukraine. His thesis, officially condemned since 1927, was that the Soviet regime and Communist Party in Ukraine had two distinct ancestral roots, one extending from the Russian revolutionary movement and another from the Ukrainian socialist movement. He believed that the CP(b)U was actually the child of this dual lineage produced by the 1920.⁴ While such a synthesis, if it ever existed, was short-lived, there is a fundamental truth upon which the idea was based: the division between town and country in Ukraine was national as well as social, and what happened in 1917 was that two separate and simultaneous revolutions — one Russian and proletarian, the other Ukrainian and agrarian — fought each other for the same territory. For Ukraine's Russian cities, factories, and mines, the

revolution was but a regional variation on the movement elsewhere in the empire, but for the Ukrainian peasants who made up four-fifths of the country's population, the revolution was as much a struggle for national liberation as one for social justice. And each of these revolutionary movements could trace their separate ancestries back for decades.

During the revolution and civil war, the Ukrainian revolution had to face three different enemies: the Russian counterrevolution, the Bolsheviks, and the Poles. Of the three, Denikin's Volunteer Army was seen as the greatest evil because it was aimed at restoring the prerevolutionary regime of the landlords. Denikin saw "Russia" as one, indivisible, and consisting of three parts: Great, Little, and White. There was no place for Ukraine or Ukrainians in a such a scheme. He saw the Ukrainian movement as an artificial creation of the Germans and Ukrainian "semi-intelligentsia; he believed that if these "subversives" were isolated the Ukrainian movement would disappear. When he occupied the country, Ukrainian schools and cooperatives were closed down; his administration was based on reactionary landlords who reclaimed their estates and often used their positions to settle old scores. Even Kharkiv, where the predominantly Russian population initially greeted the Whites as liberators and providers of cheap bread, was ready to welcome the Bolsheviks as liberators after a few months of the White Terror.⁵

As for the Bolsheviks, Lenin recognized the right to self-determination to the point of separation but reserved the right to decide on its desirability on a case by case basis and maintained that Social-Democrats of colonially oppressed peoples ought to advocate unity. This meant recognizing a right which nobody was supposed to exercise, a true forerunner to the right of secession in the Soviet Constitution, designed only to make Russian rule more acceptable to the colonies.⁶ Ukrainian spokesmen found this solution far from satisfactory. On the eve of the revolution Lev Yurkevych (Rybalka), one of the leaders of the Ukrainian Social-Democrats, denounced Lenin's formula as a smokescreen and warned that if Ukrainians did not receive the right to rule themselves, they would fight for it, even against Russian socialists if need be.⁷ The words were prophetic.

Within days after news of the tsar's abdication was received in Kiev in March 1917, the Ukrainian Central Rada was established, first as a clearinghouse for Ukrainian national activities and later as an organ of territorial autonomy which contained representatives of the national minorities, including the Russians. Practically every town also had a soviet of workers and/or soldiers deputies. Since the words *rada* and *soviet* are merely direct translations of each other, there was initially no little confusion about which of these very different bodies stood for what.

Georg Lapchynsky, a member of the first Soviet Ukrainian government and later leader of a federalist opposition within the CP(b)U, recalled that in the fall of 1917 at any given political gathering there always seemed to be a Ukrainian who would claim that he supported Soviet power and also the Rada because it was a Soviet.⁸ The Rada itself even had occasion to use this formula. In November 1917 Mykola Porsh, the Rada's Secretary of Labor, officially informed Stalin that "We consider the Central Rada to be by its composition a Soviet of Workers, Peasants, and Soldiers' Deputies who were elected at congresses of peasants, workers, and soldiers."⁹

The weakness of support for the Bolsheviks was shown by their poor showing in the Russian Constituent Assembly elections, where the Ukrainian socialist parties received a substantial majority and the Bolsheviks polled only 10%.¹⁰ Nevertheless, they tried to take power in December 1917 by calling an All-Ukrainian Congress of Soviets to "reconstitute" the Rada as Soviet government. When the Bolsheviks and their sympathizers arrived in Kiev, they were literally swamped by Ukrainian peasant delegates from rural organizations claiming to have the right to be considered Soviets of Peasants' Deputies. Hopelessly outnumbered, the Bolsheviks fled to Kharkiv where, under the protection of Russian Red Guards, they convoked a rump session which proclaimed the first Soviet government of Ukraine.¹¹

Up to the end of the civil war, the various Soviet Ukrainian governments were established by the Russian Red Army and received whatever local support they had from Russians, mainly from the Donbass workers. They tended to show open hostility to everything Ukrainian. In 1917, the Kiev Bolsheviks were led by Yuri Piatakov and Evgeniya Bosh who before the revolution had denounced even Lenin's verbal concession to the right of nations on self-determination, taking the Luxemburgist view that national liberation was utopian under capitalism and irrelevant under socialism.¹² When the Red Army took Kiev in January 1918, its commander declared in his first declaration on the establishment of Soviet power there: "We took this power from the far North on the point of our bayonets."¹³ Those found speaking Ukrainian in the streets were rounded up as suspected counterrevolutionaries and shot; Volodymyr Zatsky later recalled that he himself only narrowly escaped execution.¹⁴ In 1919 the Soviet regime was headed by Pyatakov and Khristian Rakovsky, the latter of whom declared that Ukrainian was a "kulak tongue" and that recognizing it as an official language in Ukraine would be a reactionary measure.¹⁵

In reality, the early occupation regimes were primarily interested in Ukraine as a source of raw materials and foodstuffs, especially bread. In 1919, Lenin sent his most efficient requisitioner, Alexander Shlikhter, to

Ukraine with orders to immediately ship 50 million poods of grain to Russia, but what Shlikhter called “kulak banditism” was so fierce that only 8.5 million poods could be obtained and two-thirds of that had to stay in Ukraine to feed the Red Army and the cities. As he later wrote: “Figuratively speaking, one might say that every pood of requisitioned bread was tinged with drops of the blood of the workers.”¹⁶

Of course, the person one man might call a bandit, others might call a fighter for national liberation or simply a farmer trying to protect the fruits of his own labor. Whatever one calls it, the Bolshevik historian Ravich-Cherkassky was forced to admit that the countryside formed a united front against the invaders.¹⁷ Even as set-piece warfare came to an end in 1921, thousands of guerillas continued to wage war on the invaders in the Ukrainian countryside. According to captured Soviet documents first published in Galicia in 1932 and later unintentionally confirmed by a Soviet scholar, as of April 1, 1921, at least 102 armed bands were fighting in Ukraine and the Crimea, some with as many as 800 men. Excluding the Makhno army, which had ten to fifteen thousand men, there were at least ten thousand of these “bandits”, most of whom were conscious Ukrainians.¹⁸ While we do not have later figures, Soviet Ukrainian newspapers continued to report on outbreaks of “kulak banditism” until mid-1924, and it seems to have been fairly widespread until mid-1923.

The Donbas: Russians upon whom the Bolsheviks relied for popular support wanted nothing to do with the rest of Ukraine, and neither did the Bolshevik leaders there. As far as they were concerned, they were Russian, wanted to be part of Russia, and local Ukrainians were either kulaks or counterrevolutionaries — either way, what they wanted simply did not count. In 1918 the Donbas Bolsheviks went so far as to establish their own government separate from the rest of Ukraine, the Donets — Krivoi-Rog Republic. Certainly, it is always difficult for members of a *Herrenvolk* to come to terms with the emerging national aspirations of those whom they were used to seeing as uncouth peasants, and this, as Mykola Skrypnyk recognized in 1920, was the fundamental weakness of the various Soviet regimes in Ukraine:

“Our tragedy in Ukraine is the very fact that, in order to have the help of the working class, Russian by nationality or Russified, whose attitude toward the Ukrainian language and culture was insulting and sometimes even intimidating, with its help and its forces we had to subjugate the peasantry and village proletariat, and those people who were of Ukrainian nationality were, due to complex historical circumstances, suspicious and hostile to everything Russian, ‘Muscovite’.”¹⁹

Skrypnyk's solution, which the party would officially adopt in 1923, was to actively foster the development of Ukrainian culture.²⁰

UKRAINIANIZATION AND ITS DILEMMAS

The path by which the Bolshevik Party came to adopt Ukrainianization was a long one which began in January 1919 when Serhiy Mazlakh and Vasyl Shakhrai, two Bolsheviks from Poltava, then the center of the Ukrainian movement, published a long critique of the Bolshevik policy, the thesis of which was:

“Ukraine is just as much a country as Russia, Germany, France, Italy, Norway, England, and so forth. Like them, it not only has a ‘right’ but will in fact be just as sovereign, just as independent as those other states.”

And once the Bolsheviks recognized this simple fact, they predicted, Ukrainians would be with them.²¹ They were ignored, but in the summer of 1919 a discussion group was formed in Kiev, and out of it was to grow a credible opposition which tried to take over the CP(b)U, the so-called Federalist Opposition led by George Lapchynsky. It demanded an independent party and state which would reach its own *modus vivendi* with Ukrainian revolutionary forces, but without Moscow's support there was little hope such an opposition could succeed within the predominantly Russian CP(b)U. Lapchynsky left the Bolsheviks in disgust, joined the Ukrainian Ukapists, and was readmitted to the party only in 1925 with the rest of the Ukapists.²²

While voices calling for rapprochement with the Ukrainians were weak inside the Bolshevik Party, there were powerful voices in the Ukrainian revolutionary movement ready to join hands in exchange for a shift in Bolshevik nationality policy. In 1920 Volodymyr Vynnychenko, who had headed the Rada's General Secretariat and the Ukrainian Directory before breaking with Petliura, went to Moscow and Kharkiv, ready to accept the positions of Vice President of Ukrainian Sovnarkom and Soviet Ukraine's Foreign Minister until it became apparent that the Bolsheviks were more interested in scoring a propaganda coup than in creating a government acceptable to Ukrainians.²³ The Borotbist, originally the left wing of the Ukrainian Socialist-Revolutionaries, hoped to gain concessions by showing the Bolsheviks a loyalty bordering on obsequiousness, and about 4,000 of them were actually admitted into the CP(b)U in 1920, with three of their leaders — Vasyl Ellan-Blakytnyj, Oleksander Shumsky, and Hryhoriy Hrynko — receiving high posts.²⁴ Why did the left wing of the Ukrainian revolution wish so desperately to

make an arrangement with the Bolsheviks, to join hands with them in jointly building a Soviet Ukrainian state?

Those familiar with official Soviet historiography will surely have encountered polemics against what Communist spokesmen refer to as “the anti-Leninist idea of the *bezburzhuaznist*’ (literally, “bourgeoislessness”) of the Ukrainian people.” Sometimes the idea is credited to Vynnychenko and sometimes to Hrushevsky. In truth, nobody “invented” the idea of *bezburzhuaznist*’; the fact that there was no Ukrainian national bourgeoisie was simply a matter of observation. And that is why the regime has always tried to discredit it. How can one fight “bourgeois nationalism” if the nation in question never had its own bourgeoisie?

In 1917 no Ukrainian political figure questioned the idea of Ukrainian *bezburzhuaznist*’ either explicitly or implicitly by trying to form a party of the Ukrainian bourgeoisie. At that time it was impossible to even imagine a Ukrainian politician who did not also call himself a socialist. It could hardly have been otherwise since, with a few individual exceptions, those who belonged to the propertied classes in Ukraine were not Ukrainians. The Ukrainian people meant the Ukrainian peasants, and with what class could the peasants form an alliance if not with the workers? Besides, the arrangement Lenin described in his “State and Revolution” (completely autonomous communities of toilers free from outside interference) seemed ideal to villagers whose natural interest was to keep outsiders out. Unfortunately, any similarity between Lenin’s regime and the one described in “State and Revolution” was purely coincidental.

In 1921 the Tenth RCP Congress adopted the New Economic Policy (NEP), which meant the end of compulsory requisitions of agricultural produce and basically leaving the peasants alone. At the same time, the formal equality of all languages spoken in any Soviet republic was proclaimed. The NEP did much to assuage the purely social grievances of the peasantry, but formal equality of the local language with Russian did not satisfy Ukrainians. So-called “banditism” was still widespread in the Ukrainian countryside, and the Bolsheviks came to realize that the only way to ever create a really stable Soviet regime was to somehow convince Ukrainians that the Soviet government was somehow theirs. It was for this reason that the Twelfth RCP Congress officially adopted the policy of indigenization (*korenizatsiia*) which directed Soviet regimes outside ethnic Russia to “take root” in local soil by fostering the development of the local language and culture, encourage local Communists and state servants to learn the local language and way of life, recruit non-Russians into the Party and state, and, in short, to reverse the old policy of Russification and replace it with an active policy

of derussification. Byelorussianization, Tatarization, Yiddishization, and so forth, were proclaimed and carried out, but none of them went so far or created so many problems for Moscow as did Ukrainianization.

The reason Ukrainianization gave Moscow cause for concern was due to its very success. Ukrainians, including Ukrainian Communists, took it seriously and actually began to act like Ukraine was in fact an independent country. Ravich-Cherkassky was speaking for the regime when he criticized Russian Communists who refused to take the policy seriously:

“Up to the present, not only among the Russian bourgeois intelligentsia but also among some Communists views had been bandied about which are not much different from those who thought Ukraine was thought up by Germans. Many RCP members, bound too much by bourgeois assimilationist prejudices, think the UkSSR and CPU are a masquerade, a fiction, or playing at independence. At best they concede that during the struggle for power in Ukraine against the nationalistic Central Rada and Directory, the Communist Party and Soviet power in Ukraine had to adopt the colors of defenders of national independence. Now power in Ukraine has been consolidated and the need for a CPU and UkSSr has fallen away.

“We think that only those who live solely in the present could think that way. They do not see the twenty million Ukrainian peasants who will fill the ranks of the urban proletariat in proportion with the development of industry. Today Ukraine’s cities have a Russified majority, but the countryside is the reserve from which Ukraine’s cities will be filled. The masses of the Ukrainian people, who are being raised to cultural life, to mass creativity in the sphere of economic construction will ukrainianize Ukraine at a more urgent tempo.”²⁵

For a time the center encouraged such views. Even Stalin declared in 1923 that:

“The Ukrainian nationality exists and the Communists are obliged to develop its culture. One cannot go against history. It is clear that if Russian elements have hitherto been predominant in the cities, with the passage of time these cities will inevitably be ukrainianized.”²⁶

No one could as yet foresee that within a decade the author of these very words would prove that, given sufficient force, one could indeed go against history.

Implicit in Ukrainianization was a high-stakes gamble. Would the eventual loss of the Russified proletariat, hitherto the regime's main supporter, be outweighed by Ukrainian support gained by the policy? Initially, the gamble seemed to pay off handsomely. With ample opportunities for national cultural work in Soviet Ukraine, many Ukrainian socialists who had emigrated to escape the Bolsheviks now returned, led by former Petliurist military commander Yurko Tiutiunyk and former President of the Central Rada Mykhailo Hrushevsky. The Soviet press dubbed the movement Ukrainian *smenovekhovstvo* and represented it as a Ukrainian counterpart to Ustrialov's movement.

The high point of this honeymoon between the regime and the national intelligentsia came in May 1924 when sixty-six prominent intellectuals, including several former ministers in Ukrainian governments, presented a declaration of loyalty to the Seventh CP(b)U Congress. This Declaration of the Sixty-Six stated that since Ukrainians were a nation of toilers, the proletariat was their natural ally, and that only the Russifying proclivities of early Soviet regimes had prevented such an alliance from taking shape. Now that the Bolsheviks had overcome their past errors by adopting Ukrainianization, Ukrainians were ready and willing to join them in building a Ukrainian worker-peasant state.²⁷ Those who signed the declaration clearly understood it as a national covenant between the Ukrainian nation as represented by its natural leaders and those who ruled Soviet Ukraine.

Although conditions were less than ideal — there were authors who could not get their writing through the censorship and attacks upon Ukrainian scholars by self-proclaimed guardians of revolutionary orthodoxy boded ill for the future — they seem almost a golden age when compared to conditions under the autocracy and to the Stalinist deluge which was yet to come. The 1920's produced a flowering of Ukrainian cultural and intellectual life later called the *rozstriliane vidrozhennia* (the executed rebirth) because of its abrupt and violent suppression by Stalin.²⁸ To an extent, Ukrainianization even legitimized Ukrainian national aspirations within the Party itself, with Communists like Oleksander Shumsky, Mykola Khvyliovyi, and Mykhailo Volobuev demanding far more independence than Moscow would allow, thereby provoking a deep political crisis for the regime. In 1925 the former Borotbist Shumsky, then Soviet Ukraine's Commissar of Education, led a delegation of West Ukrainian Communist leaders to see Stalin and demand that Lazar Kaganovich, who had only recently been appointed CP(b)U First Secretary and was pursuing Ukrainianization vigorously, be replaced by a Ukrainian. At the time Stalin said only that such a move was not yet expedient.²⁹ At the same time, the writer Khvyliovyi had electrified Ukrainian literary life with his messianic call to free Ukrainian

culture from Russian domination, turn to Europe for models, and for Ukrainians to lead an Asiatic Renaissance of rising colonial peoples by transmitting to them Europe's cultural attainments which Ukraine, due to its colonial past and status as a European nation, was uniquely qualified to do.³⁰

Stalin intervened in the Shumsky and Khvyliovyi controversies in April 1926 with a letter addressed to Kaganovich and the other members of the CP(b)U Central Committee. It was at this precise moment that Zinoviev and Trotsky were joining hands to form a United Opposition to Stalin, and the latter was probably motivated by what he saw as a need to strengthen his support in the predominantly Russian CP(b)U. In any case, Stalin accused Shumsky of failing to see the dark side of Ukrainianization which Khvyliovyi represented and stated that if such anti-Russian chauvinistic sentiments were not opposed, they threatened to tear Ukraine away from Russia, Russian culture, and its highest attainment, Leninism. Stalin added that Shumsky wanted to force Ukrainianization so rapidly that it threatened to violate the rights of Russian workers in Ukraine and alienate them from the regime.³¹

The weight of Stalin's condemnation assured that Shumsky would be completely isolated in the CP(b)U leadership. But a majority of the West Ukrainian Communist Central Committee (the Communist Party of Western Ukraine was at that time an autonomous section of the Polish Communist Party) supported him and the split became public when they attempted to take their case to the Comintern. They were expelled for their pains, and Shumsky was transferred to Russia. Khvyliovyi, on the other hand, showed himself to be a master of the art of ostensible surrender by confessing his sins, promising never to do it again, then doing the same thing in a more subtle fashion. By 1930, however, the increasing rigidity of permissible intellectual life succeeded in clipping his wings, and in 1933 he committed suicide as an act of protest against the great famine created by the regime in the countryside.³²

The third "national deviationist" to be condemned in the 1920's was not nearly so prominent as Shumsky and Khvyliovyi. In fact, Volobuev was a complete unknown, probably an obscure teacher in a Party school with only a brief article in a newspaper literary supplement to his credit when he published the work which was to provoke such controversy. In 1928 he published a two part article in *Bil'shovyk Ukrainy*, "On the Problem of the Ukrainian Economy," in which he drew upon a wide array of sources to show that Ukraine's economic needs were being neglected by union organs and that the country still was being exploited by Russia no less than it had been under the autocracy. According to Volobuev, the USSR would best be served by policies that strengthened

its component parts as relatively autarchic entities. These views were condemned as an economic platform of nationalism.³³

SOVIET UKRAINE UNDER MYKOLA SKRYPNYK

Only a handful of Old Bolsheviks were Ukrainians: Hryhoriy Petrovsky, Dmytro Manuilsky, Vlas Chubar, Volodymyr Zatonsky, and Mykola Skrypnyk. Skrypnyk joined Russian Social-Democracy at the turn of the century, before it split into Bolshevik and Menshevik, and once the rift occurred he joined Lenin's faction, never to waver thereafter. His was the typical career of a "professional revolutionary" — missions to various parts of the empire on Lenin's behalf, arrests, escapes from Siberia, and even a brief taste of emigre life in Europe.³⁴ After helping Lenin to seize power as a member of the Petrograd Soviet's Revolutionary-Military Committee, Lenin sent him to Ukraine as his personal representative. For a brief period on the eve of the German occupation of 1918, he even headed the Soviet Ukrainian government, and he was architect of the decisions adopted at the Taganrog Party Conference which founded the CP(b)U. In 1920 he became an advocate of the changes in nationality policy later to be adopted as Ukrainianization, and in the discussions preceding the formation of the USSR and afterwards he was one of the chief defenders of the prerogatives of the Soviet republics. When Kaganovich was attacked by Shumsky, Skrypnyk was tapped as the leading defender of official policies in Soviet Ukraine, and in 1927 his loyalty was rewarded with the post of Education Commissar. While Moscow's appointees came and went, Skrypnyk remained in Ukraine to become first among equals in the country's political hierarchy. When Kaganovich was withdrawn in 1928, Stanislav Kossior succeeded him as First Secretary, but there was no doubt that Skrypnyk was the real man in charge. He was by far the most powerful of the various Party satraps who ruled the various administrative subdivisions of the Soviet Union in the 1920's, the undisputed political strongman of Soviet Ukraine.

Just as the formation of the United Opposition in 1926 had led Stalin to seek support in Ukraine by intervening on the side of Russian Communists there, the 1928 rift between him and Bukharin motivated him to intervene on the side of the Ukrainian Communists. By 1928 the Ukrainianization policy had succeeded in strengthening the Ukrainian component in the Party to such an extent that instead of offering up a "national deviationist", he "bought" Skrypnyk by withdrawing Kaganovich.³⁵ Skrypnyk had already laid claim to eminence as a theoretician by creating a chair of the nationality question in the Ukrainian Institute of Marxism-Leninism, claiming all-union authority

for it by arguing that Ukraine was the “best laboratory” for studying the nationality question because it had been itself a colony and now was a Soviet republic with its own minorities whose rights had to be protected, and occupying the chair himself. One may be certain that Stalin was less than pleased with Skrypnyk’s claim to preeminence in a theoretical field to which Stalin had made his own contributions, and Skrypnyk’s 1927 appointment to the Education Commissariat further strengthened his position by placing him in charge of the Ukrainianization program as well as all educational, cultural, and scholarly work. With Kaganovich withdrawn, Skrypnyk was in a position to be as independent as, say, Gomulka in the late 1950’s, and he did not hesitate to use his position to the utmost.

Skrypnyk pursued policies bound to win him popularity with the Ukrainians. He lobbied for Union investment with such zeal that he gained a reputation of being the man who brought all good things to Ukraine. He defended the right of Ukrainian culture to develop separately, condemning those who wanted to attack Khvyliovyi for his old sins and those who refused to assign the old Rus’ epic, “The Tale of Ihor’s Armament”, to Ukrainian literature. He pushed Ukrainianization far more rapidly than it had ever been pushed before, forcing hundreds of factory gazettes and major dailies (including the main state organ in Odessa, which had never been a Ukrainian city) to switch from Russian to Ukrainian. Officials who had not yet learned Ukrainian now had to do so or be dismissed. Those university courses which had hitherto been taught in Russian now switched to Ukrainian, and it became impossible to gain a post-secondary education in Russian without going to Russia. But to those who complained that the rights of Ukraine’s Russians were violated by the new state of affairs, he could point out that they were still considerably better off than Russia’s Ukrainians: at the same time that the more than three million Ukrainians of the North Caucasus were served by only 240 Ukrainian language schools, Ukraine’s 2 million Russians had 1,771 Russian language schools.³⁶ And there was certainly no Ukrainian language higher education in Russia. In fact, Skrypnyk complained quite loudly about how inept Russia was in satisfying the cultural needs of its Ukrainians and strived to establish a cultural protectorate over them, all the while denying that he was doing anything beyond aiding them by sending textbooks and schoolteachers.³⁷ At one point he went so far as to argue that Russia’s record was so abysmal that the “fascist” nationalists in Western Ukraine were taking advantage of it in order to discredit Soviet power in the eyes of the masses and that the only solution was for Russia to cede heavily Ukrainian border areas to Ukraine.³⁸ It is hardly likely that Stalin was overjoyed to receive what

amounted to a territorial demand from one whom he considered his subordinate.

In any case, a Byzantine campaign to bring Skrypnyk low can be discerned from the end of 1928 when his client Matviy Yavorsky, the “ideological watchdog” of Soviet Ukrainian historians, was attacked by Pavel Gorin, Secretary of the Russian Society of Marxist Historians, at the All-Union Conference of Marxist Historians.³⁹ A few weeks later, *Pravda* carried a brutal review of Yavorsky’s brief textbook history of Ukraine, which concluded that it was “strange” the Ukrainian Commissariat of Education had ever sanctioned so pernicious a book.⁴⁰ Soon the pages of Russian and Ukrainian historical journals were filled with denunciations of “Yavorskyism”, sometimes finding fault with the very fact that he dealt with Ukrainian history as a national history separate from that of Russia. As one critic wrote, “The basic error of Comrade Yavorsky’s book is that it portrays the history of Ukraine as a distinct process.”⁴¹ The political implication was obvious and ominous: if Ukraine did not possess its own distinct history, then it was not a country in its own right and ought not be treated as such. This, in turn, implied an attack on Skrypnyk’s whole policy. As for Yavorsky, he was accused of having once been a gendarme in the Austrian army, was accordingly expelled from the CP(b)U in 1930, arrested during the Postyshev terror of 1933, and ended his days in the Gulag. He was last reported seen in the Solovky Islands, where he was described as having bitterly regretted his Bolshevik past.⁴²

Attacks upon distinctively Ukrainian cultural currents, regardless of whether or not they were Communist, became an inherent part of Stalin’s so-called cultural revolution (1928-1932). In Russia, however, it was primarily the so-called bourgeois intelligentsia which suffered, while in Ukraine attacks on Ukrainian Communists actually took precedence over those on non-Marxists. Yavorsky was the first victim of the cultural revolution in Ukraine, while Mykhailo Hrushevsky, the dean of traditional Ukrainian historians, was left unmolested until 1931. The fall of another Skrypnyk client, the philosopher Volodymyr Yurynets, closely followed Yavorsky’s, but the Ukrainian “bourgeois” intelligentsia was not neglected for long, and the manner in which it was attacked also boded ill for Skrypnyk.

It would have been extremely difficult for Skrypnyk to have attempted to defend either the All-Ukrainian Academy of Sciences, founded in 1918 and including a number of members once quite prominent in the Ukrainian National Republic, and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, which had split off from Russian Orthodoxy during the revolution. They were thus easy targets for those who wished to weaken Skrypnyk by attacking Ukrainian national

institutions. Moreover, Skrypnyk has been intimately involved in the linguistic discussions which led to the adoption of a standardized orthography in 1928, had gone on record in favor of linguistic purism, and at one point even suggested supplementing the Ukrainian Cyrillic by adding the Latin letters "S" and "Z" to designate sounds represented by the double consonants "dz" and "dzh."⁴³

In November 1929 the GPU "discovered" an alleged conspiracy called the Union for the Liberation of Ukraine and arrested a number of prominent scholars and academicians.⁴⁴ On December 22, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church was tied into the affair and was forced to proclaim itself liquidated the following January. The resolutions forced upon the so-called liquidation Sobor repudiated not only religious principles but also the principles upon which Ukraine's political distinctiveness had been based. Autocephaly was denounced as "a symbol of Petliurist independence", clerical Ukrainianization as "a means of inciting national animosity."⁴⁵ It did not take much imagination to translate these principles from the secular to the temporal realm.

As the GPU presented it, the Union for the Liberation of Ukraine (SVU) had supposedly been led by Serhiy Yefremov, former leader of the Ukrainian Party of Socialist-Federalists and a vocal critic of the regime, who was also an academician in the history of Ukrainian literature, and Volodymyr Chekhivsky, former leader of the Autocephalous Church. The conspiracy was supposed to have begun in 1926, and it strains credulity to think that such a widespread conspiracy as the SVU was supposed to have been could have escaped the notice of the GPU and their secret collaborators for over three years. The SVU was accused of plotting the assassination of Soviet leaders (including Skrypnyk), the restoration of capitalism in a fascist independent Ukrainian state by means of an armed uprising supported by foreign capitalist states, attempting to organize the kulaks and bourgeois survivals — particularly the so-called "kulak intelligentsia" of the villages and high schools. Cells had allegedly been established in both the Ukrainian Academy of Sciences and the Autocephalous Church hierarchy. Politically, the most significant charge was that it had engaged in cultural sabotage which consisted in trying to make Ukrainian culture as different from Russian as possible. So many academicians were arrested that whole institutes had to be closed, particularly the linguistic institutes which were accused of having engaged in nationalistic wrecking by trying to make the Ukrainian language as different from the Russian as possible. In short, the flower of the national intelligentsia was brought low, and cultural nationalism was identified with sabotage by class enemies. It would not be too long before the implication was drawn that Skrypnyk himself had

been in league with these “saboteurs”, for he had, of course, although what they had done hardly qualified as sabotage.⁴⁶

Skrypnyk was able to defend himself from the political fallout from the SVU affair by viciously attacking the accused in public, while judiciously ignoring the substance of their alleged wrecking when it struck too close to home, particularly in linguistics.⁴⁷ Meanwhile, Stalin sounded a temporary retreat. Just as he signaled a brief respite for the peasantry in his famous “Dizziness from Success” speech, he made a similar move regarding the nationalities at the XVI Party Congress by criticizing those who expected the “coming together and merging of nations” to take place in the near future. In the non-Russian republics this meant a renewed effort on the purely quantitative side of indigenization, but any respite for Skrypnyk was temporary indeed. While the witch-hunts for nationalistic “deviationists” within the CP(b)U temporarily ceased, witch-hunts among writers continued. More subtly, Skrypnyk’s bureaucratic power base was being chipped away through the creeping centralization of the education system in Union hands and the destruction of the Ukrainian Institute of Marxism-Leninism.

Hryhoriy Hrynko had, during his brief tenure as Ukrainian Commissar of Education, established an education system radically different from that which Lunacharsky set up in Russia. The so-called Hrynko system was retained until the end of the twenties, when an all-Union system was adopted. Skrypnyk went along with this, at least in public, but simultaneously insisted that there must be no talk of placing the administration of education in Union hands.⁴⁸ Yet this is precisely what happened by degrees. On September 5, 1931, the Union Central Committee issued a detailed order on how education was to be run, and a Union government decree of September 9, 1932 placed all higher education under direct Union supervision.⁴⁹ The Ukrainian Institute of Marxism-Leninism was in 1931 found guilty of all sorts of national deviations and broken up into an association of autonomous institutes headed by Shlikhter.⁵⁰

Finally, Skrypnyk’s supporters seem to have been removed from leadership positions on the district (*raion*) level. From the beginning of 1931 to mid-1932 fully 80 percent of the district Party secretaries in Ukraine were replaced.⁵¹ We know almost nothing about these new men or, indeed, about those they replaced. In all likelihood, many of those who lost their posts were being punished for failure to carry out central dictates regarding the collectivization of agriculture and procurement of agricultural produce, and those who got the jobs did so because of their zeal — or at least willingness — to carry out the center’s dictates no matter what they might be.

The collectivization of agriculture, the man-made famine of 1933, and their role in Skrypnyk's fall will be dealt with below. Suffice it to state at this point that Moscow did not find the work of the Ukrainian Party organization adequate in either agricultural collectivization of procurements and in January 1933 Pavel Postyshev, the former head of the Kharkiv *oblast* party organization who had been called to Moscow a few years earlier for political seasoning, was returned to his old post and given a new one of Second CP(b)U Secretary. Officially subordinate to Kossior, Postyshev actually had dictatorial powers and began a campaign against an initially unnamed "national deviation" quite similar to the campaign against the Right deviation which had preceded Bukharin's fall in Russia.

On March 1, 1933 "Visti" announced a major government reshuffle in which Skrypnyk was transferred from education to Derzhplan (the Ukrainian counterpart to Gosplan), and on June 10 Postyshev denounced him by name, accusing him of having committed a host of national deviations. Interestingly, the only specific charge which Postyshev made at this time was that Skrypnyk's advocacy of the use of the letter in Ukrainian objectively aided the annexationist designs of the Polish landlords by bringing the Ukrainian language closer to Polish and pushing it farther away from Russian.⁵² Soon thereafter, Andriy Khvyliia, a former Borotbist who owed his prominence to having denounced Shumsky to Kaganovich in 1925, delivered a lecture on the Skrypnykite deviation in linguistics. Khvyliia portrayed any manifestation of Ukrainian linguistic purism as sabotage, condemned Skrypnyk's role in the adoption of the 1928 orthography, and even disinterred Skrypnyk's old proposal to supplement the Ukrainian cyrillic alphabet with two latin letters, saying: "Comrade Skrypnyk could not have failed to know that he had entered upon the path of isolating the Ukrainian language from Russian and bringing it closer to Polish." He announced that henceforth the Party and Commissariat of Education would fight "to purge the new orthography of the counterrevolutionary rubbish put into it" and pledged to have a new orthography ready within a month.⁵³ Soon the periodical press was carrying articles in which Khvyliia denounced Skrypnyk for linguistic separatism "in a kulak-Petliurist spirit" and explicitly identified him with the type of wrecking portrayed during the SVU trial.⁵⁴

Other members of the CP(b)U leadership vied with each other to expose further deviations which Skrypnyk had committed. Panas Liubchenko, for example, not only connected Skrypnyk with the "kulak Ukrainian nationalist" sabotage of SVU vintage, but also with the historian Matviy Yavorsky.⁵⁵ Skrypnyk must have had few illusions

regarding what fate awaited him, and on July 6, 1933, he committed suicide.

THE COLLECTIVIZATION OF AGRICULTURE AND THE FAMINE OF 1933

Despite the progress achieved by Ukrainianization, the vast majority of Ukrainians remained peasants. For most Ukrainians, NEP and Ukrainianization were but two sides of the same coin, and we have seen that both policies were necessary in Ukraine to placate the same social force, the Ukrainian peasantry. Conversely, abandonment of one implied abandonment of the other. Without NEP, Ukrainianization lost its political justification, for nothing could possibly placate peasants if the state was taking their farms away.

During the 1920's, official statements in the Soviet press defined the Party's main task in Ukraine as winning over the "rural masses" in general and the village intelligentsia in particular.⁵⁶ There is ample evidence to suggest that this approach enjoyed only limited success at best. Those connected to the regime, even in the most innocuous way as village correspondents were shunned by their neighbors, as Zatonksy frankly admitted in a speech delivered to a 1926 *selkor* conference.⁵⁷

Evidence of the regime's feeling of insecurity in the Ukrainian countryside is the fact that, while it abolished the *kombedy* in Russia in 1920, it felt the need to retain them in only a slightly altered form in the Ukrainian countryside as the *komnezamy* until 1933. The only difference between the *kombedy* and Ukrainian *komnezamy* was that the latter organizations were supposed to also include the poorest middle peasants, but never so many of them that they would make up over 15-20% of the membership of any given village *komnezam*. They retained all the powers of the old *kombedy*, exercised state power, and in many places ruled without any village Soviet until 1925 when they were "reorganized" into "voluntary social organizations" without state power.⁵⁸

The regime also took care to penetrate the countryside by a system of secret police agents and collaborators (*seksoty*).⁵⁹ As one account described it, the secret police established a system of OGPU residents on the district level who

disguised as instructors, statisticians, insurance agents, agronomists, and so on, worked incessantly to create a dense network of secret collaborators known as *seksoty*. The secret district residents of the OGPU did not directly involve the *seksoty* in subversion. When visiting villages they merely observed, noted, and selected possible candidates as possible candidates for the

OGPU, and notified the authorities. A man who was earmarked for work as a future *seksoi* or agent was called to the *okrug* department of the OGPU. There the chief of the *okrug* department had a “talk” with him, while a revolver lay on the table between them, and required him to sign an obligation. From that moment on the *seksoi* was in touch with the district agent of the OGPU in the locality where he lived. Numbers varied from place to place depending on the size of the population, but everywhere the number of people thus recruited constituted a considerable part of the population.⁶⁰

The *seksoi* enabled the regime to identify real and potential enemies, and this placed the regime in a far stronger position vis-a-vis the peasantry than it had been in the early 1920's, when the Bolsheviks confronted the village as strangers and without any idea of who was who. Whenever the Party might decide the time was right to settle the unfinished business left over from the civil war, it would be ready.

The policy of “liquidation of the kulaks as a class” and forced total collectivization of agriculture was announced by Stalin on December 27, 1929, and was legalized by the Central Committee Resolutions of January 5 and 30, 1930.⁶¹ How were these decisions carried out in Ukraine? An outsider or group of outsiders — usually either a plenipotentiary of the regime or a Russian worker recruited as a “twenty-five-thousander” — would be sent into the village with the power to veto any action of the local authorities or simply remove them. A village meeting would be called at which the new authority would try — often unsuccessfully — to browbeat the peasants into approving the collective farm and the expropriation of the kulaks. The outsider would lead the local *komnezam* to the farms of those who were to be expropriated and either carry off everything of value or throw the whole family — men, women and children, into the snow. Those who were dekulakized were often shunned by their neighbors who had been threatened with being themselves dekulakized if they ever helped a kulak.⁶¹ Simultaneously, the local church was usually closed, the village priest and — if he were considered suspect — the local schoolteacher would either be arrested or run off.⁶² Dekulakization thus meant the decapitation of the village, the elimination of the best farmers and leaders — of anyone who might lead the village in fighting back.

When it came to collectivization, the policy was carried out more vigorously than in Russia. At first the difference seems slight, but it was to grow into a significant one as the following figures on the level of collectivization in Ukraine and Russia show:

	Ukraine	Russia
Late 1929	8.6% of peasant farms	7.4% of peasant farms
Early 1930	65% of peasant farms	59% of peasant farms
Mid-1932	70% of peasant farms	59.3% of peasant farms

And the trend continued until collectivization was completed: by 1935 91.3% of all peasant farms in Ukraine were collectivized, while Russia did not reach the 90% mark until late in 1937.⁶³ The higher level of collectivization in Ukraine is only partially explained by the fact that collectivization of the most important grain producing areas were given priority; collectivization in Ukraine had a special task which the newspaper "*Proletars'ka Pravda*" summed up on January 22, 1930: "to destroy the social basis of Ukrainian nationalism — individual peasant agriculture."⁶⁴

The peasants responded by fighting back. Even the Soviet sources make this clear. According to A.F. Chmyga, the number of "registered kulak terrorist acts" in Ukraine (and the regime tended to dub any peasant it did not care for a kulak) grew fourfold from 1927 to 1929, with 1,262 such acts reported in 1929.⁶⁵ During the first half of 1930, there were more reports of "terrorism" than for the whole previous year — over 1,500.⁶⁶ Later figures are unavailable, perhaps because they became so numerous that officials could no longer keep count. Defectors who had worked in the village as representatives of the regime speak of Communists being found with their bellies cut open and stuffed with ears of wheat.⁶⁷ There are numerous cases in which the women of the village, perhaps feeling they were less likely to be arrested, took it upon themselves to expel the local administration, abolish the collective farm, and take what had been taken from them. Such cases were so widespread as to become proverbial as the *babs'ki bunt*.⁶⁸

Whatever expectations the regime might have had at the beginning of the collectivization campaign, the transition from individual farms to large *kolkhozy* was not productive but extractive; simply taking everyone's animals and implements to the center of the village and proclaiming them socialized did nothing to raise output. The point was to give the regime greater control over the farmers and their produce; after all, it was much easier for the state to take all it wanted from a single threshing room floor than it was to search each individual farmstead. And this is why, while productivity declined, the amount taken by the state ("marketed") rose: although the total Soviet grain harvest of 1932 was significantly below that of 1927, grain "marketings" from that harvest were two and one half times those of 1927-28.⁶⁹

As economic depression deepened in the West, agricultural prices dropped steeply in relation to those of manufactured goods. The Soviet Union, whose entire plan of development was predicated on paying for imported capital goods with the proceeds from agricultural sales, found that a given machine cost far more grain than had previously been the case. This provided a motive for intensifying the exploitation of the peasantry.⁷⁰

Events in Kazakhstan in 1930 seem to have given Stalin the answer to the dilemma of how to obtain more produce and simultaneously deal with troublesome peasants. The Kazakhs, primarily herdsmen, had responded to collectivization by the wholesale slaughter of their livestock. So many starved subsequently that the 1939 Soviet census shows 21.9% fewer Kazakhs in the Soviet Union than there had been in 1926.⁷¹ But resistance among the Kazakhs had ceased. The lesson that famine could be used as a weapon was applied to the Ukrainians in 1933.

This was done by the imposition of grain procurement quotas on Ukraine far out of proportion to the country's share of the total harvest for the Soviet Union. Although Moscow was aware that Ukraine's agriculture was disorganized due to collectivization, the republic was obliged to deliver 2.3 times the amount of grain marketed during the best year before collectivization. In 1930, 7.7 million tons of grain were taken out of Ukraine, 33% of the harvest of 23 million tons. Although Ukraine produced only 27% of all the grain harvested in the USSR, it supplied 38% of the Soviet Union's grain procurements. In 1931, despite a decline in sown area, Moscow kept the same quota of 7.7 million tons and insisted upon its being met even after it became apparent that the harvest was only 18.3 million tons according to official figures, and almost 30% of that was lost during the harvest. Already at this time a conscious policy of leading the Ukrainian countryside to catastrophe can be discerned.⁷²

The 1932 Ukrainian wheat crop was less than two-thirds that of 1930, but still larger than the worst year of the NEP when there had been no famine.⁷³ At the beginning of the year, the Russian press had published editorials insisting that Ukraine could and would have to meet its "backwardness" in procuring grain, and local officials seemed willing to do so.⁷⁴ In any case, frequent attacks on "opportunists" on the local level who "did not want to see the kulaks in the midst" and were not fulfilling their quotas left little to the imagination regarding the fate of those who did not meet the quotas.⁷⁵

Still, the quotas were not met, in spite of the fact that they were lowered three times.⁷⁶ The most draconian measures imaginable were taken against the farmers. On the Union level, the law on inviolability of socialist property, adopted on August 7, 1932, declared all collective farm property "sacred and inviolate." Anyone who so much as gleaned

an ear of grain or bit the root off a sugar beet was to be considered an "enemy of the people" subject to execution or, in extenuating circumstances, imprisonment for not less than ten years and confiscation of all property. A second part of the decree provided for five to ten years in a concentration camp for collective farmers who attempted to force others to leave the kolkhoz. During 1932, 20% of all persons convicted in Soviet legal courts were sentenced under this decree, and Stalin himself called it "the basis of revolutionary legality at the present moment."⁷⁷

In Ukraine a decree of December 6, 1932, singled out six villages which had allegedly sabotaged the grain deliveries. The "blacklist" established by this decree was soon extended in wholesale fashion. It meant the complete economic blockade of villages which had not delivered the required quantity of grain. It specifically provided for the immediate closing of state and cooperative stores and the removal of their goods from the village; a complete ban on all trade in the village concerned, including trade in essential consumer goods and foodstuffs, by kolkhozy, kolkhozniki, and individual farmers; halting and immediately calling in all credits and advances; a thoroughgoing purge of the local cooperative and state apparatuses; the purge of all "foreign elements" and "wreckers" of the grain procurements from the kolkhoz (which at that time was equivalent to being sentenced to death by starvation).⁷⁸

Those who survived the famine do not describe the harvest of 1932 as being anything like a harvest failure, but merely as mediocre. When the first procurements campaign was carried out in August, the overwhelming majority of the peasants in many areas met their norms. Then in October a new levy was imposed equal to half the earlier levy, and the local "two brigades" went around searching and taking whatever they could find. At the beginning of 1933, a third levy was announced, and whatever remained from the earlier levies was taken at this time. Neither food nor seed were left in the village.⁷⁹

There are so many accounts by survivors of the horrors of life in the villages of Ukraine that it is impossible to present an adequate picture here. In some areas, people became bloated as early as the spring of 1932, but the most terrible time was during the winter of 1932-33. Survivors tell of mass death by starvation, of mass burials in pits, of whole villages depopulated, of homeless waifs as well as adults flocking to the towns in order to find something to eat, of railroad stations litterally flooded with dying peasants who begged lying down because they were too weak to stand.⁸⁰ Many of the starving tried to get across the border into Russia where bread was available. Iwan Majstrenko, a former Soviet functionary and newspaper editor, recalled the case of two villages across from each other on opposite banks of the river separating Ukraine and Russia, where peasants from the Ukrainian side would swim across at

night in order to purchase bread the following morning, because bread was obtainable only on the Russian side.⁸¹ In order to limit the famine to Ukraine, the political police established border checkpoints along the railroad lines in order to prevent the starving from entering Russia and prevent anyone coming from Russia from carrying food with them into Ukraine.⁸² This meant a de facto “blacklisting,” that is, economic blockade, of the entire Soviet Ukrainian Republic.

Graphic portraits of the horrors of village life emerge from the files of the Harvard University Refugee Interview Project, which was conducted during the early 1950’s. It should be stressed that the interviewers were not particularly interested in the famine and that the responses were therefore made without any prompting in the course of respondents telling about their life experiences. One rather typical account (case no. 128) is the following:

“...there was the famine in the Ukraine in 1933. We saw people die in the streets; it was terrible to see a dead man, when I close my eyes I can still see him. We had in our village a small church which was closed for services and in which we played. And I remember a man who came in there; he lay down with his eyes wide open at the ceiling and he died there! He was an innocent victim of the Soviet regime; he was a simple worker and not even a kulak. This hunger was the result of Soviet policy.”

Other accounts are more graphic, as this one by a Russian woman (case 373):

“Well, in 1933-1934 I was a member of a commission sent out to inspect wells. We had to go to the country to see that the shafts of the wells were correctly installed, and there I saw such things as I had never seen before in my life. I saw villages that not only had no people, but not even any dogs and cats, and I remember one particular incident: we came to one village, and I don’t think I will ever forget this. I will always see this picture before me. We opened the door of this miserable hut and there...a man was lying. The mother and child already lay dead, and the father had taken the piece of meat from between the legs of his son and had died just like that. The stench was terrific, we couldn’t stand it, and this was not the only time that I remember such incidents, there were other such incidents on our trip...”

Nor were such horrors confined to the countryside. Cannibalism was even known in the cities, as a worker (case 513) described in the following account of what he saw:

“I remember a case in 1933. I was in Kiev. I was at that time at a bazaar — the bazaar was called the Besarabian market. I saw a woman with a valise. She opened the valise and put her goods out for sale. Her goods consisted of jellied meat, frozen jellied meat, which she sold at fifty rubles a portion. I saw a man come over to her — a man who bore all the marks of starvation — he bought himself a portion and began eating. As he ate of his portion, he noticed that a human finger was imbedded in the jelly. He began shouting at the woman and began yelling at the top of his voice. People came running, gathered around her, and then seeing what her food consisted of, took her to the militsia (police — JM). At the militsia, two members of the NKVD went over to her and, instead of taking action against her, they burst out laughing. ‘What, what you killed a kulak? Good for you!’ And then they let her go.”

Nor were the common people the only ones to tell what they saw. Famine was at the time a common topic of conversation within the Soviet elite as well as among members of the foreign press, only a few of whom reported it. One account, no less valuable for coming to us second hand, comes from Khrushchev himself, who stated in his unofficial memoirs smuggled out and published in the West:

“Mikoyan told me that Comrade Demchenko, who was then First Secretary of the Kiev Regional Committee, once came to see him in Moscow. Here’s what Demchenko said: “Anastas Ivanovich, does Comrade Stalin — for that matter, does anyone in the Politburo — know what’s happening in the Ukraine? Well, if not, I’ll give you some idea. A train recently pulled into Kiev loaded with the corpses of people who had starved to death. It picked up corpses all the way from Poltava to Kiev...”⁸³

Of course, Stalin did know. In 1932 Terekhov, a secretary of the KP(b)U Central Committee, reported to him on starvation in the Kharkiv region, and Stalin accused him of telling fairy tales.⁸⁴ Later, both Admiral Raskolnikov of the Black Sea Fleet and General Yakir, commander of the Kiev Military District, both protested to Stalin about the famine and were rebuffed.⁸⁵

According to the 1939 Soviet census, the number of Ukrainians in the USSR had decreased by over three million or 9.9% since the last official census was taken in 1926.⁸⁶ Had there been no famine, there would undoubtedly have been a substantial increase in population. Between 1897 and 1926 the Ukrainian population — despite the demographic catastrophes of the First World War, revolution, civil war,

and 1921 famine — the Ukrainian population grew an average of 1.3% a year.⁸⁷ In 1958-59, the Ukrainian population of Soviet Ukraine had a natural rate of population growth of 1.39%, but by 1969, the republic's natural rate of population growth had slowed to 0/6%.⁸⁸ Official Soviet administrative estimates on the eve of collectivization show a natural rate of population growth for the Ukrainian republic declining slightly during the NEP from 2.45% a year in 1924 to 2.15% in 1928, but even in 1931 it was still 1.45%.⁸⁹ And since Ukrainians were concentrated in the countryside where the birth and population growth rates tended to be higher, their natural rate of population growth would be expected to be higher than that for the republic as a whole.

The magnitude of the demographic catastrophe suffered by the Ukrainians is all the more sharply brought into focus when we compare Soviet population figures from 1926 and 1939 for the three East Slavic nations and the USSR as a whole:

	1926 population	1939 population	% change
USSR	147,027,900	170,557,100	+15.7
Russians	77,791,00	99,591,500	+28.0
Byelorussians	4,738,900	5,275,400	+11.3
Ukrainians	31,195,000	28,111,000	-9.9 ⁹⁰

Comparison with the Byelorussians is particularly significant, since their purely political fate was very similar to that of the Ukrainians, they faced the same pressures to assimilate themselves to Russian nationality, but they did not go through the famine. Indeed, we have seen that until the famine the natural population growth for Ukrainians, although gradually declining, was significantly higher than the actual rate of Byelorussian population growth for the period. Others will have to calculate as best they can a more precise figure for the total number of Ukrainians who perished during the famine, but given the demographic evidence, 5 to 7 million dead seems a conservative estimate.⁹¹

Actually, it is possible that Soviet figures understate the losses suffered by the population. An official census was also made in 1937 but withdrawn before distribution, undoubtedly because it showed too clearly the magnitude of the losses suffered by the Soviet population, and it is not at all beyond the realm of possibility that those who prepared the 1939 census would have preferred to inflate their figures a little to the risk of being arrested as were their predecessors two years earlier.

Far higher estimates of mortality come from Westerners who claimed to have been given figures by Soviet officials off the record. Adam J. Tawdul, a Russian born American citizen who moved in the highest circles of Soviet society thanks to a pre-revolutionary acquaintance with Skrypnyk, claimed that Skrypnyk told him 8 million peasants had

starved to death in Ukraine and the North Caucasus, and the famine was not yet over when Skrypnyk committed suicide.⁹² Other Soviet officials gave him a figure of 8 to 9 million dead for Ukraine and the North Caucasus, plus an additional million or more for other regions.⁹³ William Horsley Gantt, the British psychologist who was in Russia studying with Pavlov, stated that one official told him that as many as 15 million might have perished.⁹⁴ The 10 million figure even comes out of Stalin's mouth, although the dictator did not actually say that so many had died. Winston Churchill recorded the following conversation which he had with Stalin:

"Tell me," I asked, "have the stresses of this war been as bad to you personally as carrying through the policy of the collective farms?"

This subject immediately aroused the Marshal.

"Oh, no," he said, "the collective farm policy was a terrible struggle."

"I thought you would have found it bad," said I, "because you were not dealing with a few score thousands of aristocrats or big landowners, but with millions of small men."

"Ten millions," he said, holding up his hands.⁹⁵

Even if such an estimate did circulate among the Soviet elite, the fact is that even those who circulated them had not way of knowing the precise extent of the population loss. Regulations requiring the registration of burials could have made such knowledge possible, but by all accounts the peasants concluded that the dead were not afraid of even the GPU and buried their neighbors heedless of the regulations. All we can say with certainty is that millions died, that the Ukrainian people lost ten percent of their number and were thereby quite literally decimated.

FAMINE AS A TOOL OF NATIONALITY POLICY

To be sure, all the peasants of the Soviet Union faced hard times in 1933, and there was mass starvation not only in Ukraine but also in the North Caucasus *krai* (including the Kuban) and along the Volga. However, the North Caucasus was then a largely Ukrainian area when Ukrainianization had been carried out during the 1920's, while its Cossacks had supported Kaledin in 1917 and provided the base for Denikin's Volunteer Army. The Volga contained the so-called Volga German communes, and, in any case, mortality there seems to have been far lower than in Ukraine and the North Caucasus. The point is that the areas affected by the man-made famine all contained groups which could

plausibly be considered hinderances to Stalin's plan to resurrect a politically homogeneous Russian empire. It did not, strictly speaking, correspond with the main grain producing areas, as would be expected were it solely a question of intensified extraction solely motivated by economic concerns: there was no famine in the Central Black Soil Region of Russia, while in Ukraine it extended into Volhynia and Podilia, hardly part of the basic grain producing area of the USSR.

Some Russian emigrants have expressed the contrary view that the geography of the famine was essentially accidental and attempt to explain the fact that Russia did not suffer famine was because the population there lived on potatoes. It is true that potatoes were more plentiful in Russia than in Ukraine. They played a lesser role in the diet of Eastern Ukrainians than in Russian or West Ukrainian diets, and it is possible that this circumstance might well have had some effect. Yet claims that this was a major factor seem dubious because, had the regime's motive been primarily economic rather than national, it would surely have allowed foodstuffs like potatoes which had little marketable value to be brought into Ukraine, if only by "bagmen" traveling by train, while in fact border checkpoints were established along the Russo-Ukrainian border, and food being carried by passengers into Ukraine was seized. While the lower consumption of potatoes by Eastern Ukrainians probably made the regime's task somewhat easier, it does not in any way refute the evidence that the Russian Communist regime placed Ukraine on a de facto blacklist in order to teach the Ukrainian peasants, as William Henry Chamberlin put it, "a lesson by the grim method of starvation."⁹⁶

If we ask ourselves which national groups were most likely to constitute a threat to the new centralized and Russified Soviet Union which Stalin was creating, we arrive at the following: Ukrainians, second only to the Russians in numbers, they had fought a stubborn and protracted war for national independence and succeeded in turning Ukrainianization into a kind of surrogate independence under Skrypyk; the Kuban and Don Cossacks who had first given the White counterrevolution its base; and the Germans who had welcomed the 1918 German occupation in Ukraine, might plausibly have been expected to behave similarly in the future and had also joined the Whites in large numbers. These were precisely the groups whose territories were affected by the famine.

It was not until immediately after the famine in late 1934 that Stalin felt strong enough to obviously turn to the Russians as the leading element in the Soviet state by forbidding the unpatriotic school of M. N. Pokrovsky to determine how schoolchildren were taught history. Before he had totally humbled the non-Russian nations it could have still caused

political headaches if he had ordered local officials to distinguish among different national groups within a given territory in carrying out the grain procurements, and for this reason the famine was created on a territorial basis by means of excessively high procurement quotas for the territories in which the “suspect” nations lived. Within those territories, Russians suffered along with non-Russians, but in the final stages of the famine it was Russians who were sent into Ukraine to repopulate the most devastated villages and were given special rations to prevent them from dying along with the indigenous population.⁹⁷

One can find numerous official statements connecting the need to eliminate Ukrainian nationalism with the need to “overcome difficulties in procuring grain,” which was the euphemism for creating famine. Indeed, as we have seen, collectivization was intended to destroy the social basis of Ukrainian nationalism, although this was certainly not the reason the policy was adopted. In 1933 the official statements declared that it was necessary to eliminate Ukrainian nationalism because “nationalistic wreckers” were supposedly responsible for the difficulties in procuring grain, not vice versa.⁹⁸ However, the important thing is not which consideration preceded the other in the official statements; in the Bolshevik mind they were like the chicken and the egg: there was neither an answer nor reason to answer the question of which came first. As early as 1925, Stalin wrote: “The nationality question is, according to the essence of the matter, a problem of the peasantry.”⁹⁹ Given such a view, crushing the peasants once and for all was the necessary condition for any final solution to the nationality problem.

What was this solution? For the Ukrainian nation it was its destruction as a social organism and political factor. Its elites were destroyed — both its official Communist political leadership and its national cultural intelligentsia: this meant the nation’s decapitation. Ukrainianization was ended and the old policy of Russification revived as the Ukrainian language media and institutions shrank: this meant the re-Russification of the cities and the expulsion of Ukrainian nationhood back to the countryside from whence it came and where it was now taught submission by means of starvation. The collective farm was little different from the old pre-emancipation estate: the peasant was tied to the land by means of the internal passport system and forced to give most of its produce to the state which occupied the same position in relation to the peasant as the noble had in relation to his grandfather. Forced collectivization was a tragedy for all who were subjected to it, Russians as well as Ukrainians, but for the Ukrainians it was a special tragedy because, with the virtually complete destruction of their nationally self-conscious elites it meant their destruction as a nation and reduction to the status of what the Germans used to call a *Naturvolk*.

¹² For the text of their declarations denouncing Lenin's recognition of the right to self-determination, see M. N. Pokrovsky, ed., *Ocherki po istorii Oktiabrskoi revoliutsii: Raboty istoricheskogo seminariia Instituta Krasnoi professury* (Moscow-Leningrad, 1927), I, pp. 514-518.

¹³ V. Sadovsky, *Natsional'na polityka Sovitiv na Ukraini* (Warsaw, 1937), p. 77.

¹⁴ *Budivnyistvo Radians'koi Ukrainy* (Kharkiv, 1928), I, p. 11.

¹⁵ See his report in the Kiev Soviet, quoted in Pavlo Khrystiuk, *Zamitky i materiialy do istorii ukrains'koi revoliutsii, 1917-1920 rr.* (Vienna, 1921-1922), IV, p. 173.

¹⁶ A. Shlikhter, "Borba za khleb na Ukraine v 1919 godu," *Litopys revoliutsii*, 1928, No. 2, p. 135.

¹⁷ Ravich-Cherkassky, *Istoriia KP(b)U*, p. 170.

¹⁸ "Protymbol'shevytski povstannia na Ukraini v 1921 (Na osnovi ofitsiial'nykh bol'shevyts'kykh zvidomlen' i inshykh neopublikovanykh materiialiv sot. N. P-pa)." *Litopys chervonoi kalyny*, IV: 6 and 9 (1932). O. O. Kucher, *Rozhrom zbroinnoi vnutrishnoi kontrrevoliutsii na Ukraini u 1921-1923 rr.* (Kharkiv, 1971), p. 18.

¹⁹ Mykola Skrypnyk, *Statti i promovy z natsional'noho pytannia* (Munich, 1974), p. 11.

²⁰ *Ibid.*, p. 18.

²¹ Serhii Mazlakh and Vasyly Shakhrai, *Do khvyli: Shcho diiet'sia na Ukraini i z Ukrainoiu* (Munich, 1974), p. 222.

²² G. Lapchinsky, "Gomelskoe soveshchanie (vospominaniia)," *Letopis revoliutsii*, 1926, No. 6, pp. 39-44; Ravich-Cherkassky, *Istoriia KP(b)U*, pp. 137-165.

²³ Hryhory Kostiuk, *Volodymyr Vynnychenko ta ioho doba* (New York, 1980), pp. 210-225.

²⁴ Iwan Majstrenko, *Borot'bism: A Chapter in the History of Ukrainian Communism* (New York, 1954), p. 206.

²⁵ Ravich-Cherkassky, *Istoriia KP(b)U*, pp. 5-6.

²⁶ *Ibid.*, p. 181.

²⁷ *Visti VUTsVK*, May 18, 1924, p. 3.

²⁸ See Jury Lawrynenko, *Rozstriliane vidrodzhennia: Antolohiia, 1917-1923* (Paris 1959).

²⁹ Janusz Radziejowski, "Kwestia narodowa wpartici komunistycznej na Ukraine radzieckiej," *Przeglad historyczny*, LXII: 2 (1971), p. 492.

³⁰ See George Luckyj, *Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917-1934* (New York, 1956).

³¹ I. Stalin, *Sochineniia* (Moscow, 1946-1952), VIII, pp. 149-154.

³² Arkadii Liubchenko, "Yoho taiemnytsia," *Nashi dni*, II: 5 (May 1943), pp. 4-5, 10-12.

³³ M. Volobueiv, "Do problemy ukrains'koi ekonomiky," in *Dokumenty ukrains'koho komunizmu* (New York, 1962), pp. 132-230. Vsevolod Holubnychy, "M. Volobueiv, V. Dobrohaiev ta ikh oponenty," *Ukrains'kyi zbirnyk*, No. 5 (1956), pp. 7-18.

³⁴ Basic biographical works on Skrypnyk are: Iwan Koszeliwec, *Mykola Skrypnyk* (Munich, 1972); Iu. Babko and I. Bilokobyl'sky, *Mykola Oleksiiovych Skrypnyk* (Kiev, 1967); M. Rubach, ed., *Skliakhamy zaslan' ta borot'by (Dokumenty do zhyttypysu t. Skrypnyka)* (Kharkiv, 1932).

³⁵ Edward Hallett Carr, *Foundations of a Planned Economy, 1926-1929* (New York, 1969-1971), II, p. 66.

³⁶ Iwan Koszeliwec, *Mykola Skrypnyk*, p. 161.

³⁷ Mykola Skrypnyk, *Statti i promovy* (Kharkiv, 1930-1931), II, part 2, p. 247.

³⁸ Mykola Skrypnyk, *Statti i promovy z natsional'noho pytannia* (Munich, 1974), pp. 101-107.

³⁹ The Yavorsky affair is discussed more fully in my forthcoming "Politics and History in Soviet Ukraine, 1921-1933," *Nationalities Papers*, Fall 1982.

⁴⁰ *Pravda*, February 10, 1929, p. 3.

⁴¹ *Istoriik-marksist*, XII (1929), p. 285.

⁴² S. Pidhainy, *Ukrains'ka intelihentsiia na Solovkakh* (n.p., 1947), pp. 58-61.

⁴³ Mykola Skrypnyk, "Pidsumky pravopysnoi diskusii," *Visti VUTsVK*, June 19, 1927, p. 3.

⁴⁴ Hryhory Kostiuk, "M. Zerov, P. Fylypovych, M. Drai-Khmara," *Ukrains'ka literaturna hazeta. IV: 1 (January 1960)*, p. 8.

⁴⁵ Bohdan R. Bociurkiw, "Ukrainization Movements Within the Russian Orthodox Church and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church," *Harvard Ukrainian Studies*, III/IV: 1 (1979-1980), p. 111.

⁴⁶ On the SVU trial, see Geliy Snegirev, "Mama moia. mama....," *Kontinent*, Nos. 11-15 (1977-1978). The indictment was published in *Visti VUTsVK*, February 28 - March 9, 1930. Testimony on "wrecking in linguistics" appeared in *Visti VUTsVK*, March 11, 1930, p. 3.

⁴⁷ See Mykola Skrypnyk, "Kontr-revoliutsiine shkidnytstvo na kul'turnomu fronti," *Chervonyi shliakh*, 1930. No. 4, pp. 141-142.

⁴⁸ "Za yedynu systemu narodnoi osvity: Narkomos - shtab tsil'noho kul'tosvitnoho protsesu (Vseukrains'ka narada okrinspektora Narosvity)," *Visti VUTsVK*, May 10, 1930, p. 3.

⁴⁹ *Kulturne budivnytstvo v Ukrains'ki RSR: Vazhlyvishi rishennia Komunistychnoi partii i Radians'koho uriadu, 1917-1959* (Kiev: 1959), I, pp. 411, 559-567, 593, 604.

⁵⁰ *Ibid.*, I, 54-544.

⁵¹ Myroslav Prokop, *Ukraina i ukrains'ka polityka Moskvy* (Suchasnist, 1981), I, p. 32.

⁵² *Visti VUTsVK*, June 22, 1933, pp. 1-2.

⁵³ *Visti VUTsVK*, June 30, 1933, p. 3.

⁵⁴ A. Khvylia, "Vykorenyty, znyshchyty natsionalistychne korinnia na movnomu fronti," *Bil'shovyk Ukrainy*, 1933, No. 7-8, pp. 42-56; A. Khvylia, "Na borot'bu z natsionalizmom na movnomu fronti," *Za markso-lenins'ku krytyku*, 1933, No. 7, pp. 3-26.

⁵⁵ *Visti VUTsVK*, July 6, 1933, pp. 2, 4.

⁵⁶ See, for example, *Visti VUTsVK*, April 16, 1924, p. 1 (lead editorial).

⁵⁷ V. Zatonksy, *Leninovým shliakhom (Promova na poshyrenii naradi sel'horiv "Radians'ke selo")* (Kharkiv, 1926), p. 21.

⁵⁸ See P. S. Zahorsky, P. K. Stoian, *Narysy istorii komitetiv nezamozhnykh selian* (Kiev, 1960).

⁵⁹ *Sekretni sotrudnyky* (secret collaborators).

⁶⁰ P. Lutarewytch, "A Resistance Group of the Ukrainian Underground, 1920-1926," *Ukrainian Review*, No. 2 (1956), p. 90.

⁶¹ A treasure trove of eyewitness accounts of dekulakization, collectivization, and the famine of 1933 is found in the files of the Harvard University Refugee Interview Project which was conducted in the early 1950s. This material broadly confirms collections of eyewitness accounts published by the Democratic Association of Ukrainians Formerly Repressed by the Soviets (DOBRUS) as *The Black Deeds of the Kremlin: A White Book* (Toronto and Detroit: 1953-1955).

⁶² Vasyly Hryshko, *Moskva sliozam ne viryt': Trahediia Ukrainy 1933 roku z perspektivy 30-richchia (1933-1963)* (New York, 1963), p. 22.

⁶³ *Ibid.*, p. 21.

⁶⁴ Quoted in Fedir Pigido, *Ukraina pid bol'shevyts'koiu okupatsiieiu* (Munich, 1956), p. 107.

⁶⁵ A. F. Chmyga, "XV s"ezd VKP(b) o kollektivizatsii khoziaistva i nachalo osushchestvleniia ego reshenii na Ukrainie," *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 1967, No.6, p. 33; A. F. Chmyga, *Kolkhozne dvizhenie na Ukrainie* (Moscow, 1974), p.302.

⁶⁶ O. M. Krykunenko, *Borot'ba Komunistychnoi partii Ukrainy za zdiisnennia lenins'koho kooperatyvnoho planu* (Lviv, 1970), p. 55.

⁶⁷ Victor Kravchenko, *I Chose Freedom: The Personal and Political Life of a Soviet Official* (New York, 1946), p. 87.

⁶⁸ See, for example, F. Pravoberezhnyi, *8,000,000: 1933-yi rik na Ukraini* (Winnipeg, 1951), p. 42.

⁶⁹ Naum Jasny, *The Socialized Agriculture of the USSR: Plans and Performance* (Stanford, 1949), p. 81.

⁷⁰ This point was made by V. Holub, "Prychyny holodu 1932-1933 rr.," *Vpered: Ukrain's'kyi robitnychyi chasopys*, 1958, No. 10, p. 6.

⁷¹ V. I. Kozlov, *Natsional'nosti SSSR (Etno-demograficheskii obzor)* (Moscow, 1975), p. 249.

⁷² V. Holub, "Prychyny holodu 1932-1933 rr.," *Vpered*, 1958, No. 10, p. 6.

⁷³ I. F. Ganzha, I. I. Slinko, P. V. Shostak, "Ukrainskoe selo na puti k sotsializmu," in V. P. Danilov, ed., *Ocherki istorii kollektivizatsii sel'skogo-khoziaistva v soiuzykh respublikakh* (Moscow, 1963), p. 199.

⁷⁴ See, for example, the lead editorial in *Pravda*, January 8, 1932.

⁷⁵ See, for example, *Visti VUTsVK*, August 16, 1932, p. 1. One could cite examples of such articles almost indefinitely.

⁷⁶ I. F. Ganzha, et. al., "Ukrainskoe selo na puti k sotsializmu," p. 203.

⁷⁷ Robert Conquest, ed., *Agricultural Workers in the USSR* (London, Sidney, Toronto: 1968), pp. 24-25.

⁷⁸ *Visti VUTsVK*, December 8, 1932, p. 1.

⁷⁹ F. Pravoberezhnyi, *8,000,000* pp. 51-54.

⁸⁰ In addition to the files of the Harvard Refugee Interview Project, the following contain much eyewitness testimony: *The Black Deeds of the Kremlin*; Pravoberezhnyi, *8,000,000*; M. Verbytsky, ed., *Naibil'shyi zlochyn Kremlia: Stvorenyi sovetskoiu Moskvoiu holod v Ukraini 1932-33 RR.* (London, 1952); Iur. Semenko, *Holod 1933 roku v Ukraini: Svidchennia pro vynyshchuvannia Moskvoiu ukrains'koho selianstva* (New York, 1963); Olexa Woropay, *The Ninth Circle (Scenes from the Hunger Tragedy of Ukraine in 1933)* (London, 1954). For western eyewitnesses describing what they saw, see: Malcolm Muggeridge, *Winter in Moscow* (Boston, 1934); William Henry Chamberlin, *Russia's Iron Age* (Boston, 1934). Other sources are examined by Dana Dalrymple, "The Soviet Famine of 1932-34," *Soviet Studies*, XV: 3, pp. 250-284; XVI: 3, pp. 471-474 (1964-1965). Useful bibliographies are: Alexandra Pidhaina, "A Bibliography of the Great Famine in Ukraine, 1932-1934," *The New Review: A Journal of East-European History*, XIII: 4 (1973), pp. 32-68; "Ukrains'ka literature pro holod v 1932 i 1933 rokakh," *Vil'na Ukraina*, N. 18 (1958), pp. 42-44. 1932 i 1933 rokakh," *Vil'na Ukraina*, No. 18 (1958), pp. 42-44.

⁸¹ I. Majstrenko, "Do 25-richchia holodu 1933 r.," *Vpered*, 1958, No. 7. pp. 1-2.

⁸³ Verbytsky, ed., *Naibil'shyi zlochyn Kremlia*, pp. 89-90. See also: Leonid Plyushch, *History's Carnival: A Dissident's Autobiography* (New York and London: 1977), p. 41.

⁸³ N. S. Khrushchev, *Khrushchev Remembers* (Boston and Toronto, 1970), pp. 73-74.

⁸⁴ Roy Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (New York, 1972), p. 94.

⁸⁵ Plyushch, *History's Carnival*, pp. 40-41.

⁸⁶ Kozlov, *Natsional'nosti SSSR*, p. 249.

⁸⁷ Robert A. Lewis, Richard H. Howland, and Ralph S. Clem, "The Growth and

Redistribution of the Ukrainian Population of Russia and the USSR: 1897-1970," in Peter J. Potichnyj, ed., *Ukraine in the Seventies* (Oakville, Ontario, 1975), p. 153.

⁸⁸ V. I. Naulko, *Etnichnyi sklad naseleння Ukrainy RSR: Statystyko-kartohrafichne doslidzhennia* (Kiev, 1965), p. 85; V. I. Naulko, *Razvitie mezhetnicheskikh sviazei na Ukraine* (Kiev, 1975), p. 67.

⁸⁹ Naulko, *Etnichnyi sklad*, p. 84.

⁹⁰ Figures from Kozlov, *Natsional'nosti SSSR*, p. 249.

⁹¹ The Russian emigre S. Maksudov is now working on this problem, and we will hopefully have a more accurate figure in the not too distant future.

⁹² Adam J. Tawdul, "10,000,000 Starved in Russia in Two Years, Soviet Admits," *The New York American*, August 18, 1935, pp. 1-2.

⁹³ Adam J. Tawdul, "Russia Warred on Own People," *The New York American*, August 19, 1935, p. 2.

⁹⁴ Dana J. Dalrymple, "The Soviet Famine of 1932-1934: Some Further References," *Soviet Studies*, XVI: 4 (April 1965), p. 471.

⁹⁵ Winston Churchill, *The Hinge of Fate* (Boston, 1950), p. 498.

⁹⁶ William Henry Chamberlin, *Ukraine: A Submerged Nation* (New York, 1944), p. 59.

⁹⁷ Olexa Woropay, *The Ninth Circle*, p. 58.

⁹⁸ Postyshev made this clear in his speech to the November 1933 plenum reviewing the "successes" of 1933 in agriculture, while Khvyliia and Liubchenko made similar statements during the summer of 1933: P. P. Postyshev, "The Results of the Agricultural Year 1933 and the Immediate Tasks of the Communist Party of the Ukraine," in *Soviet Ukraine Today* (New York, 1934), p. 11. *Visti VUTsVK*, June 22, 1933, p. 2 and June 30, 1933, p. 3.

⁹⁹ I. V. Stalin, *Sochineniia*, VII, p. 72.

Герой не хоробріший, ніж будь-хто інший, він тільки хоробрій п'ять хвилин довше.

Ралф Валдо Емерсон.

Хай кожний позамітає перед своїми власними дверима і цілий світ буде чистий.

Гете

Історія повторяється, і це власне є її поганою прикметою.

Кларенс Дарров

Це, що серце знає сьогодні, ум зрозуміє завтра.

Джеймс Стівенс

ГОЛОД 1932-1933 РОКІВ У МЕЖАХ ОДНІЄЇ СІЛЬРАДИ

Написав ЯР СЛАВУТИЧ

(Спогади)

Про голод 1932-1933 років уже є немала література. Звертаю увагу передусім на англomовну працю „The Black Deeds of the Kremlin: A White Book”, видану в Торонто у двох томах 1953-1955 рр. Науковці досліджують причини голоду, його тривання та заподіяні людські втрати на підставі документальних даних. Як на мій погляд, дуже важливі свідчення самовидців. Тому я хочу прислужитися до з'ясування причин голоду і його наслідків своїми спогадами — розповісти все так, як було, як я бачив події на власні очі.

Місце дії: Ново-Шевченківська сільрада, що складалася з кількох малих сіл – Благодатне, Нові Обитоки, Утішне, Ново-Шевченківське (може ще якісь) та кількох хуторів. У той час ця сільська рада входила до Долинського району Дніпропетровської області. Тепер вона, здається, вся належить до Кіровоградської. Терен цієї сільради простягався від Гурівського лісу на захід до села Шулічиного, на півночі сягав майже Братолюбівки, яка, мабуть, не входила в Ново-Шевченківську сільраду. На півдні цей терен охоплював село Благодатне — приблизно три кілометри на захід від села Гурівки. У межах Благодатного були хутори: Гасів, Жученків, Харченків і, може, ще якісь. Один чи два хутори належали до Нових Обитоків. У Ново-Шевченківській сільраді було 250-300 родин і правдоподібно понад 1,000 душ населення. (Очевидно, ці числа дуже приблизні, бо я не маю ніяких джерел під руками).

Серпень 1932 року. Мені чотирнадцять років і сім місяців. Я вже беру участь у збиранні врожаю. Мій батько був фактично хліборобом. Дід уже перестав бути шляхтичем, „дворянином”, і також трудився на землі, як і всі. Мали ми велику пасіку з якимись „модерними” вуликами. До революції в діда був немалий маєток і багато землі, але советська влада все те забрала. Нам залишили

тільки земельний наділ на родину, приблизно 20-25 гектарів. Родина складалася з діда, баби, батька, матері й шістьох дітей. Я був найстарший серед дітвори. Уже допомагав батькові ходити за плугом, боронувати, поганяти коней на гармані, подавати снопи до молотарки, над якою наглядав звичайно хтось дорослий, батько або сусід.

Найманою працею ми, як правило, не користувались. Трудилися з раннього ранку до пізнього вечора й жили заможнo: завжди мали двоє-трос коней, пару сірих круторогих волів, яких любовно доглядав дід, дві чи три корови, кілька свиней, багато поросят, десяток овець на чолі з могутнім бараном і багато-багато домашньої птиці. Якийсь час у нас був племінний бугай, до якого приводили корів з усієї сільради та інших недалеких сіл. За це дід не брав ніяких грошей, що викликало до нас велику пошану. Відвідувачів обдаровували ми садовоиною та медом, якого в нас було дуже багато. Крім саду, був у нас величезний город, що постачав найрізноманітніші вітаміни, про які тоді було модно говорити. Всього вистачало і всі ми та інші подібні родини були вдячні НЕП-ові. Поза всяким сумнівом, дитинство моє було щасливе. Громадянської війни я не пригадавав (народився 1918 р.) — на неї лише зрідка нарікали старші.

Ідилічному життю настав край 1931 року, коли нагрянула колективізація. Спершу почали творити сози. Соз — це спільний обробіток землі. Для нашої родини, як і для багатьох інших у сільраді, соз був просто непотрібний, бо ми родинними силами встигали все поробити — вчасно посіяти і вчасно скосити й помолотити, а також здати відповідну кількість зерна владі й заплатити грошовий податок. Жили ми на хуторі. Поряд правданського козацького зимівника (ще з початку ХУІІ ст.), якого дід старанно зберігав і в якому вже ніхто не мешкав, стояв наш високий будинок, покритий зеленою бляхою, завжди побілений, на гранітному фундаменті, у стилі козацького барокко. Над вікнами зовні була навіть багата ліпка на стінах — якісь квіти, грона винограду і ще щось. Цей гарний двоповерховий будинок збудував для діда мій прадід Михайло Жученко (1840-1880), харківський правник, один із засновників Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові та його щедрий меценат. Дивним дивом ця приваблива будівля, оточена вишнями, недалеко від ставка, що кишив рибою, а в очеретах — качками, якось уціліла під час громадянської війни. Переказували, що моя мати, з бідних, кругла сирота з дитинства, переконала перших представників советської влади, що тепер уже вона власниця „палацу” Жученків. Колись бідувала, а тепер, мовляв, за радянської влади, може нарешті жити по-людському

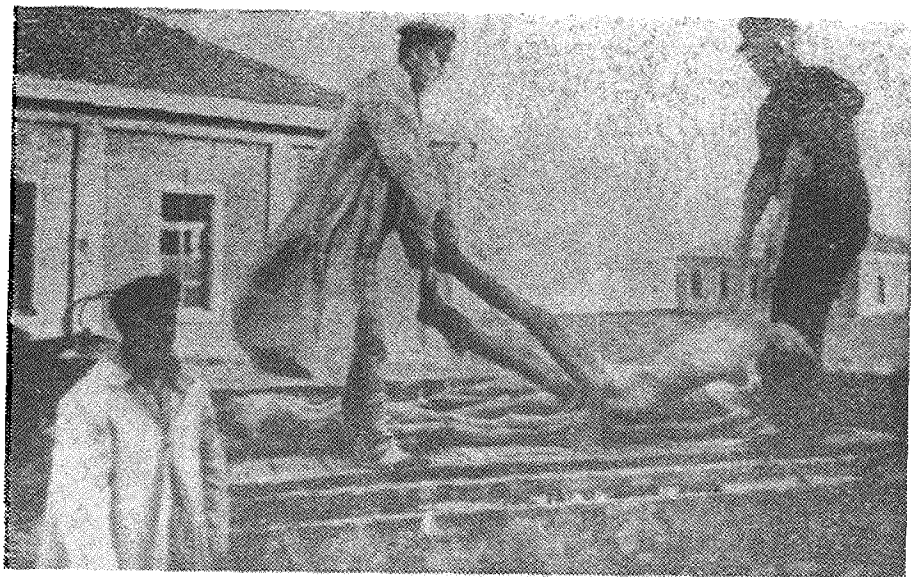
„Хіба радянська влада не допомогла бідним?“ — Аргументи були, справді, переконливі — за НЕП-у нас не чіпали, а громадянська війна обминула наш хутір у степу. Не чіпали нас, а можливо, ще й тому, що в діда були якісь там „зв'язки“ з вищим районним „начальством“: моя тітка була одружена з одним службовцем, що міг до певного часу заступатися за нашу родину (до речі, того службовця заарештували вже в тридцятих роках — і він зник без жадного сліду).

Нещастя звалилося на нас 1931 року, коли почали запроваджувати колективізацію, себто творити колгоспи (колективні господарства) — їхньою першою фазою були, як уже згадано, сози. Батько не виявив ніякого бажання йти, як тоді казали, „до комуні“. Зрештою, ніхто не хотів позбуватися приватної власності, здобутої часто нелегкою працею. Отже до осені 1932 року ми були одноосібним господарством, хоч у сільраді вже існував спільний обробіток землі — під натиском згори.

Урожай 1932 року був дуже багатий. Часті дощі, родюча херсонська черноземля (колись, мільйони років тому, це було дно моря) не потребувала жадного добрива, щедро нагороджуючи кожного, хто її лише зорав, заволочив і кинув зернину. Повторюю, врожай був дуже великий. Однак, уже у вересні батько отримав „план до двору“. Це значило: крім високого грошового податку, треба було віддати величезну кількість зерна, двоє коней, дві корови (для нас залишали покищо одного коня та одну корову), як також астрономічну кількість м'яса і майже тисячу яєць. Із великою тривогою в серці батько цей „план по двору“ виконав. Та не минуло й двох тижнів, як прийшла нова повістка про додатковий „план до двору“. Віддавати вже не було чого. Передбачаючи голодну смерть, ми та інші господарі ховали рештки зерна в ямах, викладених соломною, — дещицю про чорний день! Ці ями потім заорювали так, щоб ніякого сліду не було.

За невиконання додаткового „плану по двору“, власне за відмову прилучитися до колгоспу, нашу родину призначили на знищення, себто „на ліквідацію куркуля, як класу“. Незабаром це й відбулося. Однієї вересневої ночі, коли вже була посіяна озимина, настало руйнування нашого хутора, в якому Жученки прожили близько 300 років, ще з часу до гетьманування Богдана Хмельницького.

Опівночі наш хутір оточила озброєна зграя комсомольців на чолі з одним комуністом „із центру“ (невідомо, районного чи обласного), очевидно, росіянином. Батька й мене, неповнолітнього, відразу заарештували, посадили на воза й повезли на станцію Висунь. У той час діда не було вдома — він кудись їздив із бабою. А

Скидання зібраних на віз трупів жертв голоду 1932-33 років.

Їхні чоловіки і батьки вивезені або постріляні, а матері і діти приречені на голодову смерть.

в хаті, вже за нашої відсутності, почався справжній грабунок. Килими, ковдри, подушки, кожухи, свити, бурки, сорочки, білизну, сувої доморобного лляного полотна — все, абсолютно все повантажили на гарбу й повезли до сільського клубу. Учасники цього грабунку там же поділилися здобиччю між собою. Матір із п'ятьма дітьми, моїми сестрами, вигнали з хутора. Найстаршій було 12 років, наймолодшій — кілька місяців. Пішла мати з дітьми до сусіднього села Гурівки, де жила якась наша далека рідня. Могла з собою брати лише те, що було на плечах і ногах. Може ще якийсь вузлик дозволили взяти в руки.

Батька й мене привезли возом на станцію Висунь, яку частіше називали „полустанком”, де вже стояв приготований потяг. До товарних вагонів ввозили поодиноких осіб чи й цілі родини, призначені на заслання. Плачі жінок і дітей, постріли міліціонерів, крики людей у переповнених вагонах — усе це творило страшну картину. Ставало моторошно. На світанку позамикали вагони і потяг рушив на станцію Долинську, минув Знам'янку і — далі на північ, на Соловки, за Урал, до Сибіру! Ніякої їжі ніхто нам не давав. Живилися тим, що захопили з собою. На станціях зупинялися коротко лише набрати води, іноді окропу, коли щастило, — під охороною міліції.

Десь близько Богодухова, за Харковом, коли потяг під гору приривав хід, нас кілька юнаків проламало дірку в стелі вагона. Без довшої надуми, повисакаували ми з вагона — прямо на ялини, що, як матері — на руки, ловили нас на свої віти. Повернення додому тривало більше як місяць — іноді пішки, частіше в товарних вагонах зайцем, себто без квитка. Безпритульних підлітків, „пацанів”, тоді було дуже багато, дитячі юрби облягали залізницю, ними ніхто не опікувався. Серед цих войовничих юнаків і я пробивався додому.

Діставшись на хутір, увечері, коли вже стемніло, я побачив суцільну руїну. Бляшану покрівлю з хати здерто, вікна повибивано, замість дверей — темний отвір. Комори, стайню, корівник і хлів зруйновано, дерев'яний саж для годування свиней на сало розібрано, соломоверху клуню спалено. Колодязь у дворі засипано землею. У великій розпущі пішов я до сусіднього села Гурівки. По дорозі переночував у скирті соломи поблизу дороги.

Незабаром я віднайшов матір з сестрами. Довідався, що тоді з усієї сільради виселено майже сто заможних родин: чоловіків вивезено на заслання чи вкинено до в'язниць, а жінок із дітьми вигнано з хат, які відразу ж комсомольці руйнували, щоб ніхто пізніше не повертався. У селах деякі спорожнілі хати, зокрема в центрі, залишали цілими і вселяли до них незаможників з-поза

сільради, зовсім чужих людей, але відданих советській владі. Це власне й була „ліквідація куркуля, як класу” на практиці.

У Нових Обитоках два господарі чинили опір, не бажаючи виїжджати й віддавати хатні речі та одяг чи взуття. Їх на місці застрелили. Третій подібний випадок стався в Благодатному. Взагалі кажучи, ці два села постраждали найбільше, в той час як Утішне й Ново-Шевченківське, недавно засновані села, з біднішим населенням, мали менші втрати в той час. Але й бідних селян, що вперто відмовлялися йти до колгоспу, вивозили також, забираючи все їхнє вбоге майно.

Внаслідок хлібозаготівлі, себто пограбування зерна й худоби, недоживлення в нашій сільраді почалося вже в листопаді-грудні 1932 року, а потім справжній голод лютував до травня-червня наступного року. Через вивіз родин та велику смертність від голоду сільрада втратила половину населення. Тоді в одну яму на поширеному кладовищі ховали по три-п'ять чи й більше трупів. Пізніше, під час війни, 1943 року я відвідав Благодатне, побував в інших селах і склав список померлих від голоду. Разом з іншими я тоді устійнив, що 23 хліборобські родини в Ново-Шевченківській сільраді цілком вимерли, а в багатьох інших родинках померли окремі особи, переважно діти або старі.

Мати з дочками, моїми сестрами, переїхала до Кривого Рогу, де якийсь час працювала при шахті. Це врятувало більшість родини. Але три особи втрачено: баба померла ще в січні, а дід дожив до кінця травня. Наймолодша сестричка Галя, якій було всього півроку, відійшла з цього світу ще в лютому, бо ніде не могли дістати молока. Навесні 1933 року пощастило мені влаштуватися на працю в радгоспі „Скотар”, поблизу Кривого Рогу. Тоді я міг, бодай зрідка, навідуватись до діда, приносячи йому окраєць хліба та пляшку молока. Іноді торбиночку пшона й пару картоплин і трохи соли — на суп.

У Ново-Шевченківській сільраді було кілька випадків людодїства. Голодні люди божеволіли: замість малих дітей увижались їм кури чи гуси — і вони бралися за ножа... Людодїдів забирала міліція. Нібито був суд — обвинувачували таких в „антирадянській агітації!” Правдоподібно їх розстрілювали.

Мені відомо також про два випадки людодїства в селі Шулічине, яке, здається, не входило до Ново-Шевченківської сільради. Один випадок людодїства був на якомусь хуторі поблизу Гурівки (на східньому боці Гурівського лісу, недалеко від села Старі Обитоки).

Як згадано, населення в Ново-Шевченківській сільраді зменшилося вдвічі лише за один рік, точніше, за дев'ять місяців

— від вересня 1932 до середини червня 1933 року, коли вже рвали недостиглі колоски жита і їли. А ще в квітні масово „паслися” — споживали гірчаки, лободу, козельці та інші соковиті рослини. Наприкінці березня вже зацвітали „просерени”, корінці яких мали кульки, подібні до малої цибулі, але були солодкі. Я сам часто їв ці „просерени”, пасучи худобу в „Скотарі”. Гірчаки були також для мене ласощами. Соковиті стебла виділяли з-під шкірки навіть біле молочко, гіркувате на смак, зате мали багато вітамінів. Своєрідна степова салата!

У березні-квітні та й пізніше, відвідуючи діда, що жив поблизу хутора в землянці, інколи в своїй зруйнованій хаті без даху, я часто бачив на дорозі трупи. Підбирали їх рідко. Сморід наповнював усю околицю. Тоді на запах трупів появилися вовки (казали, що з Уралу чи Сибіру), яких давно вже не було в степовій Україні. Одного разу за мною гнався по дорозі високий і вихудлий чоловік, але впав, не догнавши мене, — і спустив дух. Я насмілюся наблизитись і впізнав сусіда Довгала. Він часто бував у нас і я без труднощів упізнав його. З цієї родини вижив лише його найстарший син, бо служив тоді в армії, захищаючи Советський Союз від „польської шляхти” — десь недалеко від Проскурова. У 1940 році я випадково зустрів цього **військового** зі „шпалами” на петлицях і розказав про смерть його батька. Військовик гірко заплакав і попросив про обставини смерті батька нікому нічого не говорити, бо це пошкодило б його кар’єрі.

У той час, коли масово вмирили хлібороби з голоду, несвідомо блукаючи полями в надії знайти торішній колосок чи качан кукурудзи або викопати мерзлу картоплину, саме в той час дорідне зерно, пограбоване советською владою в цих же хліборобів, лежало у ворохах і пріло та гнило під дощами, хоч і прикрите брезентами. Я власними очима бачив такі ворохи зерна на станції Долинській, на „полустанку” Висунь і поблизу станції Кривий Ріг. Цього зерна було так багато, що не вистачало вагонів, щоб його вчасно вивезти на північ. Люди мерли, а їхнє зерно гнило! Це вимовне свідчення того, що голод був навмисне запланований у Кремлі з єдиною метою — знищити опір українських хліборобів московській колективізації; таким чином, зламати хребет українській нації, селянству, а потім загнати цей нарід у колгоспи під управою поставленого пастуха, чередника чи вівчаря, що міг би вільно керувати чередою чи отарою людей, як забажається комуністичній Москві.

Опір селян, хоч і пасивний, таки був і повторювався дуже часто. Неорганізовано, відокремлено спалахували сільські повстання. Першою метою було дістати зерно, яке пограбувала у хліборобів

советська влада. Друга мета, що поширювала першу, — нищити окупаційну владу, міліцію та присланих і місцевих комуністів, що наглядали над переведенням голоду. Вони мали досить хліба й картоплі, сала, м'яса й молока для себе і своїх родин, як також для свого штабу. Ця місцева адміністрація могла навіть горілку гнати з пшениці, жита чи картоплі. Прислані комуністи не-українці влаштовували й „гареми”, до яких набирали голодних неповнолітніх дівчаток, „хахлушок”.

Я знаю про два стихійні повстання в сусідніх районах — перше вибухло поблизу села Петрового, на північ від Ново-Шевченківської сільради, а друге — недалеко від Казанки. Я сам брав участь у третьому, значно менших розмірів, коли ми, ще сильні молодики, напали на станцію Висунь, обеззброїли сторожів і набрали пшениці на кілька возів із вороха, що гнив під небом. Нас було осіб 40-50. Зерно в мішках поховали в ярах та в Гурівському лісі. Залишили також наших наглядачів, вихудлих, але ще здатних тримати рушницю чи орудувати ножом. Ця „операція” повернення зерна до власників була добре підготована одним учителем, про якого ми всі думали, що він був колись, у час визвольної боротьби, військовим. Наша група мала і коней, забраних у станційній міліції (всіх інших коней і собак селяни поїли). Між іншим, один зі сторожів; „висунського” вороха пристав до нас також. Це він заздалегідь попередив телефонні дроти, показав, де лежали порожні мішки, тощо.

Здобуте зерно поділили між повстанцями (за кількістю душ у родинях). Тоді я привіз до матері на дитячому возику вночі два мішки пшениці. негайно задеренчали жорна — смачна була каша. Їла вся родина, їли вдячі сусіди, оживаючи. Знаходилося більше охочих пристати до нашої групи, якої першим гаслом було „Відбирай пограбоване! Пан чи пропав — двічі не вмирати”.

Моя мати, пізніше, не раз пригадувала, що ті два мішки, привезені мною, врятували нашу родину на якийсь час, бо лише за місяць після тієї події мати могла влаштуватися на працю в Кривому Розі, де вже давали пайку хліба не лише на неї (так було в містах), а й на кожную дитину, здається, по 200 грамів.

Ходили чутки про велике повстання на Запоріжжі, зі штабом у Великому Лузі. Інший повстанський осередок був у Чорному лісі. Місцева влада викликала навіть військо, складене з калмиків, робилися нічні засідки поблизу ворохів зерна, що не раз обливалося кров'ю голодних хліборобів, які хоч перед смертю хотіли наїстися. Для мене це була своєрідна „козацька” школа. Я, неповнолітній голова родини (батько тоді перебував на засланні), був гордий, що міг допомогти матері й сестрам, які таки вижили (за винятком наймолодшої Галочки).

Одного разу моя допомога для родини трохи не скінчилася трагедією для мене. Коли я вже пас корів у радгоспі „Скотар”, тоді носив дідові тяжко здобуту їжу, щоб рятувати і його від голодної смерті. Це була перепічка, іноді окрасць хліба, обов’язково бутиль молока, яке по дорозі скисало (смакувало однаково добре!) Саме в той час ловили повстанців по дорогах. Я знав про це й посувався лише вночі ярками, куди боялася ступати нога міліціонера. Гурівський ліс та кущуваті терени на його південному боці не раз бували під облогою. Тоді я провів пару днів без будь-якої їжі, лише зрідка живився гірчаками, — і дуже охляв. На щастя, я виповз уночі з-під облоги й добився до села Тернуватки. Цілком знемігши, я просто сів під тином якоїсь садиби, бо далі не міг уже рухатися. Блідого й виснаженого, мене помітила господиня двору і взяла до хати. Дала спечену картоплину й кухлик молока — і я ожив. Незабаром відбулася така розмова:

— А чий же ти?

— Жученків син.

— Михайла Жученка?

— Так.

— Боже мій! Та я знала твого батька. Колись на вечорниці ходила й танцювала з твоїм батьком.

— Тепер він, мабуть, „танцює” десь у лісі, на засланні, у Вологодській області... Заготовляє дрова. — додав я.

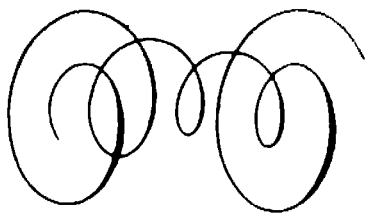
Жінка підгодувала мене ще більше. Я мимохіть задрімав, перепочив. Наступного дня вранці, після кулешу, отримавши печену картоплину на дорогу, добрався я нарешті до „Скотаря”. Доярки потай напоїли мене свіжим молоком, дали супу і я незабаром оклигав. Про мою відсутність ніхто не знав, бо головний чередник і доярки нікому нічого не казали. А на радгоспній кухні брали суп і пайку хліба також для мене. Частину хліба навіть зберегли — я міг добре підкріпитися.

Не зважаючи на велике ризико, я продовжував відвідувати діда на хуторі — він уперто не хотів переходити до нас у Кривий Ріг, чи бодай до мене, в „Скотарі”. Потрапив і на дідову смерть. Потайки поховав його на західньому боці Гурівського лісу (цей дійсний епізод я подаю в розділі „Голод”, із поеми „Моя доба”). Варто згадати про цей таємний похорон. Оскільки дошок на труну не було, я загорнув дідове тіло в рядно, з трудом поклав на поламани саночки (тому їх ніхто й не забрав із хутора під час його руйнування), на ті самі саночки-гринджолята, якими мене, маленького, дід не раз „катав по снігу”, — і відтягнув по траві до викопаної вночі ями. Похоронну службу відправляв ясний місяць у небі, а нащадка запорожців оплакували зірки, падаючи прямо на Гурівський ліс...

Закінчуючи ці спогади про страшний голод 1932-1933 років, коли померло шість-сім мільйонів українців за шість-сім місяців (дехто слушно доводить, що втрати доходили до десяти мільйонів), не можу не вдатися до підсумку: цей голокост був запланований у Москві — для України, Кубані, Дону й неросійської людности уздовж нижньої та середньої Волги. У самій Росії ніякого голоду не було. Колективізація проходила там без труднощів. Звичкі до життя в „общинах”, російські селяни сприймали чергове усуспільнення як щось природне й закономірне. Навпаки, на українських землях, де кожен селянин мав прикмети виразного індивідуалізму, хлібороби ставили рішучий опір, передусім, суспільний, що переростав і в національний. Тому з метою знищення основи української нації, нашого селянства, Москва й запровадила голод в Україні, приславши тисячі своїх людей, комуністів, для виконання кремлівського „плану”, автором якого був правдоподібно сам Сталін.

Нищення української людности поширювалося й на нашу еліту, зокрема на письменників — мозок нації. Суд над СВУ, масовий розстріл письменників у грудні 1934 року, численні арешти свідомої української інтелігенції, систематичне визбирування потенційних критиків советської влади — зокрема за Постишева, присланого з Москви, — все це додаткові параграфи того самого вироку для України. Як відомо, Хрущов признався у 1956 році, що Сталін хотів вивезти всіх українців на Сибір, але цього не можна було виконати, бо їх, мовляв, було занадто багато.

Погром українського правозахисного руху в шістдесятих-сімдесятих роках — це епілог тієї самої злочинної народобивчої дільности Москви. На щастя, український народ великий і ще сильний, не зважаючи на численні втрати. А це запорука того, що й московському Молохові прийде кінець. Тепер не лише Україна, а й увесь вільний світ усвідомлює загрозу, що її несе московський фашизм під проводом комуністичної партії Советського Союзу.

ЕРІО ТАКИ НА БАЧИВ ПУХЛИХ З ГОЛОДУ

Написав ІВАН М. ЧИНЧЕНКО

Французький державний муж Едуард Еріо з дружиною відвідував Україну в 1933 році та її портове місто Одесу. До його приїзду місто Одеса було належно приготоване. Звичайно, Еріо не міг сам рухатися по країні без нагляду, а був завжди оточений великим числом провідників та охоронників. Через тих провідників-дозорців Еріо міг таки й не бачити голодних і пухлих з голоду селян на Україні. Часто в нашій пресі нарікають, що Еріо, будучи на Україні в 1933 році, писав пізніше на Заході, що він не бачив пухлих і голодних людей там. Але чи міг він бачити їх?

Про прийняття Еріо в Одесі в 1933 році в подробицях розповідали три випускники Одеського Державного Університету, які в 1934 році були призначені викладачами Кам'янець-Подільського ветеринарного технікуму, співпрацівником яких був і я. Двоє з них закінчили історичний факультет, а одна — фізико-математичний факультет. Отже ці одесити довірочно і розповідали у подробицях про прийняття Еріо з дружиною в місті Одесі. І, до речі, історик Ткач з дружиною були комсомольцями. Після того прийняття Еріо цей історик охолонув до членства в комсомолі. Сам Ткач і його дружина були статистами, підставленими особами в тій окомиллювальній процедурі. Звичайно, місто Одеса було оновлене, удекороване, прибране, як наречена до шлюбу.

Французькі гості на залізничній станції

Приміщення залізничних станцій — двірців, чи по-місцевому вокзалів, у підсоветській дійсності були брудними, засміченими; але до приїзду французьких гостей станційний будинок був вичищений, підмальований, прибраний прикрасами. Всі залі першої, другої та третьої клас були і свіжо помальовані і обставлені гарними меблями, включно з м'якими плюшовими кріслами, позиченими з бюро обласного та міського „комітетів” — „обкому”, „райкому”. В залах першої та другої клас стояли багаті істинними продуктами буфети. Срібний посуд, вибагливі серветки, буфетниці, офіціанти в

білосніжних жакетах і „метеликах” чорного кольору. При дверях — „швайцари” у кольорових лівреях та інше. А в буфетах — чого там тільки не було! І білий хліб, і білі булочки, свіже масло, різного роду печиво, ковбаси, осетрина, вина, горілки. Хіба що тільки пташиного молока не було. А ціни? Булочки: менша — три копійки, більша — п’ять копійок. Ціни, що були за царської Росії до 1917 року. Білого хліба і булочок українське населення вже не бачило від 1930 року. А взагалі, про масло, сири, вуджену осетрину, ковбаси — то й говорити не доводиться.

В залях вокзалу публіка була навіть елегантно убрана; багато „пасажирів” у шкіряних куртках зі шкіряними валізками чекають на потяги. На пероні також кілька десятків осіб так само були гарно убрані, з дорогими валізками-„чемоданами” теж чекають на потяг. В той час десятки міліційних авт ганяло кругом станції кілька кварталів навкруги, щоб не допустити звичайну публіку до приміщень головного двірця. Були навіть зударі авд від поспіху. „Статистам” — підставленим особам — було заборонено не те що купувати, а навіть наближуватися до буфетів. Лише коли французькі гості увійшли до середини вокзалу, то наперед призначені особи щось купували в буфетах. Але щодо цін на булочки, про які я зазначив вище, то взагалі булочок в продажі не було. Обов’язкову військову службу я відбував в роках 1930-1932 у Чорноморському флоті, і в закритих буфетах лише для військовослужбовців продавали булочки, але не білі, а разові, по ціні один карбованець і двадцять п’ять копійок.

Гості в монастирській церкві

Як писали тоді, дружина Еріо була начебто емігранткою і то з високої аристократії — не то баронеса чи навіть князівна. Вона забажала побувати в церкві. Але це було на тижні. Провідники пояснили подружжю Еріо, що Богослуження відбуваються лише по неділях і по великих святах, і що другого дня вони — гості, зможуть побувати в монастирській церкві. До 1920 року в Одесі напроти головного двірця при вул. Чижикова 66 існував Свято-Михайлівський монастир: три чи чотири трьохповерхові будинки, в яких раніше було десятки келій. У фронтovому будинку понад вулицю, на другому поверсі була велика монастирська церква. В двадцятих роках всі монастирські будинки були „знаціоналізовані” владою і перетворені в гуртожитки для студентів Одеського Сільсько-господарського інституту, який був недалеко від монастиря. Були гуртожитки і в знаціоналізованих будинках Одеської Духовної Семінарії.

В приміщенні колишньої монастирської церкви були вже інститутська бібліотека та читальня для студентів. Іконостас було вивезено, а інші церковні прибудови були зрушені. Всередині не було жадної ознаки, що тут колись була церква. В передній частині колишнього церковного приміщення була бібліотека, на полицках — тисячі томів книжок. Будучи студентом цього інституту, я проживав з одним студентом у одній з келій колишнього монастиря і вечорами просиджував у цій бібліотеці, проробляючи лекційний матеріал. Оцю монастирську церкву можновладці Одеси вирішили показати французьким гостям.

У той час у місті Одесі вже не діяла жодна церква. Всі церкви були замкнені, а деякі вже й звалені. Лише на цвинтарі діяла невеличка капличка по неділях і в свята. По неділях і в свята, коли біля тієї каплички збиралися непроглядні маси віруючих, це дуже муляло очі комуністичним можновладцям Одеси, але, зважаючи на світову популярність академіка Філатова, войовничим атеїстам Одеси московський Кремль заборонив замикаати цю капличку.

Але повернімось до колишньої монастирської церкви. Сталось щось неймовірне. І я певний, що не кожний читач повірить у дійсність цієї події. Це було продовженням окомилувальних „потьомкінських сіл”. Протягом ночі — підкреслюю — лише одної ночі! з бібліотеки зникли полицки та тисячі томів книжок. Церква, в повному розумінні цього слова, була реставрована. Був повернений десь зниклий перше іконостас, вівтар, на стінах висіли ікони і ляпмади, стояли свічники і тому подібне. В призначений час гості з Франції в супроводі поводитрів та охорони з'явилися в церкві. Священик з дияконом відправляли Літургію. Кілька вівтарних хлопців прислужували священикові. Співав професійний хор (хор Одеського оперного театру). Були тут богомільці — ченці і небагато світських осіб. Взагалі влаштовано все так, що „й комар носа не підточить”. На монастирському подвір'ї вешталось кілька монахів у рясах. Але — одне недотягнення: дружина Еріо зауважила, що ченці Православної Церкви мусіли б бути з бородами, а тут були самі молоді ченці і поголені...

Водили ще гостей до кінотеатру, до Одеського театру опери та балету, до якогось заводу і фабрики та до колгоспу і радгоспу.

І при кінці відвідин гість з Франції Еріо мав начебто заявити: „Все дуже добре, все гарно, але майже скрізь, де я був, я зустрічав ті самі обличчя!”

І як висновок, на мою думку, Еріо таки не бачив пухлих і голодних селян в Україні в 1933 році, бо при цих обставинах хіба він міг бачити пухлих людей?

Що саме писав Еріо про свої відвідини України в 1933 році на

Заході пересічному громадянину московської комуно-російської імперії було неможливо дізнатись, бо від 1930 року періодична і взагалі усяка література з-за кордону не появлялась в книжкових крамницях і в кіосках. Але в московській, а потім і в українській літературних газетах появились образливі статті на адресу Еріо, нібито він „фальшиво інформував” про життя і стан в Україні. Інші газети в советах воліли промовчати цього француза інформацію про його подорож по Україні.

ЗГАДУЮЧИ СТРАХІТТЯ МИНУЛОГО

Написав Я. ГАС

Прочитайте оце простеньке без літературно-художніх прикрас оповідання, нехай воно не дасть вам забути жахливої мартирології, геноциду, що їх перетерпів і далі терпить наш многострадальний український народ у ХХ „високоцивілізованому” столітті під окупацією новітньої московсько-советської імперії.

Зі всіх персонажів оповідання залишилось у пам'яті лише одно ім'я Марія, а решта імен її найближчих родичів — призабуті, бо події відбувалися на початку 1930-их років. Тема оповідання — одна українська багатодітна селянська родина, трагедія якої подібна до багатьох мільйонів інших, ні в чому неповинних трударів української землі, знищених більшовиками під час так званого розкуркулювання та „суцільної колективізації”.

...,А рівно через рік, — починала Марія свої неписані спогади, — як забрали від нас і вивезли десь нашого батька, до нас вночі постукали і казали відчинити. В хаті нас було четверо: мама і троє дітей, між якими я була найстарша — 11 років. Не могла мати довго сперечатись, двері довелось відчинити. В хату зайшло кілька виродків, так званих активістів села, які наказали нам усім одягнутися і приготувитись у якусь далеку дорогу, до батька, казали. Розпачливі плачі, а то й рішучі мамині протести нічого не помогли, і за якої півгодини ми залишили свою хату, а ще через годину ми були вже на залізничній станції, де на нас і багатьох таких, як ми чекали порожні холодні товарні вагони”...

Переповівши страхіття майже двомісячної подорожі по трансибірській залізниці, Марія більш докладно розповіла про довшу зупинку на якійсь залізничній станції, де їх всіх перегнали на пароплав, який і повіз нещасних за течією на північ якоюсь досить великою рікою. Назви ріки Марія не пам'ятала, а може й зовсім не знала. Як довго пливли вони тим пароплавом, — Марія також не пригадувала, але їй здалось, що дуже довго: місяць або й більше.

Та ось одного дня пароплав причалив до берега ріки проти невеличкої лісової поляни; всім було наказано вивантажуватися на ту поляну. Прилагоджено сякі-такі примітивні східці з дощок, і люди почали поволі залишати пароплав після безвиглядних

протестів та душеровзираючих плачів. Під час і після висадки з пароплава всіх на берег, чекісти заспокоювали людей, що скоро прибуде інший пароплав з будівельними матеріялами і тут буде будуватися село; обіцяно також харчові продукти та інші речі, необхідні для нормального життя людини. Проте всі ці обіцянки були нічим іншим, як безсовісною брехнею, ніхто бо ніколи після того ніяких пароплавів біля тієї поляни не бачив.

Кінчалось короткотривале сибірське літо, почали люди готуватись до зими: копали-будували землянки, запасались харчами хто як міг. Спритніші, здоровші ловили рибу, інші збирали дикі ягоди, деревне та чагарникове насіння, а також вигрібали з землі якесь коріння, що його можна було їсти без шкоди. Кедрові горішки були, — розповідала Марія, — найліпшою поживою, але їх було мало. Допомогли добрі люди вигребти якусь землянку і для Марії з матір'ю та меншими дітьми, проте надій на порятунок майже не було. Почалася в таборі смертність, переважно голодова. Табір почав маліти кількісно. Здоровші, що не були обтяжені малими та немічними членами родини, зникали десь маленькими групами ще перед зимою, а в таборі лишались такі, які іншого виходу не мали.

Маріїна мати надто тяжко переживала всі оті муки, всі оті страждання, підупала на силах, весь час хворіла і дуже часто плакала, а одного ранку, коли всі вже повставали і вештались по землянці, — мати ще лежала і, виглядало, не поспішала підводитися. Її почали легенько будити, а коли мати й далі не обзивалася, Марія підступила до неї ближче і торкнулася її рук. Руки були задубілими, зимними як лід. Мати була мертва.

Поховали матір за встановленим уже в таборі порядком: обмите тіло покійниці загорнули в якусь ряднину і загорнули в снігову яму біля самої ріки. Хрестів не ставили. Свіжі снігопади та заметіль рівняли, згладжували той цвинтар, і через день-два ніхто вже точно не знав місця поховання окремих покійників. Весняні бурхливі води, що виступали на якийсь час зі своїх берегів, забирали зі собою весь прирічковий сніговий цвинтар і несли трупи десь далі на північ, може аж в Північний Льодовий океан. Закопували мерців лише в літню пору і то не глибоко, бо всі мешканці „села” були безсилі.

Страхітливе майбутнє марилося тепер нещасній сироті Марії, що, залишившись без матері, мусіла думати тепер про порятунок від голодової смерті себе і двох менших, сестрички й братика. Вже не пам'ятає, як довго ще мучилися вони в отій сибірській тайзі. Розповідала Марія, що від якогось часу їхнє „село” почав відвідувати якийсь лісник чи побережник і заохочував їх збирати всіяке деревне насіння для держави, за яке обіцяв щось платити та

ще солі та муки трохи давати. Свої обіцянки лісник сповняв чесно, але навідувався до них дуже рідко.

Вкрай виснажена Марія, мавши ледве 13 років, кожного ранку, після якого-такого впорядкування „хатніх” справ — поспішала за гуртом таких самих німецьких кістяків, як і вона, в ліс, щоб і насіння для лісника назбирати і якогось коріння для себе нагребати. Часом, бувало, відіб'ється від гурту, попрямує в невластивому напрямі, заблудиться та там і ніч її застане. Вовків та іншої звірини в лісі було багато, ночувати під деревами було небезпечно, тому то бідна Марія дряпалась на дерево, вмощувалась на першій-ліпшій гілляці, прив'язувала себе поясом до стовбура і так дрімала та від холоду дрижала до ранку.

Оповідала, як звірі вночі приходили близько до дерева, на якому сиділа, як їхні очі світили в її сторону, як ті звірі скоро й відходили і десь там далі зловісно вили або гавкали. На світанку Марія мусіла перетворитися в абсолютний слух, щоб уловити-почути хоч найменший відгомін з табору, або якісь інші відомі вже ознаки, які могли б служити Марії хоч приблизним напрямом додому.

Та положення з кожним днем ставало гіршим. Плачі в землянці вибухали частіше. Доходило й до дрібних дитячих пересварок. (Це вже доповнювала менша, додаючи трохи гумору). Наприклад, коли Марія довго не поверталася з „роботи” або й зовсім заночувала десь в лісі, то менші, томлені нестерпним голодом та холодом, нелегально уривали собі дещо з тих мізерних запасів, які Марія тримала про чорний день. І ось, коли вона, Марія, повернувшись до землянки, виявляла хоч наймаліше надщерблення недоторкального „скарбу”, особливо солі, яка цінилась на вагу золота і відмірювалась міліграмами, то вже й починалась нагінка на винуватців, а особливо діставалось сестрі, як старшенькій, що мусіла вже дещо розуміти.

„Я знаю, ти в нас солоненьке любиш, — дорікала Марія меншій сестрі. — Ти, бачу, хитра як лисичка. Ой, гляди, гляди, щоб тобі не занудило від тієї солі: я за тебе візьмусь, я тебе провчу, нехай но ще раз викрию щось подібне, то я тобі, я тобі...” і т.д. Майже завжди такі розмови кінчались гуртовим триголосним плачем, а після — тихим замиренням. Увечорі всі намагалися якнайскорше заснути, щоб у той спосіб відганяти немилосердний голод.

Нещасні передчували-угадували своє страшне неминуче; з острахом іноді кидали погляди в те місце, де колись була похована їхня мати, але ніхто з них про те страшне вголос не говорив і навіть не думав.

А тим часом становище не кращало: вже й коріння трудно було знайти або треба було дибати за ним все далі та далі в ліс; а Марію

вже й ноги відмовлялись носити, в очах темніло, запаморочення навідувалось. Не пригадую вже, чи казала Марія щонебудь про молитву. Чи молились вони Богу, бо з такого страхітливого положення лише Божий промисел міг би визволити отих трьох нещасних нелітніх дітей.

І ось, коли ситуація здавалася вже цілком безнадійною, коли Марія одного ранку, напруживши свої слабенькі сили, подибала таки на „роботу”, — в „селі” несподівано з’явився молодий кремезний чолов’яга в повній військовій уніформі, з великим наплечником на своїх дужих раменах. Ніхто не зауважив, звідки він узявся: чи з лісу вийшов, що з трьох боків оточував оселю, чи від ріки прийшов, чи просто таки з неба впав.

Привітавшись та перекинувшись кількома словами з людоподібними істотами - мешканцями „села”, військовий попрямував до землянки трьох дітей. Землянку йому показали. Відчиняючи двері, він просто штовхнув їх своєю рукою і двері так само просто впали всередину печери, бож були без завісів, і, коли б одна з мешканців тієї землянки, Маріїна менша сестра, стояла трохи ближче до дверей, то була б забита на смерть отими важкими груботесаними дверима.

Придивившись до мешканців землянки і пізнавши в них своїх рідних найменших сестричку та братика, — вояк гірко заплакав, щось чи когось проклинав, довго не міг заспокоїтися, а цим самим і дітей довів до плачу. Та нарешті, коли все заспокоїлось, вояк, оволодівши собою, зараз же взявся до найконечнішого: нарубав дров, напалив піч, нагрів трохи води, покупав та переодяг дітей, бож були обірвані, майже голі. Найбільше мав мороки з тією меншою, в якій коси були такі брудні та так чимсь позліплювані, що ніяк не давались розчісуванню. Процедуру купання та передягання перейшла й Марія, коли повернулася з „роботи”.

В цьому місці додамо, що в родині, про яку мова, крім трьох малих дітей, було ще двоє старших, які під час і після так званого „розкуркулювання” не були вдома та вже й не показувались у своєму селі аж до вибуху Другої світової війни. Один із них, саме оцей найстарший, по закінченні військової повинності в Червоній армії, залишився ще там і докінчував навчання в якійсь фаховій допоміжно-військовій школі, яку йому вдалось таки закінчити, залишившись не виявленим. Другий, менший, працював десь у більшому промисловому місті.

Якимсь чудом найстарший добув адресу засланих рідних, довідавшись про їх трагедію, про нестерпні муки. Він зразу ж уклав собі плян визволення бодай тих, що були ще живі.

Бувши в ранзі підстаршини советської армії, він зумів виробити собі якісь командировочні папери і вирушив з тими паперами в

далеку сибірську дорогу. Після довшої пригодницької подорожі, мов з неба впавши, з'явився він в отому „селі”, де й застав ще живими своїх найменших — двох сестер та братика. Відживляв їх дуже обережно і всі їстівні продукти деякий час тримав замкненими в мішку.

Продовжуючи здійснення наміченого пляну, наступного чи третього вже дня, позичивши в сусідів сякі-такі знаряддя, вояк почав будувати човна. Як той човен виглядав — невідомо, але через тиждень чи два він був готовий і спущений на воду. Тим часом віджились трохи і діти; тоді одного досвітнього ранку група з чотирьох осіб залишила село і рушила-попливла рікою проти течії в напрямі до найближчого села „вільних” вже поселенців, до якого доходили пароплави від якоїсь залізничної станції трансибірської залізниці. Подорож човном тривала також досить довго, близько двох тижнів.

Недалеко пристані, в отому селі „вільних” поселенців, наші втікачі знайшли притулок в одній українській родині, яка прийняла їх дуже тепло, привітно, з повним розумінням справи та ситуації. Всім зацікавленим ті добрі люди сказали, що гостять в себе своїх рідних.

Пароплави доходили до тієї пристані не кожного дня, лише приблизно раз на тиждень, тому то нашим втікачам довелось чекати кілька днів. Коли прибув пароплав і справа з квитками та перепустками була якось поладжена, ті самі добрі люди провели біженців на пароплав, поводячись з ними й далі так, як зі своїми рідними.

На залізничній станції також обійшлося усе без якихось більших ускладнень. Лише в самому потязі, коли той був уже в русі, енкаведисти переводили контролю і, знайшовши у військового все в порядку, контролер, показуючи на дітей, запитав його: „А это?” — „А это со мной”, — була бездискусійна відповідь. На цьому перевірка скінчилась і далі вже до самої Москви, а потім і до того більшого промислового міста, де жив ще один брат, — не мали вже наші втікачі будь-яких перешкод чи ускладнень.

Перший притулок знайшли діти в свого ж таки рідного брата, а далі все пішло звичайним більш-менш нормальним порядком. Всі діти вижили, дістали якусь початкову, а то й середню шкільну освіту, повлаштувались на роботу. А в кінці 1930-их, а може на початку 1940-их років, одна з них, саме ота найстарша Марія, зустрілась у тому ж промислового місті з своїм рідним братом, таким самим репресованим, як і сама, і вони одружилися. Обоє вже не живуть, хоч були ще відносно молоді.

ГАЗЕТА ХРЕСТОНОСНИХ ПОХОДІВ

ДО 90-РІЧЧЯ „СВОБОДИ”

Написав А. ДРАГАН

У 1983 році, точно 15-го вересня, сповняється 90 років з того часу, як у Джерзі Ситі, Нью Джерзі, появилoся 1-ше число „Свободи”, сьогодні найстаршої з найстарших етнічних газет в Америці. Це перше число майбутнього організатора та довгі роки фактичного провідника і речника Американської України написав, зредагував, надрукував і навіть поадресував та зі своїм помічником-робітником Денисом Голодом завіз тачкою на пошту — приблизно 1,000 примірників — один з перших українських греко-католицьких священників-піонерів в Америці, о. Григорій Грушка.

Але історія „Свободи” не є темою цієї календарної статті, сподіємось одної із цьогорічних календарних статей на цю тему. Бо хоча 90 років і не належить до тих „круглих” ювілейних дат (25-50-75-100 і т.д.), що їх окремо відмічується, то у випадку „Свободи” та її ролі і значення на загальному тлі історичного розвитку вже не тільки кожне чергове 25-річчя, але й кожний черговий рік можна б уважати „ювілейним”. Очевидно, найточнішою і найвірнішою історією „Свободи” є вона сама, її 89 річників, та річні і конвенційні звіти і протоколи керівних органів Українського Народного Союзу, від 1908-го року її видавця. Проте, „Свобода” і її видавець ще досі не спромоглися на книжкове компактне видання її історії.

У цій принагідній статті, одній із багатьох про „Свободу” цього ж автора в минулому — згадати б зокрема 40-сторінкову статтю „‘Свобода’ в минулому і сучасному”, надруковану в Альманасі УНС-1953 з нагоди 60-річчя „Свободи” — ставимо собі обмежене завдання: тільки деякими із важливіших прикладів дати загальну характеристику того, що чи не найбільш характеристичне для „Свободи” та що поставлено в заголовку цієї статті: газета

хрестоносних походів. Для уточнення та щоб оминати можливих непорозумінь згадаємо, що в цьому випадку під поняттям „хрестоносних походів” (тепер в українській мові вживається окреслення „хрестові” походи, але нам здається, що давніше окреслення „хрестоносні” вірніше від теперішнього), що нав’язує до відомих під такою назвою сімох головних і багатьох менших походів в часі від кінця XI по кінець XIII сторіч, ми маємо на думці радше те, що американці кожночасно називають „крусадами”, або інакше „кампаніями”, однаково „за” як і „проти” якоїсь важливої справи.

ПЕРШІ „ЗА” І „ПРОТИ”

„Свобода” народилася 90 років тому, отже в тій піонерській добі, коли в Америці все ще відкривали і здобували „нові горизонти”, коли люди вмирили „у чоботах”, себто гинули в боротьбі, та коли жив той, хто швидше і цільніше стрілив. Свою основну мету „Свобода” з’ясувала вже в першому числі. Для характеристики зачитуємо тільки основніше для нашої теми із надрукованого майже на цілу сторінку 1-го числа заклику „Браття Русини”. Там сказано:

„...Розп’ятий за нас на хресті Спаситель сказав: Істина освободить вас! Правда одна може дати нам свободу. Се річ неоспорима, що тільки ті люди стали свободними, котрі, знайшовши правду, пізнали свою гідність, народне достоїнство, свої права Богом і природою дані, стрясли із себе душевне ярмо невіжества, ярмо тілесного гніту, і так стали свободними, вольними панами своєї землі, свого ділання... Русин мусів віками стояти на варті і проливати свою кров у битві з дикими ордами, ... щоб своїми благородними грудьми вчинити непроходиму стіну для європейської цивілізації проти азійського варварства... О, незламна сило руського духу! О, віро руська, твердіша від гранітних скал віковично зеленого Бескида! Русин-бурлака на чужій землі, нікому не знаний, не свідомий ані язика, ані права того народу, де заблукав, в короткім часі, працюючи мов той хробачок під землею, за тяжко зароблений гріш сам побудував свої церкви без жадної чужої помочі; позакладав руські братства взаємної помочі — словом, русин, скинувши тільки зі себе полатану гуньку, показав, що в нього за сила, коли чужий його не гніте, не запрягає в ярмо неволі... Слава, слава і честь тобі, о народе мій! Хто тут в Америці твій хліб їсть, а про твоє добро, про твою просвіту не дбає, да будет Богом

і людьми проклят! Ти власними силами ішов дорогою, котра веде до правди, а правда до свободи. Но тепер оглядаєшся за провідником, котрий завів би Тебе до храму свободи. Тим провідником власне єсть часопис „Свобода”. Нашим завданням єсть: просвіщати руський народ, боронити його честь від вражих нападів, вказати дорогу до поступу, до цивілізації, до добробуту...”

Це своє піонерське завдання і мету „Свобода” доповнила і поширила в одному із своїх чергових видань, чи радше встановила відповідний порядок вартостей, власне в душі тих піонерів, що рівночасно і всеціло відповідав нашому власному „хлопському розумові”. Там сказано:

„...Кожний розумний і дбайливий господар, коли вийде орати свою ниву, старається її переорати, вичистити з каміння, з бур'яну і пір'ю, що криється під скибою. Коли б хто не доложив старання і труду до очищення свого загону, тоді даремна вся його праця. І ми, видаючи „Свободу”, йдемо за прикладом нашого досвідченого господаря-хлібороба. Насамперед купили ми плуг, то є руську друкарню, і тепер вийшли орати на русько-американську ниву, яка досі стояла облогом. Ми хотіли таки зараз сіяти зерно правди, просвіти і волі, але прийшли до пізнання, що так не можна, бо даремна буде наша праця, доки ми не постарасмося насамперед очистити американсько-русську ниву від каміння, будяків і бур'яну. Темнота народу, його легковірність дати обаманювати себе фальшивим пророкам, здирство і ненаситність гроша тих фальшивих пророків, що вештаються між нашим народом, це те каміння і бур'яни...”

Ми навели ці цитати з перших чисел „Свободи”, бо вони, думаємо, стали не тільки першим і основним „хрестоносним походом” „Свободи”, але й базою та причиною і ціллю всіх дальших її „походів” по сьогоднішній день.

І ще є дві основні справи, які можуть вважатися за постійну базу тих „походів” та взагалі основною ідеологією, постійною „п'ятак-формою” українців Америки, а це 1) наші стан, місце, права і обов'язки в Америці та 2) наше відношення до України, країни і народу нашого походження.

Першу справу, справу українців в Америці, „Свобода” з'ясувала вже в першому своєму числі в статті „Чого нам треба?” та у промовистій відповіді на цей запит „Американських паперів”, себто американського громадянства, з рівночасним закликком, щоб

Фото „Свободи” з повідомленням про проголошення незалежності Української Народної Республіки

Фото „Свободи” з повідомленням про Злуку Українських Земель

„браття-русини не спали, але рухались та вибирали папери, якщо хочуть жити так, як живуть другі...”

Коли ж мова про наше відношення до України і українського народу, то це чи не найбільш промовисто з'ясоване в заклику під заголовком „До діла, браття”, надрукованому у „Свободі” з 17-го жовтня 1900 року. Там, між іншим, сказано:

„...Кожний знає, що життя нашого народу в старім краю під кожним оглядом дуже прикре. В усіх трьох державах, де живуть українці, приходиться їм терпіти не тільки від самих урядів, але і від „добрих сусідів”. Наші народолюбці вживають усіх засобів для поліпшення долі українського народу, але вкінці прийшли до переконання, що тут жадні півзасоби не допоможуть та що єдиним виходом з цього положення є **З'ЄДНАННЯ ВСІХ УКРАЇНЦІВ В ОДНУ САМОСТІЙНУ ДЕРЖАВУ, З ПОРЯДКАМИ НАСКРІЗЬ ДЕМОКРАТИЧНИМИ...** (підкреслення в оригіналі)... І що ж на це ми, американські українці? Чи маємо бути на це байдужі? Ні! Ми, як частина великого і славного українського народу, мусимо також приложити цю голку до великого діла, бо хоч ми тепер на вільній землі, однак ми не сміємо забувати Матері, яка нас годувала, ані братів, що в неволі!...”

Чи треба сказати більше і чи можна сказати виразніше?! Д-р Лука Мишуга, довголітній редактор „Свободи”, оформив це опісля в теорію і поняття „двох батьківщин”, і однаково для цього, як і на цій основі проходили численні „походи” „Свободи”.

І ще одне ствердження, можна б сказати, принципового порядку.

Першим, найкоротшим, але найбільш рішальним „походом” самої „Свободи” було заснування Українського Народного Союзу, що дало початок тому, що сьогодні вважається за Американську Україну. Заклик до створення цього Союзу надруковано вже в четвертому числі „Свободи”, що появилось з датою 1-го листопада 1893 року (цікавий збіг подій, що саме „Перший Листопад” з 1918 року став — поруч 22-го Січня 1918 і 1919 роках — найважливішою датою в новітній історії України). Цей заклик „Нам треба народної організації” призвів до того, що вже 22-го лютого наступного 1894 року (отже також в день історичних, цим разом уже раніших американських роковин народження „батька своєї країни” Джорджа Вашингтона) засновано Український Народний Союз, що вже в перших роках свого існування і праці здобув собі промовисте окреслення „Батька-Союзу” та „Української заморсь-

кої твердині”. Після заснування УНСоюзу аж по сьогоднішній день усі незчисленні „походи” — „крусади”, чи „кампанії” „Свободи” були спільні й ідеально суцільні з УНСоюзом, при чому „Свобода” та її сторінки виконували ролю „слова на початку”, а УНСоюз дбав про те діло, без якого слово було б „мертвим”. До речі, „Свобода” і УНСоюз довгий час ще й за „наших часів” були майже синонімами. Думаємо, що ще й досі між давніми нашими піонерами можна почути, що він чи вона, „належать” до „Свободи”, маючи на думці своє членство в УНСоюзі.

ЗА ІДЕЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ Й ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ

Це з’ясоване вже коротко ідейне самовизначення та організаційне оформлення, що його поставила собі за мету „Свобода” вже при своїй появі та за які повела свій перший „хрестоносний похід”, було основним тлом і в усіх дальших „походах”, але на початку минулого нашого сторіччя воно все ще продовжувало бути „походом” самé по собі. Не входячи в подробиці, спробуємо тільки коротко і загально з’ясувати деякі основні напрямні того „походу”, що виразно віддзеркалені на сторінках „Свободи” в тому часі.

Отже, першими українськими поселенцями в Америці була маса „греко-католиків”, яка не знала ні свого роду, ні навіть своєї назви. Також перші провідники і організатори цієї маси були греко-католицькі священики, у протилежність до маси своєї „пастви” не тільки найбільш свідомі, але й — вживаючи тодішнього терміну — найбільш поступові „радикали”. Очевидно, що рішальний вплив на розвиток програмово-організаційний мала американська система народовладдя-демократії та відділення Церкви від держави. У нашій же громаді початково Церква була громадою, а громада Церквою, при чому зверхником цієї Церкви до приїзду єпископа Сотера Ортинського в 1907 році був латинський єпископ. Ясно, що в такій ситуації назрівали й починалися всілякі конфлікти, що прийшли остаточно до свого „вибуху” на 10-ій Конвенції УНСоюзу в Клівленді у вересні 1910 року, на якій під впливом першого українського католицького єпископа в Америці і тоді почесного члена УНСоюзу Преосв. Сотера Ортинського змінено назву УНСоюзу на „Греко-Католицький Руський Союз”. Зміну уневажнено, як протизаконну, ще того самого року, але це дало притоку до створення „Союзу ч.2”, пізніше Українського Робітничого і тепер Українського Братського Союзу, як також Союзу Українців Католиків „Провидіння” та взагалі започаткувало організаційну зрізничкованість громади з ідейно-програмовими підкладом і наслідками.

Це дало причину до першого більшого „походу” УНСоюзу і „Свободи” за створення центральної української репрезентації, в якому рішальну роль відіграв д-р Семен Демидчук та який остаточно закінчився скликанням „Українського Союму”, ще відбувся в Нью Йорку в днях 30 і 31-го жовтня 1915 року та в результаті якого створено Загальний Український Комітет, перейменований в грудні того ж року на Українську Федерацію у Злучених Державах Америки. Але вже 1-го листопада наступного 1916 року Екзекутивний Комітет УНСоюзу відкликав своїх представників з Федерації тому, що вона „не сповнила ухвал Українського Союму” та що „деякі члени Федерації використовували своє становище в ній для партійних цілей...” (На маргінесі, подумавши про XIII Конгрес Українців Америки, хто каже, що історія не повторяється?!). Тоді й створено Українську Раду, яка під проводом о. Петра Понятишина добилася історичного успіху, як з її ініціативи Конгрес ЗСА 24 січня 1917 року схвалив, а президент Вільсон 2 березня того ж року проголосив день 21-го квітня 1917 „Українським (Тег-збірковий) Днем” в Америці. Від того часу, себто від часу Українського Союму в Нью Йорку в 1915 році, відповідна центральна репрезентація українців Америки була і залишилася постійною турботою УНС та відповідних „хрестоносних походів” „Свободи”.

ЗА УКРАЇНУ, ЗА ЇЇ ВОЛЮ

В Америці є два роди етнічних газет із своїми специфічними ролями і завданнями. Це газети етнічних груп, „старі краї” яких є вільні і незалежні, та газети тих етнічних груп, народи походження яких не мають своїх вільних і незалежних держав. Ці перші, крім звичайного свого вкладу в американський розвиток, служать своєрідним помостом між Америкою та країною їхнього походження. Другі, до яких чи не найдовший протяг часу належать українці, мають ще додаткове завдання допомагати своїм народам у їхніх змаганнях до волі і незалежності поширюванням правди про них, а часто і будучи їхніми речниками. У цьому другому відношенні „Свобода” в минулому — сміло можна твердити — не має собі рівної. Наведемо тільки деякі із незчисленних прикладів.

Про принципове відношення „Свободи” в минулому до „старого краю” вже зацитовано найбільш промовисте із статті-заклику в числі з 17-го жовтня 1900 року. Це можна б ще доповнити найбільш суттєвим із надрукованого з кінцем минулого сторіччя вірша нашого вуглекопа з Пенсильвенії, в якому він пише: „Під землею я працюю, гріб собі копаю, щоб вам хату збудувати у

рідному краю!”. Це відноситься однаково як до дійсних хат одиниць, так і до „хати”-держави народу. І в цьому відношенні „походи” — „крусади” „Свободи” не переводилися. За один з перших більших таких „походів” можна вважати справжню „кампанію” у зв’язку із забороною московським царським урядом відзначувати в Україні 100-річчя народження Тараса Шевченка в 1914 році. Кампанія велася — як і кожна така кампанія повинна б вестись — у двох головних напрямках: серед самих українців і в їх імені серед їхніх американських співгромадян, зокрема з вимогами до уряду у Вашингтоні, що в цьому конкретному випадку причинилося до інтерпеляції та передачі протесту Вашингтону царському урядові в Москві.

Очевидно, що американські українці їхньою „Свободою” були — можна б сказати — активними учасниками визвольних змагань українського народу та його державного будівництва під час Першої світової війни. Промовистим прикладом цього може послужити маловідомий факт, про який підписаний довідався свого часу від учасника тієї події, покійного вже д-ра Володимира Галана, колишнього сотника артилерії Української Галицької Армії (УГА), що сам був у російському полоні. Справа в тому, що згадана вже Українська Рада в 1917 році переслала, за посередництва Міжнародного Червоного Хреста, на адресу проф. Михайла Грушевського, президента Української Центральної Ради в Києві, 100,000 рублів. Центральна Рада за частину тих грошей купила російські військові шинелі, щоб наші „австріяки” в російському полоні могли захищатись від холоду в бараках для полонених. Ці „австріяки”, між ними такі історичні постаті, як полк. Євген Коновалець, полк. Андрей Мельник, сам д-р Галан і багато інших, скористали з тих шинель, щоб утекти з полону, і вони дісталися до Києва та зформували там відомий корпус Січових Стрільців, що відіграв одну з рішальних ролей у боротьбі проти москалів та в створенні Української Народної Республіки. Без „кампанії” УНС — „Свободи” тих грошей було б не було, а без втечі з полону згаданих „австріяків” — чи був би корпус Січових Стрільців і „взагалі”?

Окремий розділ у „хрестоносних походах” „Свободи” і УНС за Україну і її волю становлять ті справді незчисленні „кампанії”, що їх вони вели після розшматування і поневолення України чотирма окупантами-сусідами. Ці акції вели вони вже при активній співучасті таких відомих учасників Визвольних Змагань, які після війни виемігрували і поселились в Америці, як наддніпрянці полк. Володимир Кедровський і Микола Данильченко, та галичанин д-р Лука Мишуга, д-р Володимир Галан, інж. Степан Куропась, Михайло Гайворонський і багато інших. Між найбільш замітни-

ми „походами” того часу є акція „Державної позички”, що її вів за посередництвом УНС і в „Свободі” дипломатичний висланник тоді вже еміграційного Уряду Західньої Української Народної Республіки у Відні д-р Лука Мишуга.

Потреба і бажання допомагати українському народові в його змаганнях у тих грізних, як вовчиця часах між двома світовими війнами і з одного боку мобілізувати до цієї допомоги українську громаду, а з другого боку здобувати для цієї допомоги опінію своїх американських співгромадян та уряду у Вашингтоні, були головною причиною того, що 15-та Конвенція УНС у 1920 році рішила змінити „Свободу”, яка від 1915 року появлялася тричі тижнево, на щоденник, що і сталося вже з початком 1921 року.

Оборона прав українського народу та допомога йому в його змаганнях є без сумніву головною метою більшости „хрестоносних походів” „Свободи” й УНСоюзу в тому часі. Клясичним прикладом тих походів могли б послужити віддзеркалені на сторінках „Свободи” „акції” у зв’язку з польською „паціфікацією” в Західній Україні в 1930-их роках та зорганізованою Москвою народовбивчою голодовою облогою України в 1932-33 роках.

Коли мова про голод, то, переглядаючи річники „Свободи” за 1932, 1933 і 1934 роки, виринула думка, щоб тепер, у 50-річчя того найбільшого в історії людства голодоморського злочину Москви, на підставі повідомлень і коментарів у „Свободі” приготувати і опублікувати окремою книжкою хронікарську історію того справжнього голодного пекла на землі.

Найбільшим і найдовшим походом „Свободи” в часі між двома світовими війнами була, очевидно, популяризація і підтримка українського націоналістичного революційного руху в Західній Україні. Факт, що в говірці того руху доляри називалось „мишугами”, себто іменем тодішнього редактора „Свободи” д-ра Луки Мишуги, говорить своєю мовою.

ПРАВДА ПРО УКРАЇНУ — ГОЛОВНИЙ АРГУМЕНТ

Правда, оте християнське — пізнайте правду і правда визволить вас, було причиною і моттом появи „Свободи”, як це стверджено в її першому числі. Свідомість цієї нашої — сміло можна сказати — наймогутнішої зброї просвічувала видавцям і редакторам „Свободи”, зокрема у їхніх „походах” між двома світовими війнами та під час Другої світової війни і після неї. Щоб довести ту правду до відома англомовного „міста і світу”, УНС і „Свобода” вже в 1933 році започаткували періодичне видавання англомовного „Україн-

ського Тижневика”, а під кінець 1930-их років та з ініціативи і під наглядом редактора „Свободи” д-ра Луки Мишуги започатковано видавання англомовних книг про Україну та український народ, його історію і взагалі про його — як кажеться — минуле і сучасне. Опубліковано понад 20 таких книг, від виданої в 1941 році у в-ві Єйльського університету одностомової „Історії України” М. Грушевського в англійському перекладі почавши, та включно з коштовним виданням у в-ві Торонтоного університету в 1971 році двох томів монументальної Англомовної Енциклопедії Українознавства під головною редакцією проф. д-ра Володимира Кубійовича. На більшість з тих книг, зокрема на дві названі — замітний попит, зокрема в інтелектуальних університетських і студентських та політичних колах.

Під час Другої світової війни, крім продовжування свого „походу” правди про Україну, УНС і „Свобода” були змушені повести черговий „хрестоносний похід” також в обороні українського імені, включно з власним. Сталося це після того, як два союзники і спільники в розпаленні Другої світової війни, гітлерівська Німеччина і Советський Союз, самі між собою почали війну і Москва стала кон’юнктуральним союзником Америки й альянтів у війні проти Гітлера. Скориставши з цього кон’юнктурального союзу, Москва за посередництвом своїх агентур і наївних, непоінформованих і фальшиво поінформованих американців розгорнула свій похід проти американських українців і їх установ, зокрема УНСоюзу та його пресових органів, очорнюючи їх у симпатіях з нацистами та в „коляборантстві” з ними. Публікація в 1942 році у в-ві Гарперс і Брати „найліпше продаваної” книжки А. Кана і М. Саерса „Саботаж” була вершком того інспірованого Москвою п’ятиколонного походу наклепів і очорнювання українського імені в Америці. УНС заскаржив авторів і видавців „Саботажу” і в суді справу виграв. Оборона власного імені могла дещо сповільнити, але в жадному разі не припиняла „походу” „Свободи” на допомогу українському народові в його змаганнях.

ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Період після Другої світової війни — це вже, можна сказати, „наші часи” і вони більше чи менше у свіжій пам’яті багатьох. Тому і згадаємо тільки коротко про деякі з — в нашій оцінці — важливіших справ, що завдячують свій успіх у великій мірі „хрестоносним походам” „Свободи” для їх підтримки.

ЗУАДК і оборона та переселення скитальців. Злучений Український Американський Допомоговий Комітет, популярний

„ТРЕТЯ ДОМЕНА“ УНС: „Свобода“, англومовний „Український Тижневик“, „Трибуна УНС“ та ряд інших періодичних публікацій, зокрема сторінки для молоді і її організацій, що появляються при „Свободі“.

„ЗУАДК”, і його акція спочатку оборони й опісля переселення тих українців, які в результаті Другої світової війни опинилися в категорії „переміщених осіб” в країнах Західної Європи, мали мабуть найбільшу в історії Американської України підтримку всієї громади завдяки тому „хрестоносному походу” УНСоюзу та його видань. Перші фонди, що їх дістав очолюваний д-ром Володимиром Галаном ЗУАДК на свою активність, були 30,000 доларів, що їх зібрала в 1945-46 році „Свобода” своєю власною акцією „100-долларових пожертв”. Опісля—від 1946 до 1950 року і далі „Свобода” і „Український Тижневик” роблять враження спеціальних органів ЗУАДК із спеціальним завданням обороняти й опісля мобілізувати „афідевіти” для переселення „скитальців”. Багато документальних подробиць про цей „похід” „Свободи” знайдуть зацікавлені також у виданій в 1971 році „Книзі про ЗУАДК” Остапа Тарнавського „Брат братові”.

Пам'ятник Тарасові Шевченкові у Вашингтоні. Відкритий у 1964 році президентом Двайтом Д. Айзенгавером пам'ятник Тарасові Шевченкові на публічній площі у Вашингтоні є результатом уже не тільки безприкладного „хрестоносного походу” „Свободи”, але й ініціативи в цій справі. Документальні матеріали на цю тему подані у самій „Свободі”, почавши від 1956-го року до відкриття пам'ятника в 1964-му році; ці матеріали синтетично зібрані в двох статтях підписаного: „Будеш, Батьку, панувати! До історії пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні” у „Шевченківському Альманасі” УНС на 1964 рік, та у статті „Переломова подія” в календарі-альманасі УНС на 1965 рік. Але, сказав свого часу президент Джон Ф. Кеннеді, що „кожний успіх має багато батьків, а кожна невдача є сиротою”. Це можна б до деякої міри віднести і до пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, як про це свідчать різні згадки про цю подію, включно з енциклопедичними. Вважаємо, що така історична подія, як пам'ятник Тарасові Шевченкові у Вашингтоні, заслуговує на документальну книжкову публікацію, і УНСоюз зробив би чергову добру прислугу громаді й історії, якщо б про таку публікацію подбав. 90-річчя УНСоюзу та його служби членам і громаді в 1984 році збігається з 20-річчям відкриття пам'ятника і це дає добру нагоду для такої публікації.

Український Гарвард. Збірка фондів на започаткування українських студій у престижному Гарвардському університеті в 1960-70-их роках була метою чергового більшого „походу” „Свободи”, без якого навряд чи було б пощастило зібрати необхідні фонди і завершити цю акцію встановленням Українського Наукового Інституту Гарвардського Університету. Ствердили це неодноразово творець цих студій і Наукового Інституту проф. д-р

Омелян Прицак і неперевершені ентузіясти цих студій з їхнього спонзора, Фонду Катедр Українознавства, його голова mgr Степан Хемич та ексекутивний директор mgr Богдан Гарнавський. Для пригадки згадаємо, що „Свобода” вела цей свій похід збірки фондів майже щоденною публікацією „рахунку вниз”, себто підсумками, скільки було, скільки в останньому дні чи тижні вплинуло, і скільки ще потрібно грошей на започаткування тих студій.

Дисиденти. Виявлений „Шестидесятниками” новітній рух спротиву в Україні, що розвинувся в „дисидентський рух”, себто популяризація того руху серед українців у діаспорі та їхніх співгромадян в поодиноких країнах, зокрема в Америці, були змістом і метою чергового великого „походу” „Свободи”. Характеристикою того „походу” може послужити щоденний „рахунок вгору” днів голодування тоді ще ув’язненого дисидента Валентина Мороза. А втім справа ще в свіжій пам’яті.

ПОХІД НА ДОВШУ МЕТУ.

Усі згадані як і безліч інших „хрестоносних походів” УНС і „Свободи”, його офіційного органу, відносилися і мали на меті якусь важливу конкретну справу і тим самим були обмежені часом. Але серед ряду таких справ, що їх можна вважати постійними, своїм характером і триванням „вічними”, УНСоюз із своїм видавництвом віддавав окрему увагу власне такій чи не найбільш „вічній” справі, як нею є виховування та збереження при своїй Церкві і громаді „грядучих поколінь”, себто кожночасної дітвори і молоді. Цілий ряд спроб і заходів у цій справі роблено вже раніше, зокрема від 1920-их років, але цей „похід” УНС і його видавництва остаточно оформився в періодичній публікації окремого англomовного органу для молоді, що сталося започаткуванням видавання “The Ukrainian Weekly” в жовтні 1933 року, отже 50 років тому, та започаткуванням періодичного видавання „Веселки”, місячника для дітей, 30 років тому.

Суть і мета видавання „Українського Тижневика” з’ясована в надрукованій у його 2-му числі з датою 13-го жовтня 1933 року редакційній статті „Форсінг агод” („Прискореним темпом вперед”), в якій, між іншим, написано:

During the comparatively short period of its existence, our American-Ukrainian youth has not only shown itself to be very active, but what is also important gentlemanly and cultured as well. By this it has shown a high respect for the Ukrainian name in America. And that is how it should be. The word “Ukrainian” must

at all times be synonymous with culture and refinement. Only in this manner will we be able to gain the respect and sympathy of the American people and only in this manner will we be able to influence the American public opinion towards helping the Ukrainian nation free itself from under the yoke of its oppressors.

Respecting the Ukrainian name we also respect ourselves, our parents, and our ancestors. By showing the proper respect for the work of our parents, we show ourselves to be a cultured youth. And by continuing this work, even though by entirely new and different methods, we show ourselves to be progressive as well.

Let us therefore continue the good work which we have started. Let us remember at all times that we are the pioneers of a newer and better life here in America, who by means of united efforts and personal contributions drawn from our talents and capabilities, shall in a very short space of time, build up in America, a new and powerful element — the American Ukrainian Youth.

Коли ж мова про третього і наймолодшого цього річного „ювілія”, 30-літній дитячий місячник „Веселка”, то її місію чи не найкраще з’ясовує надруковане в ній же свого часу оповідання-казка, яке довільно переповідаємо:

Мова була про пташків, які позліталися з усіх усюдів на конкурс співу. Першим піднісся високо під хмари соловейко і як защебетав, то всі пташки довго й ентузіастично оплескували цей спів своїми крильцями. Подібне повторилося з жайворонком, канарком та іншими пташками, аж вкінці піднісся вгору горобець і як тільки він почав цвірінкати, то одне пташеня так почало оплескувати, що аж пір’я посипалось з його крилець. Коли ж сусідня пташка спиталася, чи це справді так йому подобається цвірінкання горобця, то ентузіастичне пташеня коротко відповіло: чого питаєш, це ж мій тато!

Так то наша „Веселка” вже повних 30 років навчає наших пташенят-діток, що найкращим з усіх є спів наших рідних батькаматері, а це тим більше, що у нашому випадку спів їхніх батьків це не тільки не цвірінкання горобця, але справжня мова солов’їна, наймелодійніша кожному українському серцю!

* *

*

І на закінчення ще про один таки справді перманентний „хрестоносний похід” „Свободи” від 4-го її числа, надрукованого з датою 11-го листопада 1883-го року почавши. Це перманентні кампанії за ріст і розвиток УНСоюзу, бо це є базою та головною передумовою всіх інших наших хрестоносних походів і їх успіху.

SVOBODA AND THE "MAKING" OF THE UKRAINIAN AMERICAN, 1893-1914

By MYRON B. KUROPAS, Ph.D.

Historical Background

Prior to 1914, few emigres from Ukraine called themselves "Ukrainians." During the first 20 years of immigration, they generally identified with a particular region in Ukraine, calling themselves "Lemkos", "Boikos" and "Hutsuls". By about the mid-1890's, however, most of the older immigrants had come to call themselves "Uhro-Rusins" (Hungarian Rusins) if they were from Transcarpathia (Carpatho-Ukraine) and "Rusins" if they were from Galicia.

While almost all Rusins in America shared the same religio-cultural heritage upon their arrival, their ethno-national development was influenced by different national streams. A few Rusins became "Hungarians" in America. Others became "Slovaks"¹ or "Poles". The vast majority, however, became "Russians," "Rusin-Ruthenians" or "Ukrainians".

The first national stream to successfully nationalize a sizeable segment of the Rusin American community was the Russian. The initial reticence of America's Roman Catholic hierarchy to recognize both the ecclesiastical legitimacy and autonomy of the Rusin Greek-Catholic Church led to a number of clerical defections to the Russian Orthodox Church. The most dynamic dissident was Fr. Alexis Toth, a former Catholic canon from Priashiv, who became a fiery proselytizer on behalf of Orthodoxy. Thanks to Toth — and the Holy Synod in Russia which provided both financial and moral support — some 20 percent of the Rusin American population joined the Russian church and eventually became Russian in national sentiment and orientation.

In the meantime, a fierce battle was being waged for the ethno-

national loyalty of the remaining Rusins between the largely Magyarized Uhro-Rusin clergy, on the one hand, and the increasingly Ukrainian-oriented Rusin clergy, on the other. The battle ended in a draw, with some 40 percent of the original Rusin American population remaining Uhro-Rusin and an approximately equal number becoming Ukrainian.

Three institutions were involved in the “making” of the Ukrainian American: the Catholic Church, the Ruskiy Narodnyi Soiuz (now called the Ukrayins’kyi Narodnyi Soiuz) and *Svoboda*. This is the story of the role of one of those institutions.

From Rusin to Ukrainian

The making of the Ukrainian in America, i.e. the metamorphosis of the emigre from Ukraine from a Rusin religio-cultural identity to a Ukrainian ethno-national identity, took place during a span of some 30 years. An examination of the name changes of the Ukrainian National Association between 1894 and 1915 accurately reflects the chronology of this transformation. The original English name of the UNA was the Russian National Union. Moreover, Father Gregory Hrushka, the first editor of *Svoboda*, advised all of his readers not to be ashamed to say “Ya ye Ruskyi — I am Russian.”² For the first six years of its existence, *Svoboda* advertised itself as a “Russian” newspaper. In 1899, it became a “Little Russian” publication.³ In 1904, it was billed as “Ruthenian” (Little Russian)⁴ gazette, remaining so until 1906 when it began to identify itself simply as “Ruthenian.”⁵ The UNA, meanwhile, officially changed its name to “Little Russian Union” in 1900.⁶ It was not until the XIII UNA convention in 1914, that the name was officially changed to *Ukrayins’kyi Narodnyi Soiuz* in Ukrainian and the Ukrainian National Association in English.⁷

The Origins of the UNA

Following the demise of the original Greek-Catholic Union organized by Father Volansky in 1887, Rusins began to join other benevolent societies, the most popular choice being *Jednota* (Unity), a Slovak fraternal. Concerned lest their people adopt a Slovak ethnic orientation, a group of Rusin priests gathered in Wilkes-Barre, Pa., in February 1892, and gave birth to the Greek-Catholic Union (GCU). *Viestnik*, the GCU organ, made its debut that same year. Differences between Uhro-Rusin and Galician Rusin priests concerning the ethnic orientation of the GCU emerged at the 1893 GCU convention and soon after it ended, four priests from Galicia, the Revs. Konstankevych, Obushkevych, Poliansky and Hrushka met in Jersey City, N.J., to

discuss the formation of another Rusin fraternal and to promulgate the idea in *Svoboda*, a Rusin periodical founded by Father Hrushka on September 15, 1893.⁸ On November 1, 1893, an article entitled "We Need a National Organization" appeared in *Svoboda*:

Just as the fish needs water, as the bird must have wings, as the thirsty need to drink and the hungary need bread, just as every one of us needs air, so do we Rusins scattered across this land need a national union that will embrace each and every Rusin no matter where he lives...

It is clear then that in unity there is strength, and it is not easily defeated. Therefore, let us unite brothers, voluntary exiles from our native land, our fatherland, let us come closer together and get to know each other better, and take a closer look at our poverty, our want, our shortcomings, our needs...

Nowadays, it is only with extreme difficulty that we manage to build a Rusin church here and there, and we really must beg for the money. Wouldn't it be better if we had our own national fund and helped those churches? A new Rusin generation is rapidly growing up here in America, but who is to provide a good future for the Rusin youth? What will happen if this youth grows up without knowledge of the Rusin language, Rusin history, and Rusin religion?...

Come what may, we are bravely calling on the Rusin people: Have faith in our idea!... Wake up and see who is your brother and who wishes you well. You have eyes, look at what is happening around you, how you are being abused and ignored, and how only your work, bathed in sweat and blood, is appreciated by those who care solely for their own pockets. They get rich on your ignorance, stupidity, and helplessness while you, poor man, rot deep in the mine, or like an ox, pull trucks in the factory, slaving for everybody but yourself: for the lawyers, for the Jews, and for the debts that you left behind in the old country. But when you become ill and die in pain, your friends must beg for money among your own people so that your sinful body is not thrown to the dogs but buried in a Christian way with a cross on your grave humbly awaiting the day of resurrection...

If your fellow-Rusins fail to respond to our call and if they neglect this important and burning matter, they will have given a sad account of their spiritual maturity and determination. But we do not believe that...our people will raise their mighty voice and Rusins everywhere will say: We need the Ruskyi Narodnyi Soiuz, we must

Nestor Dmytriv

Mykola Stefanovych

Ivan Ardan

Antin Bonchevsky

get to know each other better, we must be united, we must work together to improve our lot in this new land.⁹

A constituent assembly of the proposed new organization was called for February 22, 1894, in Shamokin, Pa. In a subsequent article entitled "It Has Come To Be," *Svoboda* wrote:

On February 22, 1894, on the day when all America celebrates the birthday anniversary of the great Washington, fearless fighter for liberty and the rights of man, Rusin priests, delegates of the Rusin brotherhoods and Rusin patriots from many areas, assembled at 9:00 a.m. in the Rusin Church in Shamokin, Pennsylvania, to ask God's help in launching this all-important project — the founding of the Ruskyi Narodnyi Soiuz.¹⁰

The first executive included: Theodosius Talpash of Shamokin, President; Michael Yevchak of Wilkes-Barre, Vice President; The Rev. Ivan Konstankevych, Secretary; and Ivan Glova of Excelsior, Pa., Treasurer. In addition 10 advisors, all laymen, were elected as well as four auditors, all of whom were clergymen.¹¹ Significantly, the latter included the Rev. Alexis Toth, who was already associated with the Russian Orthodox Mission, Father Gregory Hrushka who was to adopt Orthodoxy in 1896, Father Gabriel Gulovych who was to join the Uhro-Rusin camp, and Father Theofan Obushkevych, who later joined the Russophile contingent.

In 1894, the UNA had 439 members and assests of \$220.35. By 1912, there were 14,917 UNA members and the organization could boast of assets of \$140,530.64.¹² The GCU in contrast, had approximately 32,000 members and some \$400,000 in assests in 1912.¹³

The American Circle

With Uhro-Rusin priests outnumbering Galician priests in 1894 by a margin of almost eight to one, the future of a separate Rusin-Ukrainian fraternal society was hardly auspicious. The arrival of the so-called "American Circle," a group of ethno-nationally enlightened Galician priests in the mid-1890s, however, changed the odds. From that moment on, the fortunes and the future of the Rusin-Ukrainian stream improved dramatically.

The Circle was established in 1890 by seven Lviv seminarians, all close personal friends who vowed to: (1) take up their pastoral duties in the United States; (2) remain celibate in order to be free of family obligations and to avoid friction with the Irish-American Roman

Stephen Makar

Mykola Pidhoretsky

Ivan Konstankevych

Catholic hierarchy; (3) organize the Rusin community in America along Rusin-Ukrainian ethno-national lines.¹⁴ Politically active in Galicia, Circle members were sympathetic to the ideals of the Ukrainian Radical Party, a socialist group which included, among others, the venerable Ukrainian poet, Ivan Franko.¹⁵

The first member of the American Circle to leave Galicia was Father Nestor Dmytriw who arrived in the United States in 1895 and settled in Mt. Carmel, Pennsylvania, where he became pastor of Ss. Peter and Paul Church. That same year two more members of the Circle arrived — Father Mykola Stefanovych, who after a few months in Buffalo, became pastor of St. John the Baptist Church in Pittsburgh, and Father Ivan Ardan who settled in Jersey City. In 1898, three more Circle members made their appearance — Father Antin Bonchevsky who took up his duties at Sts. Peter and Paul Church in Ansonia, Connecticut, Father Stephen Makar who took Father Ardan's place in Jersey City when the latter came to Olyphant. The last member of the Circle to emigrate to America was Father Paul Tymkevych who came here in 1898 and settled, after a time, in Yonkers, N.Y., where he was pastor of St. Michael the Archangel Church. The Circle was later enlarged when Father Ivan Kostankevych joined the group.¹⁶

If a single group of individuals can be credited with the making of the Ukrainian in America, it is the American Circle. Composed of unusually competent, highly motivated, and militant individuals, it was the American Circle that led the Rusin-Ukrainian fight against Latinization, Russification, and Magyarization in the United States. They were in the forefront of the struggle to establish an autonomous Rusin eparchy in America. They helped establish the Ukrainian National Association, took over its leadership, and moved that organization away from its initial Russophile orientation. Under their leadership, the UNA became involved in the establishment of Rusin-Ukrainian reading rooms, enlightenment societies, cultural enterprises, youth organizations, and ethnic heritage schools. Most significantly, members of the American Circle edited *Svoboda* for a period of twelve years (1895-1907) and established the UNA gazette as the primary vehicle of Americanization, Ukrainianization, and political action in the Ukrainian ethno-national camp.

Svoboda As Vehicle of Americanization

"My people," Father Tymkevych once told an American writer, "do not live in America; they live underneath her . . . What my people need most is leaders, leaders to form themselves upon, leaders to give them a standard of ambition."¹⁷ Both the leadership and the standard were

provided by *Svoboda*, especially during that period when Father Nestor Dmytriw (1895), Father Stephen Makar (1897-1900) and Father Ivan Ardan (1900-1907) were editors.

Almost from its inception, *Svoboda* was aware of the dearth of intellectual leadership in the Rusin American community and the fact that the only educated Rusins were priests. In an article entitled "The Future of the Rusins in America," *Svoboda* commented:

The future of the Rusin people in America and their national existence depends upon the priests . . . Uhro-Rusin priests are interested only in making money and in returning to the old country. . . There are only 4 priests from Galicia and they are working as hard as they can . . . If there were at least 10 such priests, the future of the Rusin immigration would be far brighter.¹⁸

A major problem that had to be solved was adult illiteracy, a handicap which *Svoboda* addressed early in its existence. In reply to the question "Can An Older Person Learn to Read?," *Svoboda* responded with an emphatic "yes" and stated:

Of all places, a man here in America without the ability to read cannot advance . . . Instead of playing billiards in saloons, buy yourself a Rusin alphabet book from *Svoboda* and find someone to teach you the letters . . . Within a month you'll do it yourself . . . Let's go, Rusins, try it.¹⁹

Subsequently, *Svoboda*, in cooperation with the UNA, published a *Self-Teacher and Dictionary for American Rusins*²⁰ and in 1900 began to print a Ukrainian-English dictionary and fact sheet on its pages.²¹

Initially, *Svoboda* projected an optimistic view regarding life in the United States. Describing America as a land where "everyone has the freedom to learn and to write and to become enlightened through books."²² *Svoboda* was critical of the apathetic attitude of some Rusin Americans. "Let's remember that in America the motto is 'Pomahai Sobi Sam' — Help Yourself," *Svoboda* declared on a number of occasions.²³ Pointing to Rusin indifference as the main cause of Rusin backwardness in the United States,²⁴ *Svoboda* would often appeal to Rusin pride:

Negroes have 7 colleges, 17 academies and 50 high schools in America. And what do Rusins have? Seven layers of lazy skin.²⁵ Comparing Rusins to Slovaks in America *Svoboda* declared:

Hey Brother Rusins! Our brother Slovaks already have a national home, schools, a hospital and a printing press . . . and we

don't even have enough to send a student for a higher education . . . whose people are we?²⁶

Drunkenness, a common problem among Rusin coal miners, was also condemned:

Some may ask, "Is *Svoboda* forbidding us to drink or what? Hold on! We don't say that a man not drink for his health, for his own money; but to get drunk and lie on the road like a pig in the mud, against that we take our stand . . ."²⁷

"Don't waste money,"²⁸ *Svoboda* urged the Rusin worker, "read, read and read . . . it is very important."²⁹ "Some people say that if Rusins had their liberty," wrote *Svoboda*, "how nice life would be . . . we take the opposite view . . . Our people don't need liberty. First they must have enlightenment and schooling."³⁰ Rusins "need schools."³¹

Critical of Rusin reticence to become active in American life, *Svoboda* declared that "American life and the life of the American Rusin are two separate worlds":

It is clear that we are Americans because we live on American soil, we eat American bread . . . We are Americans for the purpose of sending that dollar to the old country . . . We are Americans also in order to buy a keg of beer and a quart of whiskey for that dollar.³²

"Let's Americanize" through self-improvement, urged the UNA gazette. Let's be critical of that which is bad in America, but by all means let's take advantage of that which is good.³³

The problems inherent in generational differences were also considered by the UNA organ. In the American milieu, *Svoboda* advised, the admonition "it must be so because I command it" was an improper educational technique to use with American-born children who had come to expect a more reasoned approach from their authority figures.³⁴ But *Svoboda* was also aware of the other extreme, the son or daughter who justified disobedience on the basis of "American freedom." A two-part series of articles entitled "American Boy" was written by the Rev. Stephen Makar condemning a young man who informed his parents that he was aware of the rights guaranteed by the American constitution, that "this is not the old country" and that since he was now of age, he was no longer obligated to pay heed to parental advice. Such boys, concluded Father Makar, more often than not, begin to associate with bad company and many "end up in jail."³⁵ In an effort to reach the younger element in the Ukrainian population, especially those in the elementary grades,

Svoboda inaugurated a series of children's stories in the English language which appeared regularly beginning August 22, 1900.³⁶

Finally, there was the problem of family desertion, an issue which *Svoboda* once addressed as follows:

. . . a trial was held involving Vanko Koralia, accused of polygamy. Vanko left his wife in Galicia, came to America and got married in Jersey City a second time and later, in . . . Michigan, a third time. He was arrested because Wife #2 accidentally discovered the existence of Wife #3 . . .

Later, after serving his sentence, Vanko returned to his fatherland, found his house, his fields, his trees, his Mary, and his children which, unfortunately, instead of 2, now numbered 4.³⁷

Svoboda As A Vehicle of Ukrainianization

"The revival of national consciousness in the subject peoples," wrote Robert E. Park, "has invariably been connected with the struggle to maintain a press in the native language."³⁸ While *Svoboda* cared about the social problems of the Rusin immigrant, it was equally, if not more concerned with the development of a unique sense of ethno-national consciousness based on a clearly defined platform of ethnic unity. In one of its early issues, *Svoboda* outlined its approach:

I am *Svoboda* that wishes to lead Rusin Americans out of the darkness of ignorance and spiritual slavery.

(1). You will not read any newspapers printed in Rusin but devoid of the Rusin spirit.

(2). Do not call yourself Rusin if you are indifferent to the Rusin cause in America.

(3). Do not forget to become a member of the *Ruskiy Narodnyi Soyuz* and belong to a reading club and make sure that you subscribe to *Svoboda*.

(4). Honor, respect, and support sincere Rusins and you will lead a long and happy life in America.

(5). Do not kill your body and spirit by leading a life of drunkenness and debauchery.

(6). Do not engage in friendly relations with the Magyarophile clique, hostile to the Rusin cause.

(7). Do not seek to obtain *Svoboda* free of charge. First pay for it, then read it.

(8). Do not testify falsely against the *Ruskiy Narodnyi Soyuz* or *Svoboda*, but make sure you know where the truth lies.

(9). Do not seek to become a traveling agent of *Viestnik* or you will suffer for it.

(10). Do not seek the purse of the haughty Magyarophiles because it is empty; the people are wise and do not throw away “quarters;” neither seek their bigotry nor their fox-like shrewdness — they belong to them.³⁹

Rusin leaders who adopted other national cultures or who were not contributing what *Svoboda* felt they could, were rebuked by the UNA periodical. Lamenting the fact that throughout Rusin history there were those who “betrayed their people” and spent their entire lives working “against the interests of their people,” *Svoboda* complained:

Within recent times, our spiritual leaders seem to be following the same path... Among our priests, unfortunately, there are Hungarian poets, Hungarian writers and journalists. Hungarian literature does not need their service because it is rich without it... Our peasants will not develop a command of our literary language when our lay leaders and even our priests are abandoning it.⁴⁰

The priest in the community had a dual responsibility. “The Rusin priests,” declared *Svoboda* in 1895, “not only has a spiritual role to fulfill, he must also be active in the arena of the national revival.”⁴¹

But priests were not the only ones who had a national obligation towards their people. Others who were blessed with an education were also expected to contribute. When it was discovered that Dr. Volodymyr Simenovych, the Shenandoah pioneer, was living in Chicago and associating with Polish intellectuals, *Svoboda* commented:

One must know that in Chicago the Poles have great strength... so it is not surprising to find in the Polish dailies the name of Dr. Simenovych. Fate had decreed that he should find himself among the Polish community and being an energetic, intelligent and responsive individual, he did not refuse to aid those with whom he lives... It is self-understood that Dr. Simenovych did not cease being a sincere Rusin and is still interested in Rusin matters. He is, the author of many interesting articles in Galician-Rus’ publications, especially *Dilo* concerning the life of Rusins in America... We only wish to add this... without detracting in any way from his wonderful work... it would be heart-warming if Dr. Simenovych would just send us his valuable talks and we would gladly publish them in *Svoboda*.⁴²

Three weeks later, an article by Dr. Simenovych entitled “Education Concerning Health” appeared in *Svoboda*.⁴³

In the early years, before the conflict between the Russian Orthodox Church and the Ukrainian Catholic Church developed into an ethnic

rather than a religious issue, the editor of *Svoboda* urged tolerance between Catholics and Orthodox:

Dear brothers, don't argue among yourselves over who is Uniate and who is Orthodox. One mother, Rus' gave birth to both of you, and you were both baptized in the same Rusin Church.⁴⁴

The call for ethno-national unity was echoed again in a plea to all "patriotic Rusins" to leave *Jednota* and to join the UNA:

In Slovak newspapers we have discovered that many Rusins in Pennsylvania belong to the Catholic *Jednota*. We call attention to all patriotic Rusins to find these lost people and ask them to join Soyuz.⁴⁵

A week later, in an article entitled "A Lack of Patriotism," *Svoboda* commented that it was "very sad" to find Rusins in *Jednota* because "it shows that such a Rusin has lost his national consciousness."⁴⁶

In the eyes of *Svoboda*, a similar de-nationalizing threat was posed by the GCU, so much so that when a Rusin left that organization and joined the UNA, his name was glorified. "Mr. Olexa Shlianta, a Rusin patriot from Mayfield," wrote *Svoboda* in 1894, "left Soyedinenye and joined Soyuz. Honor and Glory to him."⁴⁷ Attacking *Viesnik* for "barking against any and all,"⁴⁸ *Svoboda* described the GCU as a "rotten log," an organization of 8,000 members who, "even though they speak Rusin and Slovak, are all good Hungarian patriots."⁴⁹ *Svoboda* mocked the "Greek-Catholic" appellation of the Uhro-Rusin society and stated: "We don't say only 'Greek Romans' or 'Roman Greeks' can belong to Soyuz, but all Rusin people, from both sides of the Carpathians."⁵⁰

As for the nature of the Rusin identity, *Svoboda* was unequivocal:

...We are not Poles, nor Muscovites, nor Hungarians, but Rusins, a part of the 30 million strong Rusin-Ukrainian nation.⁵¹

The same national approach was reflected in *Svoboda* appeals to the Bukovinians⁵² and to the Carpatho-Ukrainians:

Hey, fellow Carpatho-Rusins! Awaken from your sleep both here and in Carpatho-Rus. Let's join hands in a sincere effort for the good of our people and our common struggle for our national and civil rights. If we do this, no force can beat us — not the Hungarians, not the Russians, not the Poles, not anyone.⁵³

"Our national question," declared the UNA gazette in 1906, "will not be solved in Galicia, but in Rus."⁵⁴ First, however, "unity must be achieved here, in America, the land of the free."⁵⁵

In developing the Ukrainian consciousness of the Rusin immigrant and in having him accept the Ukrainian nomenclature as part of his ethno-national identity, *Svoboda's* approach was, of necessity, one of caution. The terms "Ukraine" and "Ukrainian" were introduced unobtrusively, almost casually, to the Rusin community.

Svoboda's first reference to Ukraine occurred as early as 1893⁵⁶ and almost a year later, the reader was informed that "Shche Ne Vmerla Ukraina" ("Ukraine Has Not Died"), was sung for the first time on American soil at the UNA convention in 1894.⁵⁷ The term "Rus'-Ukraine" was used repeatedly and with increasing consistency in the years that followed and the concept was fully examined in 1902 in a series of articles by Father Mykola Strutynsky entitled, "Understand, Rusin, Which Road Is Yours":

Most people in the old country belong to the so-called Ukrainian-Rus party. Almost all of the young priests, the majority of the older priests, almost all lawyers, professors, doctors, and students, in short, all the intelligentsia and the enlightened masses call themselves Rus'-Ukrainians... They call themselves this name because they realize that even though they are in Galicia, their ancestors came from Ukraine... Galicia, our country, is the child of Ukraine. Just as we came to America, the Rusin-Ukrainians came to Galicia.⁵⁸

Calling attention to the upcoming 1910 census, *Svoboda* urged its readers to indicate that they spoke the "Ruthenian language" so that "we Rusins will not be counted as Poles, Muscovities, or Hungarians..."⁵⁹ In response to the article, a *Svoboda* correspondent urged his fellow Rusins to identify themselves as "Ruthenians, not Russians or Little Russians."⁶⁰ "There are no 'Russians' in Subcarpathia or Galicia," proclaimed *Svoboda*, "only Ruthenians."⁶¹ Despite a decided trend toward the acceptance of the Ukrainian ethnic appellation, however, at no time prior to 1914 did *Svoboda* appear to force the use of the nomenclature upon its readers. Those who wished to call themselves Rusins continued to do so while others, more and more each year, adopted the more nationalistic identity. An example of the *Svoboda* approach can be ascertained from an examination of various issues where as late as 1912, ads announcing planned local events employed either "Attention Rusins" or "Attention Ukrainians" as headlines to catch the eye of the reader.⁶²

National symbol building was another significant component of *Svoboda's* Ukrainianization campaign. One such symbol was Taras Shevchenko, Ukraine's poet-laureate who, in 1895, on the thirty-fourth

anniversary of his death, was introduced to the Rusin-Ukrainian community as follows:

It is true that few of our people here know about Taras Shevchenko and the kind of glory he earned for himself...

After describing Shevchenko's monumental efforts on behalf of the Ukrainian national revival, *Svoboda* exclaimed:

... We will follow in the footsteps of Taras... we have established a newspaper which will serve the national politics of all of Austrian Rus' and, in fact, all of Rus-Ukraine. We are for that and we will support it in memory of Shevchenko...

Father Hrushka, the editor, concluded the article with an original poem:

Spiritually, Taras
We are at your grave.
and for you we pray to God
Grateful for that strength
Which we find in your words.
The dead will be resurrected
On the ruins of Ukraine
For liberty we will fight.⁶³

The full acceptance of the phonetic alphabet was still another aspect of the ethno-national educational process. In an 1897 *Svoboda* article entitled "What Shall We Keep?" one reads:

People! Do not be afraid of the phonetics but read any book, no matter how it is written... It is good if someone knows Rusin but if he doesn't, let him not be ashamed to write phonetically using Rusin letters because if he writes in Polish letters, he will be Polonized and soon forget Rusin.⁶⁴

Articles written in phonetic Ukrainian, many of which originated in Europe, became more frequent. In the beginning, they were usually introduced by an editorial comment to the effect that "people in Rus'-Ukraine are beginning to write this way now."⁶⁵ In reply to *Viestnik* which criticized *Svoboda* for using the phonetic alphabet, *Svoboda* defended itself on the grounds that while it was still utilizing the Rusin alphabet, *Viestnik* had adopted "Latin letters and the Slovak language."⁶⁶ The use of the phonetic alphabet for all UNA publications was formally sanctioned by delegates attending the 1906 UNA convention.⁶⁷

Another important contribution of *Svoboda* to the development of a distinct Ukrainian identity among Rusin Americans was its publication of yearly “calendars” or almanacs issued in cooperation with the Ukrainian National Association. A total of fifteen such almanacs (1897 and 1901 through 1914) were published prior to the war, averaging 225 pages in length. Each almanac contained historical articles on Ukraine and the Rusin American community, poems and other literary pieces by such well-known Ukrainian writers as Taras Shevchenko and Ivan Franko, articles on the development of the Ukrainian church and the Ukrainian language, facts concerning life in America (laws, population statistics, educational opportunities), translations of foreign and American stories, creative works by Ukrainian American writers, and the usual monthly calendars listing holy days, saints’ days, and other ethnoculturally significant historic dates.⁶⁸ Of special interest were the many exhortative articles urging Rusins to preserve their heritage in the United States. In 1911, for example, an article entitled “Let’s Respect Our Native Language” stated:

In Galicia, it is enough for any common bum to speak to our man in a foreign language and already our Rusin is reversing his course; already he has forgotten his national pride which demands that he, always and everywhere, speak his native language; he has forgotten that he is the host in his native land and that all others are guests who should use his language and not he theirs. And here on foreign soil? Barely had the Rusin grasped 20 words, barely has he learned to pronounce them. . . and already, when he meets another Rusin, he speaks English, ashamed to speak his native language. . .

We should not miss one opportunity, be it in church, in school, at a meeting, or in private life, to remind ourselves that it is our national obligation to respect and to gain literary command of our native language and only then to begin to learn another language. . .

Don’t forget that people all over the world are beginning to talk about the Rusin people — they are beginning to realize that the Rusin people have not died, that they have not disappeared as the Poles were saying a little while back and as the tsarist regime is saying now. Let’s show that we are truly proud of our glorious past, that we no longer want to trample on our language by using words of another, that we are sincerely proud of our glorious name. . .

Rusin people! If you want to be free, strong, and powerful, if you desire to become masters in your native land, then add to God’s Ten Commandments an eleventh and teach it to your children: **Remember your native language and respect it always!**⁶⁹

By the end of 1914, after the term "Ukrainian" became the official ethnic designation of the UNA, *Svoboda's* parent organization,⁷⁰ the newspaper did indeed promulgate eleven national commandments:

(1). The Ukrainian child should associate exclusively with Ukrainian children and speak only in Ukrainian when in their company.

(2). Parents or older members of the family should teach children to read and write Ukrainian during the child's pre-school years.

(3). Homes should be beautified with Ukrainian religious and historical paintings and pictures.

(4). The Ukrainian child should learn Ukrainian sayings, as well as Ukrainian verses, songs and games.

(5). Let Ukrainian tradition live in the Ukrainian family. The father or older members of the family should always remember the important national dates from our history.

(6). The family should read Ukrainian books in unison during the long winter evenings.

(7). Every Ukrainian home should have *Svoboda*, the truly Ukrainian national newspaper.

(8). The treasure of each family should be its library containing the best Ukrainian books.

(9). The Ukrainian family should take advantage of every opportunity to attend a Ukrainian play, concert, or a commemoration of a national holiday.

(10). Every father, mother, and older member of the family should belong to the Ukrainian National Association and they should enroll their children in the juvenile division. They should never refuse to contribute to worthwhile public and national causes.

(11). Every family should try to bring back those members who have fallen away from Ukrainian traditions.⁷¹

While the role of *Svoboda* in the making of the Ukrainian American was certainly significant, Rusins did not become Ukrainians in America simply by reading *Svoboda*. To be maintained, ethnic identities need to be constantly reinforced and nurtured through active communion with individuals of like conviction. To preserve an ethnic identity in America requires its successful transmission to the next generation. These roles were assumed by other agencies within the Rusin-Ukrainian community, most of which worked in concert with the UNA and *Svoboda*.

Svoboda As A Vehicle of Political Action

Efforts by *Svoboda* and various educational, enlightenment, cultural, and youth organizations to instill ethnic pride in the Rusin-

Ukrainian were paralleled by an equally intense drive to translate this newly acquired consciousness into ethno-national political action. Two arenas were involved, one American, the other Ukrainian.

The first Rusin political response to the American environment came in the form of joint union activity which began in Shenandoah, Pa., in the mid-1880's. Father Volansky, Father Lachowych, and Volodymyr Simenovych were all active members of the Knights of Labor and all three were successful in their efforts to involve more Rusins in the strengthening of the union movement in the anthracite coal areas of eastern Pennsylvania.

What had been initiated by these pioneer Ukrainian American intellectuals was continued by their successors. In 1894, *Svoboda* wrote:

A number of English-American newspapers, servants of capitalism, are bleating that the owners of coal mines should not raise the pay of striking coal miners but rather, they should hire Negroes who are willing to work for lower wages. What terrible speculation over human sweat and blood!

Once Irishmen and Englishmen were making \$5.00 a day as miners but today a poor Hungarian or Slav — Pole, Rusin, Slovak — is expected to work for 75¢ a day.⁷²

In 1897, after citing a speech by Eugene V. Debs in which the noted American socialist and union organizer declared that strikes were protests against tyranny in the tradition of Patrick Henry, George Washington, and John Hancock,⁷³ *Svoboda* suggested that attempts to better one's economic life were an American manifestation worthy of emulation by Rusins. When all else failed, *Svoboda* argued, strikes were the only protection workers had against exploitation by unscrupulous industrialists.⁷⁴ That same year *Svoboda* branded the infamous Lattimer Massacre in which nineteen miners were killed and thirty-nine wounded while leading a march on the Pardee Company's mine in Lattimer, Pennsylvania, as an episode of "murder," and an example of "beastiality" of the American deputies sent to restore order.⁷⁵ Even though no Rusins had lost their lives, *Svoboda* established a special Lattimer Fund, headed by Father Stefanovych, for the purpose of raising money for the widows and orphans of those who had.⁷⁶ A similar fund drive was initiated in 1909 when a number of Rusins were hurt during strike disturbances in McKee Rock.⁷⁷

Scabs, of course, were condemned by *Svoboda* for their "greed, lack of dignity, and inability to look to the future."⁷⁸ At the same time, leaders like Father Konstankevych who, during a 1900 strike in Shamokin offered to mortgage the church in order to provide funds for financially hard-pressed Rusin strikers, were praised for their courage,

determination, and foresight. "How good it is," declared *Svoboda* in 1900, "that the church is not deeded to the bishop but to the people."⁷⁹

Supporting union organization and legitimate strike activity was not the only role played by *Svoboda* in its efforts to improve the lives of Rusin workmen. Soon after its creation, *Svoboda* inaugurated a labor-situation column in which job opportunities in various parts of the United States were reviewed on a regular basis.⁸⁰ Later, a column entitled "Workers's Forum" was established in which topics such as the growing threat of automation, laborers as an economic class, and the value of trade unions were discussed.⁸¹

Political power was another objective of the UNA and its organ *Svoboda* during this early period. Urging its readers to become active in American political affairs, *Svoboda* promoted the establishment of political clubs which could someday organize themselves in a national federation. "Having few opportunities to organize in the old country," observed *Svoboda*, "we were poor politicians. But here we have no excuse."⁸²

The federation idea was never realized and the few clubs that were established were ineffectual. An exception was the Ukrainian-American Citizen's Club of Philadelphia, organized in 1909 with the help of Bishop Ortynsky and Ivan Boreskevych who had been active in a similar club in Ansonia. Beginning with 35 members, the club grew to 104 members within a year, promulgating the following aims:

1. To promote greater community participation among people from our native land;
2. To convince immigrants to obtain their citizenship and to assist them in this process;
3. To preserve Ukrainian customs and traditions;
4. To become active in American politics;
5. To promote mutual assistance and aid.⁸³

Despite the fact that in some locales Rusins were in a position to elect fellow Rusins to public office, however, interest in American political affairs remained low. "Most immigrants," concluded Bachynsky in 1912, "are foreigners until they die."⁸⁴ As for political clubs, few, wrote *Svoboda*, were worthy of respect:

We have, praise be to God, Rusin political clubs but unfortunately, some of them not only bring no benefit but actually bring harm and shame to the Rusins because their chairmen or other executives take money for the votes of their membership. Small wonder that Americans call such clubs "boodle clubs" (sell-out, clubs) and their members "voting cattle."⁸⁵

Of the major American political parties and ideologies available to

the American Rusin during this period, the one which eventually began to appeal most to the editors of *Svoboda* was socialism.⁸⁶ In 1894, *Svoboda* observed that “people have come to realize that life is better during Republican times”⁸⁷ but by 1900, *Svoboda* had changed its perspective. In an editorial entitled, “Who Should Rusins Vote For,” *Svoboda* argued that there was little real difference between Republicans and Democrats since both are controlled by rich men and both make “many promises” before the election. They compete with each other, *Svoboda* explained “because the Republican party is the party of very rich men while the Democratic party is the party of fairly rich men who are not permitted to become richer.” The Socialist party, on the other hand. . .

. . . wants everyone to be treated fairly, regardless of race, creed, or sex; it wants to abolish the army; it wants people to stop fighting like animals and to settle their differences peacefully — and what is more — it wants all natural resources such as land, forests, mines as well as factories, trains, telegraphs . . . to be the property of all the people in order that the benefits of all these riches could go to all the people rather than to just a few. If all of this could come to be, life would be very different on this earth.⁸⁸

The editorial was, in all probability, the work of Father Ivan Ardan, by far the most radical member of the American Circle. In 1901, when all of America recoiled in horror at the death of President McKinley at the hands of an anarchist, Rev. Ardan was hardly moved by the tragedy. There is no end to the righteous indignation of the bourgeoisie press when a representative of American capitalism meets an untimely death, wrote Ardan in *Svoboda*, but when capitalism kills thousands of workers, the American press pays little attention.⁸⁹

As for *Svoboda*'s political aspirations for Ukraine, the UNA gazette's initial posture was one of caution, accommodation with Russia, and the recognition of certain cultural rights. In 1894, *Svoboda* was conciliatory.

We sincerely respect Russia, we appreciate Russian literature which gave the world Turgenev, Tolstoy, Dostoyevsky. . . We are saddened, however, when we learn that 20 million Rusins in Russia do not have the right to write in their own language. . . An idiot is he who thinks of an independent Ukraine: she is so clearly tied to Russia, both spiritually and materially that this tie cannot be broken. . . But gentlemen, permit us to have a free spirit. . .⁹⁰

Later in the year, *Svoboda* addressed another appeal to the Russians:

That God may grant that the present Tsar would. . . permit Little Russia freedom to speak its native language and to develop that language in schools, in government offices, and in the theater. Rus'-Ukraine wants only that and nothing more.⁹¹

In 1895, when it was evident that the Russification campaign in Ukraine would continue, *Svoboda* began to cautiously consider other alternatives. The Rusin people are seeking greater freedom, *Svoboda* concluded, but they "cannot move forward too quickly in their desire for political independence."⁹²

By 1900, *Svoboda*, now firmly in the hands of the American Circle, had changed its political platform completely. Appeals were replaced by demands and when demands failed, political action became the logical next step.

As everyone knows, the life of our people in the old country is extremely difficult in every respect. In the three countries in which they live, the Rusin people are oppressed as much by the governments as by their "good neighbors." Our leaders are doing everything in their power to improve the lot of the Rusin people but at last they have arrived at the conclusion that half-hearted means will bring no results and that the only possible way out of their misery is for the Rusin people to unite into one sovereign, independent state with a democratic system of government. This idea has been gradually gaining support among the Rusin people and recently some of the most prominent leaders of the Rusin youth (500 persons), assembled in Lviv, not only endorsed this idea wholeheartedly but adopted it as the guiding principle and supreme objective of their life. What is our reaction to this as Rusin Americans? Are we to remain indifferent? The answer is no! . . .

Svoboda then proposed the establishment of a national fund in America "which would serve to support our people's struggle for independence" pointing out that "such funds have already been established by the Slovaks, Poles, and other nationalities."

We can, we should, we must have an independent state where neither the German, nor the Russian, nor the Pole, nor the Hungarian, but the Rusin will be master in his own home. And once we have built a free Rusin state we won't have to wander about the world like homeless orphans. We shall return to our own Rusin country, to our Rusin home, for only in one's own is there truth and strength and freedom! To action brothers!⁹³

Having proclaimed a political platform in 1900 which called for the

creation of an independent Ukrainian state, *Svoboda* never wavered in its determination to popularize the separatist ideal among Rusin-Ukrainians and to gain moral and financial support for its realization. Once again the appeal was to ethnic pride and to the revolutionary example of others.

Let the accomplishments of the Irish, attained through bloody sweat be our example and our motivation in the fight for the freedom of the old country. Abominable conditions, oppression, and slavery left their mark on the Rusin peasant as much as they did on the Irish. Ignorance, an indifference towards education, inferiority, lack of character, and a penchant for drunkenness are also characteristics of the Rusin but there is hope that Rusins, like the Irish, will rid themselves of these ills once they reside on free soil.⁹⁴

“We must be revolutionaries and agitators of the caliber of George Washington. . . who mobilized the American people to overthrow the English yoke. . .”, exclaimed *Svoboda* in 1903.⁹⁵

Becoming increasingly nationalistic in its approach to the Ukrainian question, *Svoboda* questioned the wisdom of those Galician Rusins who advocated continued fidelity to the Habsburgs as the only realistic means by which to achieve ethno-national autonomy.

That too is a lie since it was precisely because Rusins were loyal to the king that everyone considered us fools while the Poles and Magyars who agitated against the dictates of the king today enjoy significance and strength. . . those who lick the hands and feet of aristocrats will be rewarded with spittle in their soup and a kick in the shins by the same aristocrats they venerate.⁹⁶

Nor was the UNA periodical swayed by the arguments of other Galician Rusins who, enamored with the idealistic dreams of the Pan-Slavic movement, flirted with the idea of Slavic federation under the aegis of Moscow.

Chains, whether they be of gold or steel, still bind. It doesn't make sense to rid ourselves of one set of chains and then to turn around and push our hands into another set. We don't want to change masters. We want to be our own masters. We want freedom, not another surrender. We want independence, not new “protectors.”⁹⁷

“Russia”, concluded *Svoboda* in 1908, represents “national slavery, hell for peasants and workers, darkness and decay, and the end of our people.”⁹⁸

In Galicia, meanwhile, the Poles had gained control of the provincial diet and, in an effort to reduce the influence of Rusin-Ukrainians, were actively supporting Rusin candidates with a Russophile orientation and engaging in illegal activities designed to prevent Rusin Ukrainians from voting. During the 1908 election, clashes broke out between Poles and Ukrainians resulting in the death of a number of Ukrainian peasants. In retaliation for their death, Myroslaw Sichynsky, a Ukrainian university student, assassinated Count Potocki, the Polish Governor of Galicia. Sichynsky became an instant hero to the Rusin Ukrainians of America and when, in 1909, he was condemned to death, *Svoboda* launched a press campaign urging its readers to organize national protest rallies. This time, the response was encouraging. *Svoboda* happily reported on the demonstrations, mentioning especially those in Pittsburgh, where some 1,000 demonstrators reportedly participated and Chicago, where 400 were involved. Singled out for lavish praise were those speakers who, like I. Kostiuk, a cantor-teacher in Chicago, addressed themselves “to the independence of the Rusin-Ukrainian people.”⁹⁹ To the relief of the Ukrainian community, Sichynsky’s sentence was later commuted to life imprisonment.

For *Svoboda*, the outbreak of hostilities in Europe in 1914 offered a golden opportunity for the Ukrainian people to finally exercise their national will. “The war may bring a new order to Europe. . . An independent Ukrainian state, that is the dream of every enlightened Ukrainian.”¹⁰⁰

On that very promising note, *Svoboda*’s monumental role in the “making” of the Ukrainian American came to an end. The UNA periodical would continue to work on behalf of the now ethno-nationally conscious Ukrainian American community for another seventy years but never again would it play such a crucial role in its history.

¹ Oscar Handlin *The Uprooted*; New York, 1951, p. 188.

² Initially, Fr. Gregory Hrushka, *Svoboda*’s first editor advised Rusins to say “I am Russian” in the English language largely because it was more acceptable than “Hungarian” — the appellation adopted by Uhro-Rusin priests — and because it was an ethnic designation with which Americans were familiar. As long as Hrushka remained with *Svoboda* his orientation was more Rusin-Ukrainian than Russian. In 1896, however, the founder of *Svoboda* left the Catholic Church, joined Fr. Alexis Toth’s movement, and became a Russian Orthodox priest in Old Forge, Pennsylvania. A year later he founded *Svit* a periodical published by an Orthodox fraternal established by the Russian Orthodox Mission. Returning to Ukraine, Fr. Hrushka eventually renounced Russian Orthodoxy and was accepted back within the Catholic fold.

Bachynsky, p. 436. Julian Bachynsky, *Ukrayins’ka Immitratsiia v Zjednanykh Derzhavakh* (Lviv: Julian Bachynsky and Alexander Harasevych, Publishers, 1914) p. 436.

³ *Svoboda* (February 19, 1899).

- ⁴ *Svoboda* (January 7, 1904).
- ⁵ *Svoboda* (January 11, 1906).
- ⁶ *Svoboda* (March 3, 1900).
- ⁷ Nicholas Muraszko, "Konventsiyi U.N. Soyuzu" (Conventions of the U.N. Association) *Jubilee Book of the Ukrainian National Association*, ed. Luka Myshuha, Jersey City, Svoboda Press, 1936, p. 220. Also see: *Svoboda* (January 19, 1915).
- ⁸ Antin Dragan, *The Ukrainian National Association: Its Past and Present, 1894-1964*, Jersey City, Svoboda Press, 1964, p. 15. See also: Bachynsky, pp. 313-314.
- ⁹ Cited in: Dragan, pp. 15-17.
- ¹⁰ *Svoboda*, March 1, 1894; cited in: Dragan, p. 27.
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² Dragan, p. 163
- ¹³ Bachynsky, p. 330.
- ¹⁴ *Ibid.*, p. 292.
- ¹⁵ *Ibid.*, p. 434.
- ¹⁶ *Ibid.*, pp. 292-293.
- ¹⁷ Balch, pp. 419-424. Emily Greene Balch, *Our Slavic Fellow Citizens* (New York, Charities Publication Committee, 1910, pp. 419-424.
- ¹⁸ *Svoboda* (November 21, 1894).
- ¹⁹ *Svoboda* (April 20, 1894).
- ²⁰ *Svoboda* (April 27, 1894).
- ²¹ See: *Svoboda* (March 22, 1900) and subsequent issues.
- ²² *Svoboda* (June 6, 1894).
- ²³ Luka Myshuha, "Yak Formuvavsia Svitohliad Ukrayins'koho Immigranta v Amerytsi" (The Development of the Ukrainian American Outlook), *Jubilee Book of the Ukrainian National Association*. op. cit., p. 106.
- ²⁴ See: *Svoboda* (October 17 through November 21, 1895).
- ²⁵ *Svoboda* (July 6, 1896).
- ²⁶ *Svoboda* (December 7, 1889).
- ²⁷ *Svoboda* (December 1, 1893). Also see: *Svoboda* (November 23, 1899).
- ²⁸ *Svoboda* (December 15, 1893).
- ²⁹ *Svoboda* (March 23, 1894).
- ³⁰ *Svoboda* (March 30, 1894).
- ³¹ *Svoboda* (March 1, 1894).
- ³² *Svoboda* (January 29, 1903); cited in: Myshuha, p. 112.
- ³³ Myshuha, op. cit., p. 107.
- ³⁴ Myshuha, op. cit., p. 105.
- ³⁵ See: Stephen Makar, "American Boy," *Svoboda* (December 7 and 14, 1899).
- ³⁶ See: *Svoboda* (August 22, through December 27, 1900).
- ³⁷ *Svoboda* (March 2, 1896). Cited in Myshuha, op. cit., p. 68.
- ³⁸ Robert E. Park, *The Immigrant Press and Its Control*, New York, Harper & Brothers, 1922, p. 41.
- ³⁹ *Svoboda* (April 20, 1894). Cited in Dragan, p. 29.
- ⁴⁰ *Svoboda* (July 25, 1895).
- ⁴¹ *Svoboda* (April 10, 1895).
- ⁴² *Svoboda* (February 4, 1897).
- ⁴³ *Svoboda* (February 25, 1897).
- ⁴⁴ *Svoboda* (March 23, 1894).
- ⁴⁵ *Svoboda* (October 3, 1894).
- ⁴⁶ *Svoboda* (October 10, 1894).
- ⁴⁷ *Svoboda* (June 13, 1894).
- ⁴⁸ *Svoboda* (February 15, 1894).

- ⁴⁹ *Svoboda* (December 7, 1899).
- ⁵⁰ *Svoboda* (March 1, 1894).
- ⁵¹ *Svoboda* (January 5, 1901).
- ⁵² See: Myshuha, pp. 71-72.
- ⁵³ *Svoboda* (August 6, 1896).
- ⁵⁴ *Svoboda* (July 26, 1906).
- ⁵⁵ Myshuha, pp. 52-53.
- ⁵⁶ *Svoboda* (October 15, 1893).
- ⁵⁷ *Svoboda* (June 6, 1894). "Shche Ne Vmerla Ukrayina" later became the Ukrainian national anthem.
- ⁵⁸ *Svoboda* (August 28 through October 9, 1902).
- ⁵⁹ *Svoboda* (March 3, 1910). Cited in Emil Revyuk, "Rozviy Politychnoho Svitohliadu Ukrayins'koho Immigranta (The Development of the Ukrainian American Outlook), *Jubilee Book of the Ukrainian National Association*, p. 308.
- ⁶⁰ *Svoboda* (March 31, 1910).
- ⁶¹ *Svoboda* (April 7, 1910).
- ⁶² *Svoboda* (August 22, 1912).
- ⁶³ *Svoboda* (April 3, 1895).
- ⁶⁴ *Svoboda* (April 29, 1897).
- ⁶⁵ *Svoboda* (December 20, 1900).
- ⁶⁶ *Svoboda* (March 27, 1902).
- ⁶⁷ Dragan, op. cit., p. 54.
- ⁶⁸ Bohdan Kraciw, "Kalendari i Al'manakhy Ukrayins'koho Narodnoho Soyuzu i Svobody" (Calendars and Almanacs of the Ukrainian National Association and Svoboda). *Ukrainian Fortress in America: Jubilee Almanac on the Occasion of the 75th Anniversary of the Ukrainian National Association*, (Jersey City, Svoboda Press, 1969), pp. 120-123.
- ⁶⁹ "Shanuymo Ridnu Movu" (Let's Respect the Native Language), *Calendar of the Ruskyi Narodnyi Soyuz for 1911*, Jersey City, Svoboda Press, 1911, pp. 147-149.
- ⁷⁰ In describing the unanimous approval for the change from Ruthenian (Rusin) to Ukrainian at the UNA convention in Buffalo, *Svoboda* proudly wrote, "after all, Ukrainians are now in fashion." *Svoboda* (January 19, 1915).
- ⁷¹ "Ukrayins'ki Narodni Zapovidni" Ukrainian National Commandements, *Calendar of the Ukrainian National Association for 1915*, Jersey City, Svoboda Press, 1915, p. 150.
- ⁷² *Svoboda* (July 4, 1894).
- ⁷³ See: *Svoboda* (August 5 through September 9, 1897).
- ⁷⁴ Myshuha, op. cit., pp. 165-166.
- ⁷⁵ Greene, op. cit., pp. 138-141.
- ⁷⁵ Greene, op. cit., pp. 138-141. Victor Greene, *The Slavic Community on Strike: Immigrant Labor in Pennsylvania*, Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1968.
- ⁷⁶ See: *Svoboda* (October 21, 1897). For a description of this American tragedy see: Michael Novak, *The Guns of Lattimer*, New York, Basic Books, 1978.
- ⁷⁷ Myshuha, op. cit., p. 168.
- ⁷⁸ *Ibid.*, p. 167.
- ⁷⁹ *Svoboda* (October 3, 1900).
- ⁸⁰ See for example: *Svoboda* (April 23, 1896 and May 14, 1897).
- ⁸¹ Myshuha, p. 167.
- ⁸² *Ibid.*, pp. 111-112.
- ⁸³ Theodore Swystun, "Tovarystvo Ukrayins'ko-Amerykans'kykh Horozhan u Filadelfiyi" (The Ukrainian-American Citizens Association of Philadelphia), *Sixty Years of Ukrainian Community in Philadelphia*, Philadelphia, The Ukrainian-American Citizens Association, 1944, pp. 28-34.

- ⁸⁴ Bachynsky, pp. 404-410.
⁸⁵ Cited in Myshuha, pp. 111-112.
⁸⁶ See: "Socialism and the Question of the Worker," *Svoboda* (July 31, 1902).
⁸⁷ *Svoboda* (October 10, 1894).
⁸⁸ *Svoboda* (October 31, 1900).
⁸⁹ Bachynsky, p. 302.
⁹⁰ *Svoboda* (June 27, 1894).
⁹¹ *Svoboda* (November 14, 1894).
⁹² *Svoboda* (April 10, 1895).
⁹³ *Svoboda* (October 18, 1900). Also see: Dragan, pp. 43-44.
⁹⁴ *Svoboda* (February 28, 1901). Also see: Myshuha, p. 124.
⁹⁵ *Svoboda* (February 26, 1903).
⁹⁶ *Ibid.*
⁹⁷ *Svoboda* (July 7, 1904).
⁹⁸ *Svoboda* (December 19, 1908).
⁹⁹ *Svoboda* (May 27, 1909).
¹⁰⁰ *Svoboda* (September 14, 1914).
-
-

УКРАЇНСЬКЕ „ЧУДО ЧУДЕС” В АМЕРИЦІ

(У 90-ЛІТТЯ „СВОБОДИ”)

Написав ВОЛОДИМИР БАРАГУРА

З появою „Свободи” народилася Україна в Америці .

Д-р Лука Мишуга

Коли Герберт Гувер говорив про „Чудо Америки”, він розумів під цим феноменом не так географічне положення країни, її мілітарну потугу, славу переможних воєн, розлогі фарми, велетенські виробництва й копальні, славетні міста, мільйони автомобілів, широку мережу засобів комунікації і масового порозуміння. Для нього „Чудо Америки”, це не лише експансія на Захід і продовження європейських традицій, які підкорили новий континент , не лише американська література, музика, мистецтво .

„Американське чудо”, на його думку, це щось невловиме, щось чого не можна окреслити словами. Воно скривається в особистих переживаннях американців, воно відчутне в житті кожного американського громадянина, а не висловлене хай і якими надхненними фразами.

Поняття „Америка” впливає з непорочно чистого праджерела. Душею цього поняття є свобода думки і духу людини. Вони єдино стали відкритим вікном, крізь яке вливаються промені людського духу. Завдяки ним людська гідність є не мрією, але стала конкретним, справжнім досягненням.

Якщо можна порівнювати мале з великим, то можна говорити й про „Українське чудо в Америці”, бо українська людина, яка поселилася на цьому континенті, з одного боку привезла з собою незримі, притаманні українській духовості цінності, з другого боку засвоїла собі вартості, про які згадує Г.Гувер у своїй концепції „Чуда Америки”, і поєднала їх в одне нерозривне ціле.

Як у минулому, так і на наших очах проходило і здійснюється тепер багато вагомих подій, які можна б переносно вважати „українськими чудами”. Одним із таких „чудес”, що стало праджерелом дальших українських чуд , треба вважати „Свободу”, який цього року сповняється 90-ліття існування (перше число появилось 15-го вересня 1893 року).

Д-р Лука Мишуга пише: „У тяжку хвилину зродилася , Свобода ’ як перший народний український часопис на американській землі”. Вона постала в той період історії нашого піонерського поселення в Америці, коли першими імігрантами були наші вбогі неграмотні, національно неосвідомлені селяни, переважно з Лемківщини й Закарпаття, яких недоля гнала за океан шукати шматка хліба, бо не могли знайти його на рідній землі. Їх єднала Церква, мова, звичаї, традиції, любов і туга до батьківщини, хоч неосвідомлена й неформлена в поняття національного „Я”, національної окремішності, в те, що тут називають „національною (етнічною) ідентичністю”, не кажучи вже про поняття політично-державницького ідеалу, світогляду, концепції, способу їх здійснювання. Гальмою в тому були власні відосередні сили — москвофільство, мадяронство, відступництво; діяли теж зовнішні чинники — натиск росіян, поляків, мадярів, румунів, словаків, нехить місцевого населення до „грінорів” слов’янського походження, неприхильне ставлення римо-католицького клиру й мирян до уніятського і православного віровизнань.

Майже 20 років не було між цією масою, яка в 1890-95 роках виносила коло 300,000 осіб, ні одного інтелігента. Першим прибув до місцевости Шенандоа о.Іван Волянський, згодом кілька інших священників, між ними о. Григорій Грушка, майбутній „чорнокнижник”, який вичарував „чудо чудес” американської України — „Свободу”. Єдиним світським інтелігентом був Володимир Сіменович, який працював з о. І.Волянським в першій короткотривалій газеті українською мовою „Америка” (1887-89). Поруч „Руского Слова”, яке видавав о. Кость Андрухович двічі в місяць впродовж 1891 року, і одного числа „Нового Світу”, яке видавав в 1892 році о. Г.Грушка, це й були попередники „Свободи”. Щойно 15-го вересня 1893 року о.Грушка став видавати в Джерзі Сіті „Свободу”. Побачивши, що книжки не мають успіху поміж новоприбулими, о.Грушка вирішив: „Недобре з книжками. Треба нашому народові газету. Мусимо заложити газету”. І заложив...

Появі „Свободи” сприяла та обставина, що до Америки стали прибувати й селяни з національно свідоміших частин Галичини, з місцевостей, де вже діяли читальні „Просвіти” і люди звикли читати рідну книжку й газету.

„Свобода”, яка з одного боку стриміла корінням у журналістичних традиціях рідного краю, з другого боку нав’язувала до своїх, хай і ефемеридних, періодиків у Новому Світі, стала наче сейсмографом народного життя, який не лише чутливо відношував найдрібніші порухи душі українського імігранта і національного організму на батьківщині, а то й у світі, але й записував теж реальні потреби й змагання української людини по обох боках океану. „Свобода” сповняла роль подвійної сочки, яка з одного боку збирала, зосереджувала й перетворювала народні потреби, з другого боку розсівала мов життєдайні промені нові думки, ідеї, погляди, пляни, конкретні дії та стимулювала їх здійснювання. Вона була одночасно компасом, який вказував іміграції шлях, що ним мала прямувати. Не дивниця, що „Свобода” здобула собі негайно велику популярність серед імігрантів. Як згадує один із сучасників Денис Перч: „Наші люди не могли дочекатися ‚Свободи’, так її полюбили”.

Треба було почати боротьбу проти всіх противних сил і лих — внутрішніх і зовнішніх, які діяли на шкоду іміграції. Вже о.І.Волянський, видавець і редактор першої української газети в Новому Світі „Америка”, писав: „Для вдержання єдності нашого народу зродилася в мене гадка видавати газету рідною мовою. Але як до того взятися, коли не було ані редактора, ані письменників, ані друкарні з нашим письмом”.

Після короткотривалого видавання „Америки” думка мати власну газету не покидала горстки піонерів, щоб „обездоленого українського імігранта піднести духово й морально, просвітити його, піднести в очах американського суспільства, усвідомити національно і врятувати для української ідеї”. Тому й постала на місці попередніх газет-ефемеридів перша справжня українська газета в Америці — „Свобода”.

Ціль і шляхи визначив „Свободі” її видавець і редактор о.Г.Грушка. В першому числі часопису він пише: „Прийміть і привітайте свою рідну часопись, що стане Вашим учителем і провідником та основою нашого церковного і народного життя-буття”.

При допомозі „Свободи” почалася справжня українська національна праця, в основу якої покладено державницьку ідеологію, а її гаслом стали слова Т.Шевченка „Учітеся, брати мої...”

Назва газети не випадкова. З-поміж кількох пропонованих назв вибрано назву „Свобода”. Про цю справу так писав о. Г.Грушка після свого повороту на рідну землю в листі-привіті з нагоди 20-ліття „Свободи”: „Не зважаючи на всякі труднощі й перешкоди, я

постановив видавати газету, назвавши її ‚Свобода‘, бо український рід від віків бажає свободи... Перше число ‚Свободи‘ майже вмиль розібрали поселенці, даючи тим наглядний доказ, що українська газета була дуже потрібна”.

У вступній статті в першому числі „Свободи” її видавець пише: „Истина освободить вас! Перша потреба наших людей в Америці — пізнати свою національну правду, достоїнство, гідність, права, дані Богом; скинути духовий і фізичний гніт і стати свободними і вільними панам на своїй землі. Все те можна досягнути, бо незломною є сила українського духу. Віра українця твердша від гранітних скель Бескиду. Українцеві, який стільки доконав на американській землі, потрібно тільки провідника, а є ним „Свобода”.

В такому дусі виховуватиметься в Америці українське покоління, поки наша історія не запише: „Нині Україна свободна!”

Треба з признанням і з гордістю ствердити, що „Свобода” перша ввела на американському терені нашу національну назву „Україна”, „українець”, „український”.

Змінялися часи, обставини й люди, змінялося місце осідку „Свободи”, вели її різні редактори, змінялися американські президенти і курс американської політики, умовини американського життя; були й у нашому житті та й у „Свободі” хвилини успіхів і невдач, упадку і підйому духу, траплялися сумніви й „вольні та невольні” помилки чи прогріхи, але „Свобода” ніколи не міняла свого основного ідеологічного напрямку і характеру, який так чітко і такими простими словами визначив її засновник. Вона не хиталася в один чи другий бік, не сходила на манівці, але зберігала рівновагу, враховуючи завжди життєві потреби й інтереси нації. „Свобода” непохитно і послідовно боролася за права української людини — особисті й національні, бо загальнонаціональне добро — це маяк, який їй присвічує й до якого вона прямує по розбурханих хвилях і бурунах національного моря й світового океану. Про це пише д-р Л.Мишуга так: „‘Свобода’ дожила до того, що вже здійснилося багато з того, над чим вона працювала” ...Однак „вся ця праця не йшла так гладко, як здавалося б. Як до ‚Свободи‘ так і до інших піонерів закрадався інколи сумнів. І через те вона часом заганялася в різних справах і хвилево розгублювалася в плутанині думок. Та ніколи не було заламання в великих, засадничих для нашого народу життєвих справах”.

Від початків існування „Свободи” і до сьогодні не було й немає питання, яке стояло б поза увагою газети. Як колись, так і тепер вона вела й веде „хрестоносні походи”, коли йшлося чи йдеться про загальні життєві інтереси українського народу, про його субстанцію, про його „бути чи не бути”. Щоб згадати тільки деякі: в

минулому, це було підтримування прав українського народу за австрійського панування, домагання створити у Львові український університет, обстоювання права на власну державу під час Визвольних Змагань і проголошення незалежності Карпатської України, протести й дипломатичні заходи проти окупації Галичини поляками, обжаловування польської влади за пацифікаційну акцію в Галичині, оборона в найтяжчих часах українського імени перед закидами комунізму, коляборації з нацистами, ведення акції переселення до країн вільного світу т.зв. переміщених осіб, допомога біженцям, признання прав „ДП” членам Дивізії „Галичина”, оборона політичних в’язнів, допомога членам УПА, дисидентам і потребуючим під гаслом „Фонду народної потреби”, захист наших громадян перед закидами воєнних злочинців на підставі советських свідчень, боротьба за права Української Помісної Католицької Церкви, заходи для привернення правопо-рядку в нашому громадському житті. „Хрестоносні походи” вела „Свобода” за здвигнення пам’ятника Т.Шевченкові в Вашингтоні, за встановлення катедри українознавства в Гарварді, за допомогу нашим науковим, культурним, мистецьким, виховним установам. Сама здійснила видання англомовної „Історії України” М.Грушевського, Англомовної Енциклопедії Українознавства тощо.

Всі ці менші й більші „українські чуда” в Америці доконувала „Свобода” разом з Українським Народним Союзом, який вийшов з її лона. Ці дві установи нерозлучно стали подвижниками українського національного життя в Америці, а їх спільна історія стала не тільки історією української іміграції в ЗСА, але й частиною всеукраїнської історії. Річники „Свободи”, як і літописи УНС у звітах її проводу й у протоколах Конвенцій дають багатющий матеріал дослідникам українського життя. Як стверджує д-р Л.Мишуга, про українську іміграцію в ЗСА є дуже мало зібраного фактичного, джерельно-документарного матеріалу. У „Свободі” з 6-го лютого 1913 року в цій справі читаємо: „Історик, що схоче представити вірно часи першої іміграції, буде мати немало труду позбирати всі дані матеріали та відповідно їх використати. Йому прийде це тим тяжче, що навіть перші річники наших часописів та інших публікацій запропастились. Нема їх у жадній публічній українській бібліотеці, а коли дехто з приватних людей ще й має деякі матеріали, то хто знає, чи з хвилиною його смерти не запропаستяться і ті єдині пам’ятки. Тому навіть історія не зможе зареєструвати початкових проявів національного життя американських українців”.

Зараз у перших числах „Свободи” появились статті про потребу рідної установи, яка мала б не тільки самопомоговий і

забезпеченевий характер, але й служила потребам іміграції в усіх ділянках національного життя. З нагоди урочистого започаткування діяльності УНС церковними відправами 22-го лютого 1894 року під час Служби Божої проповідник сказав: „Хто б міг сподіватися, що українець, який утік із обіймів біди та нужди з невільничого гніту — так скоро розвине віками придулену силу українського духу. Хто погадав би, що під полатаною сірчиною чи гунькою криється благородна душа, спосібна до всього доброго, гарного й корисного, якщо вона звільнена з кайданів гніту й рабства!” Цей історичний факт о. Г. Грушка відзначив в „Свободі” з 1-го березня 1984 року в звідомленні п.з. „Совершишася”!

Покликаний до життя в домі творця „Свободи” о. Грушки його співробітниками оо. І. Констанкевичем, Т. Обушкевичем і А. Полянським тоді ще „Руський Народний Союз” сповняв в одній-єдиній установі подібну роллю, що „Просвіта”, „Дністер”, прицерковні братства та численні зрізничковані товариства, організації й установи в рідному краю разом узяті. Подібно як „Просвіта” була матір’ю всіх українських товариств, так і УНС став батьком усіх українських організованих клітин у ЗСА, хоч це тільки умовне порівняння, бо УНС-це витвір специфічних американських умовин і в Старому Краю цього роду й характеру установ не було. Доконували ці чудеса спільно УНС і „Свобода” при допомозі своїх паростків, що вирости з їх здорового життєдайного стовбура. Для дітей видавав УНС журнал „Цвітка” („Flowerett”) від січня 1914-1917 року, а в „Свободі” була рубрика „Для наших дітей” з ілюстраціями, „щоб таким чином зацікавити нашу дитину українським життям та підховати нових носіїв українства в Америці”. Виходив журнал українською мовою.

Для молоді початково видавав УНС — „Свобода” по-англійськи „Ukrainian Juvenile Magazine” („Український Журнал для Молоді”), Виходив він чвертьрічно від грудня 1927, поки його заступлено в жовтні 1933 року теж англomовним „The Ukrainian Weekly” („Український Тижневик”), який виходить і досі. Завданням обох цих періодиків було і є ширити ті самі національно-державницькі ідеї, що й „Свобода”, та зберегти українську національну субстанцію з нових поколінь, які слабо або взагалі не володіють українською мовою, але прагнуть зберегти українську ідентичність.

На увагу заслугоує теж книжкове видавництво „Свободи”, яке досі видало поважну кількість вартісних публікацій — популярних, наукових, літературних; в тому декілька вагомих англomовних видань, згадати хоч би „Історію України” М. Грушевського Англomовну Енциклопедію Українознавства, кілька праць проф. Меннінга. Щорічно видає „Свобода” календарі-альманахи.

Що „Свобода”—це справді „чудо чудес” американської України, хай послужить ще одне явище: в останніх десятках років на наших очах перестає виходити багато передових американських газет і журналів з мільйоновими накладками, велетенськими фінансовими ресурсами, тисячами високоплатних оголошень, з модерним друкарсько-технічним устаткуванням, професійно вишколеним редакційним складом, власною мережею розповсюдження. А „Свобода” почала дійсно „з нічого”, фінансовими засобами і працею однієї людини, яка виконувала всі функції, зв’язані з появою газети: вона переходила від двотижневика до тижневика, потім появлялася тричі тижнево, щоб в січні 1923 року стати щоденником. Не має вона прибуткових оголошень, кількість передплатників-читачів порівняльно невелика, передплата мінімально низька, проте 90 років виконує безперервно свою національно-історичну місію і покликання. На американські відносини, стандарти, ментальність—це свого роду абсурд; на наш спосіб думання це — чудо!

В чому лежить тайна успіху? Передусім у тому, що „Свобода” була покликана і появляється не для „бизнесу”, а з вищих ідейних спонук. Діє в тому ірраціональний чинник, що лежить в основі кожного чуда: це — глибока любов, одержимість і непохитна віра в слушність справи, для якої „Свобода” працювала, працює і буде працювати поки на американській землі б’ється гаряче українське серце. Бо як із першим числом „Свободи” „народилася Україна в Америці”, так із її дальшою появою, як це передбачав о.Г.Грушка, „Воскресне Україна” не лише на поселенні і в рідному краю, але й у всьому світі. Бо такий є закон віри в слушність справи і святости місії, яку „Свободі” доручила початково вітка української нації в Америці, а тепер цей мандат дала їй вся українська нація, бо „Свобода” є єдиною всеукраїнською газетою й вільною трибуною української правди в світі, поскільки на рідній землі це право нам заборонене і відібране російсько-советською окупаційною владою.

Кожне слово, перед тим, як ми вимовимо його, мусить перейти через трое воріт. Перед кожними ворітьми стоїть воротар. Перед першими воротами він запитує: „Чи це правда?” Перед другими — „Чи це потрібно?” Перед третіми він питає: „Чи воно, це слово, присмне?”

Ісламське прислів’я

ЯК Я СТАВ КОРЕСПОНДЕНТОМ „СВОБОДИ”

Написав СТЕПАН КУРОПАСЬ

Дописувати до газет до мого приїзду в ЗСА в 1927 році я не мав охоти. Ніхто мене до цього не просив, не заохочував, бо хто це мав робити, коли я з українською армією перейшов на Чехо-Словаччину, студював у Празі, газет там не було, не було й часу, треба було вчитися, кінчати студії. В Судетах у таборі Німецьке Яблінне (Дойч-Габель) почав появлятися цикльостилевий журнал „Голос Табору”, що його почав хорунжий Лис, який zorganizував також таборову пошту, бо треба було з напливом листів когось, хто розуміється на поштовому ділі. Я думаю, що хор. Лис — це той самий, що відтак працював у Маслосоюзі. Хор. Лис не міг дати ради двом зайняттям, він зрезигнував, і я став редактором, адміністратором, кольпортером, мовним редактором, касиром, а навіть рисівником, бо треба було ілюстрацій, щоби журнал був цікавий, щоб притягав і ловив очі. Вже в другому числі я нарисував залізничу станцію Дойч-Габель, повну товарних вагонів, якими бригада мала їхати в Україну. Рука сигналу піднесена, значить можна їхати, а комендант чеського гарнізону майор Янда прощає перший ешелон і прощається зі сотником Вариводою, командиром першого похідного куреня. Образ був хаотичний. Моя „редакційна” стаття мені не подобалася, але вона сподобалася стрільцям, — вони вірили, що „їдемо в Україну, дорога вільна”. Всі числа розкупили, прийшли добрі гроші. „Голос Табору” після мого виїзду до Праги на студії довго не вдержався. Табір висилав робітничі і вартові курені для служби в чеській армії, не було кому стало зайнятися журналом та й читачів меншало.

В Празі Українська Академічна Громада почала видавати гумористичний неперіодичний журнал „Віхоть”, і хтось пригадав собі мене, що мав вже ім’я з „Голосу Табору”. Намовили мене бути „редактором”, а з тим званням і на інші роботи, такі як і в Дойч-Габлі. Робота важка, бо хоч гумористичний журнал має „licencia poetica” на мову, час, і його легше редагувати, але де

набрати жартів, сатир, пліток, новин, правди і неправди? І, як казала Сальомея Крушельницька, були правда і неправда, було розмаїтто, як настало літо. Збирати це все забиало час, треба було щось і самому витискати з голови.

І коли я знову виїхав цим разом на роботу до дібр князя Ліхтенштайна, „Віхоть” перестав появлятися, хоч були гроші.

Я повернувся до Галичини, бо писали мені товариші зі студій, що вже повернулися до краю, — вертай. Будемо організовувати селянську чи аграрну партію, переберемо „Сільського Господаря” і заложимо газету. Доки буде УНДО репрезентувати селян? Спільку Агрономів вже маємо, писали. До польського війська не підеш, за 10-20 доларів можна підкупити лікаря в ДОК.

Я дався намовити, привіз зі собою „сонду” проти здуття корів, дістав для „Сільського Господаря” виключне представництво на цілу Польщу, а це було найбільшим джерелом доходу. З інж. Віктором Воробцем і інж. Зеноном Охримовичем (помер в Англії) ми заложили газету „Нове Село”, редактором якої став Віктор Воробець. Всі три ми зложили по 500 дол. Проте надії й пляни наші не здійснилися. Інж. Воробець, що був рівночасно управителем 100-моргової фундації о. Фолиса в Скнилові біля Львова, втратив посаду. Інж. Василь Баричко (десь „пропав” у Міннесоті) втратив посаду редактора „Сільського Господаря”, інж. Охримович пішов на працю до Ставропігії, Спілька Агрономів збанкрутувала, а я втратив 20 дол. на лікаря, але не підкупив його, й 1-го вересня 1925 року пішов до війська. Ундисти Павликович і Творидло виграли, далі репрезентували селян, але газета „Нове Село” втрималася аж до війни. Числа „Віхтя” і „Голосу Табору” пропали в мене, а властиво взяло їх американське ФБІ, коли робило в мене ревізію (з вибухом Другої світової війни) на доноси конгресмена Даеса.

Але як зі „Свободою” — по такому вступі?

Редактором „Свободи” в 1927 році був д-р Лука Мишуга. Він звідкись довідався про мене, що я приїхав до Америки, і прохав мене написати щось нового з краю. Я довго зволікав, бо до газет такого поважного характеру як „Свобода” я не знав, як і що писати. Але нарешті відважився і написав першу статтю на тему „Як виховують українців в польській армії”. Д-р Мишуга погратулював мені, відкрив у мене „журналістичний талан” й заохочував писати. Я знову довго не писав, але трапилася нагода. До Америки приїхав делегат „Рідної Школи” Лев Ясінчук (помер в Америці), який їздив по громадах, давав віча і збирав гроші для „Рідної Школи”. Гроші йшли до Об’єднання Українських Організацій. Українська Комуністична Студентська Громада за підписом двох студентів напала на Ясінчука в газеті „Українські Щоденні Вісті”, і закинула

Йому збірку на власну кишеню. Це мене обурило і я написав до „Свободи” статтю під заголовком „У відповідь двом комуністичним студентам”. У книжці, яку потім видав Лев Ясінчук, він згадує про ту подію і про те, що студенти заскаржили „Свободу” й мене до суду за образу, мовляв, вони, не комуністи. Я дістав листа від адвоката, щоб я відкликав те, що написав про студентів. Я не відкликав, але й до судової розправи не дійшло. Це мене настрашило й я рідко до „Свободи” писав, хоч д-р Мишуга заохочував мене словами — „Не зражайтеся, але будьте більше обережним, щоби і „Свобода” не мала клопотів”. У 1936 році мене вибрано на 19-ій Конвенції УНСоюзу в Вашингтоні головним контролером. Я вже мав за собою досвід в редакційній газеті, бо в 1929-30 роках я був співредактором тижневика „Україна” в Чикаго разом з білорусином Воронко, колишнім амбасадором Білорусі у Вашингтоні, який був фаховим журналістом, але української мови добре не знав. У 1930 році я поїхав у справі ОУН до Галичини, а моє місце зайняв Богдан Катамай, колишній і теперішній редактор „Америки”. Коли я по трьох місяцях повернувся щасливо до ЗСА, я став кореспондентом журналу „Технічні Вісті” і „Сільський Господар” у Львові — до цього намовили мене під час перебування у Галичині.

Після 19-ої Конвенції УНСоюзу настала нова ера й у „Свободі”. До Головного Уряду і Контрольної Комісії ввійшли нові люди. Був це час „зміни варті”, коли лемків заступала нова, так звана стрілецька еміграція, і люди американського вже роду й виховання. Проф. Григорій Герман, д-р Амброзій Кібзей, адв. Омар Малицький, адв. Роман Смук увійшли до Головної Контрольної Комісії. По першому засіданні Контрольної Комісії відвідав нас увечорі у готелі Тефт в Нью Йорку д-р Лука Мишуга — простягнувся на ліжку, закрив очі і до нас усіх, включно зі старим лемком Дмитром Капітулою (називав себе Гмітро), промовив більш-менш так: — Ви є тепер сіллю української громади в Америці і Канаді. Ви мусите щось зі себе дати громаді, яка наділила вас почесним титулом головного котролера. Ви є ті „П’ять мудреців”, по-американському „Файф Вайз Мен”. Ви є українським „Супрім Корт”. Як головні судді, ви маєте не лише обов’язок судити дії і працю Екзекутиви УНСоюзу, але мусите мати нові думки, а не тільки фрази, як, наприклад, „Хай живе УНСоюз”. Щоби Союз жив і розвивався треба поступу, треба нових членів, нової культурної діяльності, спорту і газети для молоді, треба нових книжкових видань, треба нового обличчя „Свободи”. А це станеться тоді, як ви повернетесь домів, скличете по підготовці громади союзові віча, збори союзової молоді, і так створите собі свої варстати праці в УНСоюзі і громаді. Рівночасно пишіть про таку роботу до „Свободи”, а коли

приїдете на наступну контролю УНС у березні, то вашим обов'язком є не лише додавати чи віднімати цифри, бо там помилок не знайдете. Ні. Вашим обов'язком буде знайти помилки в розвою УНС і що нас здержує від того, щоб іти з духом часу.

Контролери мали шість місяців часу думати і, як це у нас тепер модерно зветься, „нав'язувати зв'язки”. За шість місяців ми знову приїхали на контролю і річне засідання Головного Уряду. Замешкали ми на 33-ій вул. у готелі Мартінік, який довгий час був місцем, де мешкали члени Головного Уряду під час своїх засідань. І знову прибув до нас д-р Лука Мишуга. Та сама сцена в кімнаті, де ми зійшлися. Не було про що звітувати ні на річних зборах, ні у розмові з редактором „Свободи”, не багато можна було зробити за такий короткий час, крім звітів, що ми, всі головні урядовці, ширили добре ім'я УНСоюзу і давали поради тим союзовцям, які до нас зверталися. Та головний предсідник Микола Мурашко відбирав слово таким звітодавцям або таким, які брали участь лише в похоронах і бенкетах, щось говорили, але нічого не сказали.

Редактор „Свободи” радив нам зробити „Свободу” цікавою, а себе-потрібними в житті УНС і громади. „Свободу” треба заповнити репортажами з громад, вістками не лише союзного характеру, але й характеру загальногромадського. Треба, щоби „Свобода” стала не лише речником УНСоюзу, але вільною трибуною навіть для контроверсійних справ, бо в житті таке буває і цього оминати неможливо. Перш за все, „Свобода” мусить бути правдомовною, тому треба бути правдомовними. Він примусив нас скласти приречення, що Омар Малицький, д-р А. Кібзей і я будемо стало дописувати до „Свободи”. Він постарается про дописувачів у Бостоні, Філядельфії, Пітсбурзі, Міннеаполісі й інших громадах, бо кожний редактор потребує новин — „нюзпейпер” потребує „нюз”, на що вказує сама назва газети.

І так я став сталим кореспондентом „Свободи”, бо зобов'язався д-рові Мишугі. Перед тим він ще прохав мене про реєстр громади в Чикаго, потрібний репортаж до Ювілейної Книги з приводу 40-річчя УНСоюзу. Репортаж йому сподобався, і він вислав мені чек на 10 дол. Я так втішився таким признанням, що чек загубив. Це був одинокий чек, який я дістав від „Свободи” за час від 1927 р. дотепер. Я встидався признати, що чек загубив, але редактор пригадав мені, що його банковий „стейтмент” виказує 10-долярову надвишку. Я признався і дістав новий чек.

У Чикаго, цьому великому місті з численною тоді 40-тисячною громадою, було багато імпрез церковного і світського характеру і замість репортувати про них окремо я збирав такі новинки у формі Чикаговська, Шикаговська, Шикагівська Хроніка, бо редактори

„Свободи” міняли назву відповідно до наших професорів-мовознавців. Тепер є вже нова назва — Чикагська хроніка. Крім хроніки, яка подавала короткі новинки, я подавав довші репортажі — такі, як наприклад, Український Євхаристичний конгрес, Світова виставка і Український павільйон у Чикаго. Моя рубрика „Чикагська хроніка” появлялася стало на протязі 25 літ двічі в місяць. Я мав багато листовних признань, менше доган, люди любили читати „Хроніку”. Це була легка лектура для старих імігрантів. Редактор „Свободи” д-р Мишуга злостився, коли діставав контрверсійну хроніку, або якщо я спізвився з нею, але злостився також і тоді, як я довше не висилав, бо не був вдома. Він любив хроніку, а я теж, бо хоч треба було побувати на всіх імпрезах, треба було бути наочним свідком подій, треба було платити вступ (американським репортерам — вступ вільний і почесне місце), треба було ще бути в барі і фундувати, бо я ж — репортер УНСоюзу.

З приїздом нової політичної еміграції я чекав на „зміну варті”, тим більше, що деякі люди мені дорікали, що я доробляюсь народним добром і, мовляв, час мені вже здати цю посаду новим „журналістам”. Я це зробив і написав „Прощальну Чикагську Хроніку” — дати не пам’ятаю.

Зміна варті не прийшла і ті, що боялися, щоб я не „доробився”, не вміли писати чи не хотіли безкоштовної посади. Все пливе, писав я тоді у прощальній хроніці.— Прийшов, приплив і мій час, шкодую лише, що не знайшовся новий хронікар громади.

З приводу 90-річчя „Свободи” я написав цих кілька слів. Редактори „Свободи” — д-р Лука Мишуга, Антін Драган, Василь Тершаковець і Зенон Снилик — містили мої статті, хоч часом і відкидали, чемніше сказати, промовчували. Я на них не гнівався, бо я є також редактором журналу, а був і газети, і редактор не може все перепачкувати.

Останніми роками дорікали „Свободі”, що вона перестала бути „Свободою”. Я цього не зауважив, хоч є в ній забагато різних описів подорожей. Вони цікаві, з країн, де наші люди не бувають — Гаваї, Африка, Азія, Китай, Скандинавія, але зовсім не цікаві, коли люди їдуть з Мюнхену до Відня потягом, або літаком до Риму і згодом описують, що вони у Відні чи Римі бачили.

„Свобода” йшла просто, не соромила нас, переходила не раз різні гаразди, і нам треба бути певними, що вона досягне 100-річного ювілею незмінною!

Остання 30-та Конвенція УНСоюзу в травні 1982 року у Рочестері дала „Свободі” вотум довір’я і запоруку світлого майбутнього.

ПРО „МОНКІ БИЗНЕС” ПАНА МОНКА

У „Свободі” з п'ятниці, 3-го червня 1949, отже в тому часі, як відбувалося масове переселення т. зв. „скитальців”, жертв Другої світової війни, з Європи до Америки, подано вістку, яка дотепно характеризує події тих часів та яка може мати свою вимову й сьогодні. В редакційній вістці написано:

Адвокат Микола Гаврилко з Нью Йорку повідомив зі своєї адвокатської практики в останньому часі про один справжній „монкі бизнес” одного п-на Монка з його фальшивим свідченням проти одного українця. Історія інтересна і повчająca, тому передаємо її.

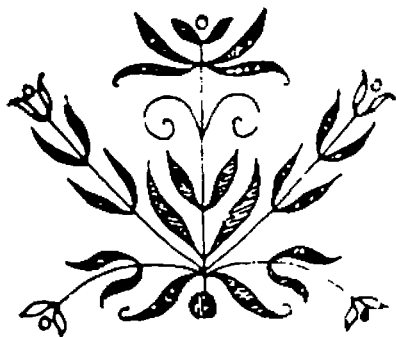
На одному з транспортів нових імігрантів з європейської скитальщини до цієї країни причалив в половині травня між сотнями інших кандидатів на майбутніх громадян Дядька Сема теж українець Петро Крупа та його жидівський товариш подорожі по бурхливих хвилях океану Мотель Долгополук. Ще вступаючи на пароплав в Бременгафені в Німеччині, Долгополук і його вірна подруга вказали пальцями на Крупу і оповіли американським іміграційним властям таку історію, що від неї волосся на голові підноситься. Вони присягали на всі святощі, що Петра Крупу вони знають, сказати б, з діда-прадіда, знають його від малої дитини, знають його батьків, братів і сестер, знають все, бо вони походять з того самого села Рожище біля Луцька на Волині. І от цей Петро Крупа цілком не є Петро Крупа, бо його правдиве прізвище є Гарасимчук, і він цілком не є „жертва війни”, тільки страшний „український бандит”. Він, Долгополук, зі своєю вірною дружиною може присягнути, що цей „український бандит”

Гарасимчук, аліас Крупа, був заступником команданта української допоміжної поліції в Рожиці за час німецької окупації та поповняв страшні злочини, беручи активну участь у винищуванні жидівського населення. Долгополюк і його вірна дружина в подробицях почали оповідати схвильованим голосом, як то вони на власні очі бачили і т. д. Свої страшні обвинувачення вони повторили ще по приїзді до Америки, а для скріплення достовірності сказаного покликали на свідка ще другого очевидця „злочинів” Гарасимчука, аліас Крупи, в особі іншого нового імігранта, на ім'я якому Йосько Монк.

З того і почався „монкі бизнес”. Під закидом таких страшних обзинувачень Петра Крупу взяли з пароплава і простісінько перевели на Острів Сліз — Елліс Айленд. Не знаємо, чи Крупа там проливав сльози, але їх проливав спісля Монк. Бо Америка — це не Совдепія, яку Монк та Долгополюк малоццо попід небеса не вихвалляли під час пізніших доходжень. Тут ніхто не є винен, як довго йому вини не докажуться, і цього завдання у відношенні до Крупи піднялися оба колишні його співгромадяни зі села Рожище біля Луцька на Волині. Долгополюк своє сказав і відійшов, але з Монком трапився таки справжній „монкі бизнес”. Справу Крупи з доручення ЗУАДКомітету перебрав адвокат Гаврилко з Нью Йорку. Він запропонував слідчій комісії виставити на маленьку пробу п-на Монка, іменно дозволити йому пізнати Крупу серед кількох інших скитальців. Комісія радо на це погодилася, а тому, що справжніх скитальців не було під рукою, то за таких вони перебрали трьох сторожів з Елліс Айленд. Посадили всіх рядочком на лавці і попросили в кімнату „коронного свідка” злочинів Петра Крупи Йосипа Монка. Чи пізнає Петра Крупу-Гарасимчука? Як не пізнає! Та цей „український бандит” малоццо його самого на лоно Авраама не післав. Ось він! І тиць пальцем на Вільяма Кеорбера, уродженого американця і ветерана Американської Армії, тепер сторожа на Елліс Айленд. „Погляньте ще раз добре, Мр. Монк, — кажуть слідчі — бо, можливо, ви помилились.” „Я помилився? — відпалив певний себе тепер Мр. Монк.— Я того бандита пізнав би між мільйонами людей! Це ж він убивав жидів, це він над ними знущався, це він український бандит, злочинець.” І тут Мр. Монк, згадавши всі заповідія Крупою йому і його рідним кривди, вже не видержав, але, звертаючись по-українськи безпосередньо до здивованого Мр. Кеорбера, почав визивати його останніми словами і наостанці колінами та п'ястуками почав кóпати і бити його. Інші сторожі ледве відірвали агресивну малоццо не жертву „українського бан-

дита” Петра Крупа, який весь час сидів поруч трьох інших підроблених „скитальців” та спокійно приглядався видовищу. Слідча комісія почала в’ясняти Мр. Монкові в чому діло, але його не легко „підібрати”, о ні, він ще раз твердить, що Мр. Коербер, то ніхто інший, тільки „український бандит” Гарасимчук, аліас Крупа. І знову його мстиві п’ястуки засвистали в повітрі на добродушного „капа” Коербера, що виніс 16 ран з останньої війни і якому наостанці така „забава” теж не подобалася. Але Мр. Монк свобчасно переконався, що з „монкі бизнесом” фальшивих свідчень в цій країні таки не піде, признався, що він обвинуваченого Петра Крупи не знає, та, цілуючи по руках Мр. Коербера, почав просити вибачення та прощення для себе самого.

Справа на цьому ще далеко не скінчилася. Бо після того прийшло ще перехресне переслухання і Мр. Монка і його товариша Долгополюка і ще мала бути переслухана його вірна дружина, але в міжчасі вона дістала розстрій нервовий і її перевезено до лікарні; а як комісія хотіла і там поставити їй кілька запитів, то лікар рішучо спротивився. При цій нагоді виявилось, що панове Долгополук з вірною дружиною і Монк цілком не втікали зі Советського Союзу, де — по їхньому — панує повна свобода. Вони в 1945 році прямо купили собі квитки на залізницю і поїхали на скитальщину. А тут скажеш — як мовлять — „А”, мусиш сказати і „Б”. Слідчі і оборонець Крупи сиплять запитами, як з рукава: куди, коли, що, як, і вже не про Крупу, але про самих донощиків на нього. Звідки мали гроші на дорогу і скільки, а чи були в НКВД, а що НКВД їм казало і чи не давало яких доручень, і так без кінця. Як почали випитувати... та це вже друга справа. А все разом — справжній „монкі бизнес” і не для Петра Крупи, якого негайно звільнено з Елліс Айленд, але для фальшивих донощиків і свідків проти нього.

THE SLAVIC PRESS IN THE UNITED STATES

By WALTER DUSHNYCK

The Slavic immigration to America was one of the last massive waves of European influx to these shores. Although there were Slavs who fought in the American Revolution and the Civil War, the overwhelming majority of them came in the period between 1890 and 1914, and later in the period of 1920-1939 and, finally, after the end of World War II.

There are 13 Slavic ethnic groups or communities in the United States today. They are, in alphabetical order, as follows:

1. Bulgarians;
2. Byelorussians;
3. Carpatho-Ruthenians;
4. Cossacks;
5. Croats;
6. Czechs;
7. Macedonians;
8. Poles;
9. Russians;
10. Serbs;
11. Slovaks;
12. Slovenes and
13. Ukrainians.

Despite the census, there are no official statistics to indicate even the approximate number of each group, although each individual Slavic group has its own count, which in the very least is somewhat exaggerated.

The Slavic immigrants, unlike their Western and Northwestern European counterparts, were poor, mostly illiterate, confused and disoriented. The problem of language and the new economic and socio-political conditions they found in America were the greatest obstacle to their Americanization and economic integration.

One of the immediate tasks of the Slavic newcomers was to organize their own societies and organizations, parishes, Sunday schools and their own press.

The Slavic ethnic press in the United States has had a stormy history. There were any number of individuals ready to start newspapers, and probably not many of the publications merited popular support. In the end, the only newspapers which had a sound financial base were those that were published by the fraternal benevolent associations and the Churches. These were the newspapers that weathered the early hardships and survived.

Despite the importance of the ethnic press in the pluralistic character of American society, only marginal and scant attention was given to this subject. A very comprehensive study on the ethnic press, *The*

Immigrant Press and Its Control, by Robert E. Park, was published by Harper & Brothers in New York in 1922. One of his major predictions was the gradual disappearance of the American non-English press; he wrote that “as the older immigrants learn the language of the country, their foreign language press will be replaced by the English press.” It is true that many ethnic publications were started, then discontinued or merged with other periodicals. Many, however, survived, so that today American ethnic publications are published by various ethnic groups in over 40 languages: 13 Slavic languages (if we assume that “Carpatho-Ruthenian” is a separate language), and 27 other non-English languages.

The Slavic publications, as all other ethnic publications, appear in three linguistic patterns: 1) native, non-English languages; 2) bilingual and 3) English.

The first two groups are tailored mainly to the needs and requirements of different social strata within the ethnic communities and reveal strong, very often nationalistic, tendencies to preserve and expand their linguistic and cultural heritage. The ethnic publications in English serve two major purposes: 1) to reach those members of ethnic communities which have little or no knowledge of their ethnic language; 2) to acquaint the English-speaking community in the United States with the culture, history, political trends and social life of individual ethnic groups. In many cases they serve as transmission belts in communicating political views and specific objectives not only of America’s ethnic groups, but also of the mother countries outside America.

Joshua A. Fishman, in his study, *Language Loyalty in the United States*, reports that in 1960 there were 377 publications in the native language, 107 bilingual, and 214 in English — for a total of 698 ethnic publications.

Our fellow Ukrainian American scholar, Prof. Lubomyr Wynar of Kent State University, in his *Encyclopedic Dictionary of Ethnic Newspapers and Periodicals*, published in 1972, revealed a total of 903 ethnic publications in America: 410 in the native tongue, 207 bilingual and 286 in English.

Prof. Wynar disclosed that of the total 903 ethnic publications, 278 were in various Slavic languages (30.8%); of the total circulation of 8,786,122, the Slavic publications had a circulation of 1,484,035 (16.9%).

The Slavic publications were tabulated as follows:

	<i>Circulation</i>	<i>No. of Publications</i>
1. Polish	626,014	58
2. Ukrainian	172,261	73

3. Czech	169,191	33
4. Slovak	168,046	24
5. Slovenian	78,192	10
6. Carpatho-Ruthenian	74,940	13
7. Croatian	73,110	10
8. Russian	65,128	31
9. Serbian	32,460	6
10. Bulgarian	10,143	4
11. Byelorussian	10,000	14
12. Macedonian	3,860	1
13. Cossack	690	1

Total Circulation: 1,484,035

Total Publications: 278

In breaking up Slavic ethnic publications by categories, we have the following picture, in alphabetical order:

1. Bulgarian: 1 weekly, 1 semi-monthly, 1 monthly, 1 other — 4 total;
2. Byelorussia: 1 weekly, 2 monthlies, 3 quarterlies, 8 others — 14 total;
3. Carpatho-Ruthenian: 3 weeklies, 3 semi-monthlies, 5 monthlies, 2 others — 13 total;
4. Cossack: 1 quarterly — 1 total;
5. Croatian: 4 weeklies, 1 monthly, 1 quarterly, 4 others — 10 total;
6. Czech: 2 dailies, 1 semi-weekly, 10 weeklies, 13 monthlies, 4 quarterlies, 2 others: 33 total;
7. Macedonian: 1 weekly — 1 total;
8. Polish: 3 dailies, 18 weeklies, 10 semi-monthlies, 12 monthlies, 8 quarterlies, 7 others — 58 total;
9. Russian: 2 dailies, 1 semi-weekly, 2 weeklies, 1 semi-monthly, 9 monthlies, 5 quarterlies, 11 others — 51 total;
10. Serbian: 1 weekly, 1 semi-monthly, 1 monthly, 3 others — 6 total;
11. Slovak: 7 weeklies, 1 semi-weekly, 12 monthlies, 2 quarterlies, 2 others — 24 total;
12. Slovenian: 2 dailies, 1 weekly, 2 semi-monthlies, 4 monthlies, 1 quarterly — 10 total;
13. Ukrainian: 2 dailies, 7 weeklies, 2 semi-monthlies, 18 monthlies, 20 quarterlies, 24 others — 73 total.

The determination of the circulation for individual Slavic publications presents a rather difficult task, as the majority of Slavic publishers do not submit their circulation figures to the Audit Bureau of

Circulation, Business Publications Audit Circulation, Verified Audit Circulation Company, or other agencies concerned with circulation. Only well-established ethnic publications, containing extensive advertisement, list their circulation. In addition, the circulation of the ethnic press fluctuates from year to year, increasing the difficulty of obtaining reliable figures.

In reporting on 903 ethnic publications in America, Prof. Wynar gives the following breakdown:

	<i>Native Language</i>	<i>Bilingual</i>	<i>English</i>
Daily	43	13	5
Semi-weekly	13	4	2
Weekly	104	55	84
Sémi-monthly	34	20	22
Monthly	105	61	88
Quarterly	42	23	44
Other	69	31	41
Total:	410	207	286
Circulation:	2,638,258	1,745,878	4,301,986

The total circulation for 903 ethnic publications in the United States is 8,686,122.

The breakdown, by type, of Slavic publications, in alphabetical order, is as follows:

1. Bulgarian (4): 1 monthly and 1 bimonthly — native language; 1 weekly, 1 semi-weekly — bilingual.

2. Byelorussian (14): 1 weekly, 1 monthly, 1 bimonthly, 2 quarterlies, 2 semi-annual, 1 annual, 2 irregular — in the native language; 1 monthly, 1 quarterly, 2 semi-annual — bilingual;

3. Carpatho-Ruthenian (13): 1 weekly, 1 semi-monthly, 1 monthly, 1 bimonthly — in the native language; 2 semi-monthlies, 2 monthlies, 1 bimonthly — bilingual; 2 weeklies, 2 monthlies — English:

4. Cossack (1): 1 quarterly in Ukrainian, Russian and English;

5. Croatian (10): 3 weeklies, 1 monthly, 1 bimonthly — in the native language; 1 weekly, 1 bimonthly, 1 quarterly, 1 irregular — 1 annual — English;

6. Czech (33): 2 dailies, 1 semi-weekly, 7 weeklies, 1 semi-monthly, 6 monthlies, 1 bimonthly and 3 quarterlies — in the native language; 3

weeklies, 6 monthlies, 1 bimonthly 3 quarterlies — bilingual; 1 monthly — English;

7. Macedonian (1): 1 weekly — bilingual;

8. Polish (58): 3 dailies, 8 weeklies, 4 semi-monthlies, 7 monthlies, 2 bimonthlies, 1 annual — in the native language; 6 weeklies, 5 semi-monthlies, 2 monthlies, 2 bimonthlies, 1 quarterly, 1 annual — bilingual; 4 weeklies, 1 semi-monthly, 3 monthlies, 7 quarterlies, 1 semi-annual — English;

9. Russian (31): 2 dailies, 1 semi-weekly, 2 weeklies, 1 semi-monthly, 8 monthlies, 1 bimonthly, 3 quarterlies (3 times a year), 8 irregulars — in the native language; 1 monthly, 2 bimonthlies, 2 quarterlies, 1 semi-annual — English;

10. Serbian (6): 1 weekly, 1 semi-monthly, 1 bimonthly — in the native language; 1 monthly, 1 (3 times a week), 1 — bilingual.

11. Slovak (24): 5 weeklies, 6 monthlies, 1 bimonthly, 1 quarterly — in the native language; 2 weeklies, 1 semi-monthly, 6 monthlies, 1 quarterly — bilingual; 1 irregular — English;

12. Slovenian (24): 1 daily, 1 semi-monthly, 1 monthly — in the native language; 1 daily, 1 weekly, 1 semi-monthly, 3 monthlies, 1 quarterly — bilingual;

13. Ukrainian (73): 2 dailies, 2 weeklies, 1 semi-monthly, 14 monthlies, 9 bimonthlies, 15 quarterlies, 11 irregular — in the native language; 3 weeklies, 1 semi-monthly, 2 monthlies, 1 bimonthly. 3 quarterlies, 2 irregular — bilingual; 1 irregular — English.

CONCLUSIONS AND OBSERVATIONS

This survey conclusively shows that the Slavic ethnic press, as well as other ethnic publications, which began their existence more than a hundred years ago, are here to stay. Prognostications by our sociologists and demographers that the ethnic press would disappear gradually as the immigrants were assimilated and integrated into American society, proved unjustifiable.

Some other observations are in order:

1) Editorship: Originally editors of the Slavic press in America were for the most part clergymen, who were gradually replaced by lay editors who did not necessarily have journalistic training, but were doctors, teachers, lawyers, students and other professionals, most of whom had a European education and patriotic zeal. They had to be not only experienced writers, but public orators and national leaders. Their positions are gradually being assumed by American-born editors, but the old guard has not been completely replaced. One of the prerequisites for

the editorship of an ethnic journal is mastery of the language, history, literature and culture, of a given ethnic group. These qualities were not easily obtainable by the American-born, unless they had attended school in their European country of origin.

Following the end of World War II and the influx of new refugees from the Slavic countries of Europe, the ethnic Slavic press received a tremendous boost with the arrival of a great number of highly skilled writers, editors, critics and other literary professionals who raised considerably the level and professional quality of ethnic publications. To the best of our knowledge, most of the ethnic Slavic publications in America even now remain in the hands of European-trained editors.

2) Contents of the Press: Every ethnic newspaper or review has the duty to dwell on the interests of a given ethnic community, which requirement is the very *raison d'être* for the ethnic press. While featuring history, national traditions or the social and organizational life of its community, the ethnic press also carries articles devoted to American history, political institutions and current developments. Many Slavic immigrants have become staunch American patriots without being able to read English.

3) The problem of financing ethnic publications continues to be a major factor in the growth or decline of the ethnic press. As a rule, the ethnic press does not carry extensive advertisements of big American companies, banks, industrial enterprises and the like. It must rely almost exclusively on subscriptions and ethnic advertising covering social events, ethnic business and real estate firms, and so forth. As a result of this constant financial dilemma, editors of the ethnic press are greatly underpaid, and have few fringe benefits on a scale comparable to their American counterparts. This is also a reason that the recruitment of young editors and reporters is never very successful, for the young generation finds a great variety of opportunities elsewhere.

4) Readers: According to estimates cited above, the Slavic ethnic press has a total circulation of 1,484,035. If we assume that each subscription represents five readers, we should have close to 7,500,000 readers of Slavic publications in America.

FUTURE OF THE ETHNIC PRESS

There are many reasons to believe that the ethnic press in America will continue to exist. True, all the Slavic countries — those in the USSR and those outside — are run by Communist governments, which prohibit emigrations from their countries. So the influx of Slavic immigrants to the United States is almost nonexistent, except in cases of family reunion and other rare exceptions. But there are large Slavic ethnic communities

in Canada, South America, Australia and Europe, which occasionally supply new immigrants to the United States.

Ethnic communities and their activities will certainly remain a dominant factor in the survival of the ethnic press. The multi-ethnic character of the United States is not likely to change. Native customs and traditions are not to be quickly forgotten or discarded. Where else but in the ethnic press can an ethnic American read about activities of his national organizations, the social news, and about problems of particular concern to him?

At the same time, the rising ethnic consciousness of second, third, and even fourth generation immigrants has given ethnic editors hope that their press may continue to be viable.

Surely, some ethnic publications will fold, but many will survive, as they are championing something which is dear to every man: his freedom and love of his own people and his heritage.

УКРАЇНА ЯК ПІДМЕТ І ПРЕДМЕТ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

(З НАГОДИ 64-их РОКОВИН ПРИЗНАННЯ ГАЛИЧИНИ ПОЛЬЩІ)

Написав ІВАН КЕДРИН

Україна під офіційною фірмою „Українська Соціалістична Радянська Республіка” належить до Об’єднаних Націй. Але всі їх 157 членських країн — включно зі самою Україною—усі держави та їхні лідери у цілому світі знають, що УССР не веде, не має права вести власної закордонної політики, ані теж ні в одній справі, яка є на денному порядку чи то Генеральної Асамблеї, чи будь-котрої Агенції ОН, не має права голосувати, не доставши відповідної інструкції від представника Советського Союзу. Всі у світі знають, що УССР опинилася в Об’єднаних Націях не тому, що понад 40-мільйоновому українському народові належить там бути, а тому, що Сталінові треба було мати в ОН два голоси більше (український і білоруський), бо у 1945 році трудно було передбачити, що з ходом часу ОН розпучнявлюють до їх теперішнього числа членів.

Україна є тепер, у 80-их роках ХХ сторіччя, предметом міжнародної політики, яким мало хто цікавиться, до того ступеня, що все ще час від часу знаходяться на Заході, зокрема в Америці, політики й політичні коментатори, які вбачають в Україні частину „Рашії”, щось у роді одного з 50-ти стейтів Америки. Проте в історії України є чимало дат і фактів, як то Україна була у міжнародній політиці підметом. Це було передусім у княжому періоді, коли вже в початках Х сторіччя князь Олег робив переможні виправи проти Візантії, у висліді яких підписав з нею торговельний договір. У ході воєнних походів проти Болгарії князь Святослав мав зв’язки з візантійським імператором Іваном Цимісієм, спершу союзником Болгарії, з яким особисто зустрівся. За Ярослава Мудрого Україна стала імперією, до столиці якої прибували достойні гості з тодішнього міжнародного світу, при чому чималим магнетом були

5 красунь-доньок Ярослава Мудрого, з яких одна, Ганна, стала дружиною французького короля Генріха, дочка Єлисавета вийшла заміж за норвезького короля Гаральда, одна стала дружиною угорського короля Бели, одна — польського князя Казимира. Сам Ярослав був одружений з дочкою шведського короля Оляфа Інгігердою (зукраїнізована Ірина), а син Всеволод одружився з візантійською царівною. Це найкращий доказ тодішніх міжнародних зв'язків України-Руси. Татарське лихоліття підрізало силу княжої держави, що її центр перенісся на Захід, проте не переривалися тісні зв'язки з Заходом і не маліла повага, що нею втішалася українська держава, найкращим доказом чого була королівська корона, яку папський легат привіз королеві Данилові у 1253 році.

Коли українська держава відродилась за Козаччини, до шпилью слави і могутості дійшла за Богдана Хмельницького, коли той розгромив польські війська у битвах над Жовтими Водами і під Пилявою. Величезною помилкою Хмельницького, який мав тоді відкриту дорогу до Варшави, було те, що він волів замиритися у Зборівському договорі (1649) і щойно у своєму тріумфальному повороті до Києва заговорив мовою, яка відривала українську політичну думку від хитання поміж Польщею і Московщиною. Переяславський договір у 1654 році став підвалиною під поярмлення України, і справедливо Шевченко назвав Хмельницького, автора того договору, — нерозумним сином. Але ще й тоді, у переговорах з царем Олексієм Хмельницький виступав у підметній ролі і вирікся її з хвилиною, як погодився, щоб цар Олексій не підписав особисто того договору: тоді Богдан Хмельницький сам звів себе з ролі рівного з рівним до підрядної ролі, й Україна стала предметом міжнародної політики.

Хотів вивести Україну з тієї ролі спершу Іван Виговський (Гадяцький договір з 1658 року), опісля Іван Мазепа своїм союзом з шведським королем Карлом XII, але трагічна програ під Полтавою 1709 року припечатала цю спробу. Післямазепинські політичні емігранти Пилип і Григор Орлики та Войнаровський прагнули привернути підметну ролю Україні своєю концепцією союзу України, Польщі, Франції й Туреччини, але цей добрий плян не здійснився. Григор Орлик, як французький генерал, перевів тайком Лещинського на польський престіл, на якому той не втримався.

Згадано тут, очевидно, тільки дуже побіжно кілька фактів з часу, коли Україна грала в міжнародній політиці ролю підмета, а не предмета. Однаково різні володарі за княжого періоду (історія, як княгиня Ольга і князь Володимир прийняли християнство), як і різні гетьмани були рівнорядними партнерами-контрагентами з різними чужинецькими чинниками. Коли відродилася українська держава

вже за нашого часу як Українська Народна Республіка (за Центральної Ради) і як Українська Держава в добі гетьмана П. Скоропадського (Гетьманщина) — Україна виступала як підмет у переговорах у Бересті Литовському, де молоді й недосвідчені українські делегати виявили подивугідний дипломатичний хист, що довів до підписання Берестейського миру 9-го лютого 1918 року. Гетьман П. Скоропадський намагався відзискати підметну роллю своєю подорожжю до Берліну, щоб дістати дозвіл на рекрутацію до регулярної армії, але вибух революції у Німеччині перекреслив той плян.

Представники української Галицької Армії виступали ще як рівнорядні партнери у переговорах з Денікіном, які довели до Зятківського договору 24-го (ст.ст.) жовтня 1919 року й другого договору з 4/17 листопада 1919 року. Так само уряд УНР переговорював з Польщею про союз проти большевицької Москви, що довело до підписання Варшавської конвенції з 21-го квітня 1920 року. Але в тих останніх двох випадках українці виступали з позиції слабости, а не сили, і тому їхні контрагенти використали свою сильнішу позицію для накинення таких текстів згаданих договорів, які були для України некорисними.

У Другій світовій війні був один епізод, який можна би підтягнути під поняття підметного характеру українського партнера. Це були переговори Української Повстанської Армії і Польської Армії Крайової 18-го травня 1946 року, проте польський історик і науковий дослідник Польської Академії Наук Ришард Торжецькі піддає під сумнів існування такого договору, що його текст навели у своєму творі „Дрога до Ніконд” польські автори Шенсьняк і Шота. Проте сам факт ведення переговорів потвердив авторитетно Микола Лебець на базі свого архіву з часу історії УПА, а учасник тих переговорів, пполковник УПА Юрій Лопатинський, Богу дяка ще в живих.

* *
*

Після прогри української визвольної війни-революції у роках 1917-21, коли перестав існувати протибольшевицький регулярний воєнний фронт і коли Ризький договір з 18-го березня 1921 року між Польщею і большевиками — формально також з „Українською Радянською Соціалістичною Республікою” — перекреслив Варшавський договір і насправді наслідував Андрусівський договір з 1667 року про поділ України між Польщею і Росією, — колишній президент Української Західньої Народної Республіки д-р Євген Петрушевич розпочав міжнародний процес за державно-правний характер

ЗУНР, себто насправді Східньої Галичини. Відомо, що ще 3-го грудня 1918 року договором у Фастові й опісля актом З'єднання українських земель з 22-го січня 1919 року перетворено ЗУНР в „Область” соборної Української Народної Республіки. В життєвій історичній практиці тієї соборности не було: були надалі, після переходу Української Галицької Армії за Збруч 17-го липня 1919 року, два уряди, дві армії і — що найгірше — дві психіки двох віток одного народу, які сторіччями (від 1272) були розділені й формували свою психіку в цілком різних атмосферах двох чужинецьких окупаційних імперій. Західньоукраїнський уряд д-ра Євгена Петрушевича, який дістав був від Української Національної Ради титул „диктатора”, не визнав Варшавського договору з 21-го квітня 1920 року, офіційно рішуче запротестував проти нього і повів проти нього кампанію, як проти „зради” Галичини, якої ніби Симон Петлюра допустився, „віддавши” Польщі Галичину. Насправді нічого було віддавати чи продавати, бо Польща дістала вже 25-го червня 1919 року мандат від Найвищої Ради з Парижу окупувати всю Східню Галичину своїм військом. Текст такого рішення Найвищої Ради такий:

„Найвища Рада мирової конференції постановляє:

„Що польське правительство уповноважнюється окупувати своїми військовими силами Східню Галичину аж по ріку Збруч;

2. Що польському правительству дається уповажнення ужити всі свої військові сили включно з армією генерала Галлера в цілі переведення сеї окупації;

3. Що польське правительство буде уповаженне завести цивільну адміністрацію в Східній Галичині, як заключить з головними союзними і прийнятими до союзу державами умову, яка мусить запоручити по змозі автономію сеї території, як також політичну, релігійну й особисту свободу населення;

4. Що та умова буде в останній інстанції опиратися на праві самовизначення населення Східньої Галичини щодо його державної незалежності; час сього вирішення буде означений союзними і прийнятими до союзу державами, або тим органом, який вони до сього уповажнять;

5. Що проєкт тої умови має бути предложений польській комісії, але він буде підданий ревізії Редакційного Комітету;

6. Що польське правительство має бути повідомлене про висше наведені постанови і про уповажнення до негайного ділання відповідно точкам 1 і 2;

7. Що військові представництва союзних і прийнятих до союзу держав у Польщі мають бути повідомлені про висше подані точки постанови”.

Вищенаведений текст постанови Найвищої Ради з 25-го червня 1919 року наведений тут буквально, із збереженням мови і правопису, з твору д-ра Михайла Лозинського „Галичина в роках 1918-1920” (В-во „Червона Калина”, Нью Йорк, 1970, передрук передвоєнного, цілком вичерпаного видання з 1922 року). Тут варто зазначити, що може треба було сказати вже раніше у цьому нарисі, що на мировій конференції у Парижі (Версалі) була присутня делегація УНР під проводом проф.Г. Сидоренка (згодом графа Тишкевича). В липні 1919 року галицька делегація під проводом першого міністра закордонних справ ЗУНР д-ра Василя Панейка, у складі якої були проф. С.Томашівський і д-р М. Лозинський, виступила із спільної із наддніпрянцями делегації й становила окрему делегацію, яка продовжувала міжнародний процес за Галичину. Михайло Лозинський у названому вгорі творі „Галичина” описує докладно невітнісні внутрішні відносини в українській делегації на мировій конференції у Версалі: однаково в делегації УНР, як і пізніше у відокремленій делегації ЗУНР не було гармонійної співпраці. Великої наукової вартости твір Михайла Лозинського „Галичина” доведений тільки до листопада 1920 року, отже охоплює ще перехід Української Галицької Армії через Збруч 16-18 липня 1919 року, присилуваний до цього перекиненням на протиукраїнський фронт прибулої з Франції чисельно сильнішої і добре озброєної армії генерала Галлера. Але міжнародний процес за державно-правний статус Галичини поведено вже після повної прогри визвольної війни-революції і після того, як уряд УНР розпочав заходи за придбання собі союзника у Польщі для дальшої війни проти большевиків.

Міністром закордонних справ в екзильному уряді президента д-ра Євгена Петрушевича й прем'єра д-ра Костя Левицького був д-р Степан Витвицький.

Екзильний уряд ЗУНР з централею у Відні був наставлений оптимістично, що остаточно Найвища Рада таки дасть змогу галицьким українцям висловитись у всенародному плебісциті за свою державність, або признає Галичині її державність, бож переворот з 1-го листопада 1918 року був уже актом державного самовизначення. Не всі західні українці були такими оптимістами. Це була сумна доба розсварення між українцями за обласним і частково релігійним поділом. „Українська політична еміграція після прогри визвольної війни-революції мала два осередки: наддніпрянський (УНР) у Тарнові і галицький (ЗУНР) у Відні. На сторінках тижневого журналу „Воля” у Відні, що його видавав і редагував лікар-бактеріолог д-р Віктор Піснячевський, появлялися критичні у відношенні до обох тих центрів статті, з пересторогою

також проти надмірного оптимізму щодо дальшої долі Західньої України, вірніше — Східньої Галичини. Однак галицьке громадянство було тоді здисципліноване і лояльне у відношенні до легальної влади, якою був закордонний центр д-ра Євгена Петрушевича. Всі три українські політичні партії (Націонал-демократична, яка після перевороту з листопада 1918 року прийняла назву „Трудова”, Соціал-демократична і Радикальна партії) — всі вони пішли по лінії політики д-ра Є. Петрушевича і збойкотували перші у Польщі соймові вибори з листопада 1922 року, щоб такою участю у виборах не давати Польщі аргументу, що галицькі українці визнали вже державність Польщі.

Уряд д-ра Євгена Петрушевича був настільки певний своєї перемоги на міжнародному форумі щодо державности Галичини, що відкидав всі спроби посереднього і безпосереднього порозуміння з Польщею. І тому, коли за посередництвом о. митрата Тита Войнарівського зі Львова та — з польського боку — графа Александра Лося з Варшави прибув до Відня польський міністер закордонних справ Константин Скірмунт, який ніби мав запропонувати Петрушевичеві широку територіальну автономію для Східньої Галичини, — уряд д-ра Петрушевича відмовився від усіх переговорів. З перспективи часу на основі досвіду, як польська сторона ламала всі свої міжнародні зобов'язання і власні закони, можна припускати, що вона була б недотримала й договору з урядом Євгена Петрушевича про територіальну автономію навіть тоді, коли б такий договір мав міжнародну гарантію. Адже польський уряд схвалив 26-го вересня 1922 року закон про так звану воевідську автономію для трьох східньогалицьких воевідств (львівського, станіславівського і тернопільського) із зобов'язанням „найдалі до двох років заснувати на терені одного з тих воевідств український університет”. Відомо, що за весь час існування Польщі між двома світовими війнами Польща не тільки не дала тієї воевідської автономії, але скасувала існуючий за Австрії Крайовий Виділ у Львові з участю українців і повела політику національної асиміляції. Скасувала всі існуючі за Австрії 12 українських кафедр і доцентур у Львівському університеті і навіть кафедру української літератури обсадила поляком д-ром Яновим, завівши водночас „нумерус клявзус” для українських студентів щодо впису на медичний факультет і політехніку, заборонено навіть вживати термін „український”, тільки „руські”, 28-го червня 1919 року Польща підписала міжнародний договір про охорону національних меншин. 13-го березня 1934 року офіційно Польща відкликала свій підпис під тим договором, а польський міністер закордонних справ, внісши в соймі закон про скасування міжнародного зобов'язання

щодо охорони національних меншин, Юзеф Бек, цинічно сказав: „Ми підписали його, бо мусіли”. Це була польська політика за макіявельським принципом „ціль освячує засоби”: прийнято закон про воевідську автономію і закон про охорону меншин, щоби облегшити собі призначання Польщі Галичини, як невід’ємної частини польської держави.

Так і сталося. Всупереч усім попереднім обіцянкам збоку ніби українцям прихильних членів Найвищої Ради, зокрема британського прем’єра Ллойда Джорджа (який, зрештою, настільки не орієнтувався в географії Європи, що українську Галичину переплутав з „Галіцією”, еспанською провінцією: він обурився був „що поляки мають пхатися на еспанську територію...”) 24-го березня 1923 року прийшло історичне для Галичини трагічне рішення Ради амбасадорів, як органу Найвищої Ради:

„Зваживши, що згідно з арт. 91 мирового договору в Сан Жермені, Австрія зреклася у користь союзних і заприятельних держав усіх прав і титулів щодо територій, які перед тим належали до колишньої Австроугорської монархії і які лежать поза новими кордонами Австрії, як це окреслено в артикулі 27-го згаданого договору, і яких досі ще нікому не признано, і, маючи на увазі, що Польща визнала у відношенні до східньої частини Галичини, що етнографічні умовини конче вимагають її автономного устрою, конференція амбасадорів вирішила визнати як кордони Польщі з Росією лінію, означену й застовплєну за згодою цих держав і на їх відповідальність 23-го листопада 1922 року”.

Наступного дня екзильний уряд д-ра Євгена Петрушевича проголосив гострий протест проти того рішення, на площі святого Юра у Львові відбулася протестна демонстрація, але історичний факт залишився фактом, що його сутнім змістом було: вирішення долі західньої вітки українського народу без і проти його волі, не рахуючись з природним правом народів до самовизначення та знехтувавши те українське самовизначення, яке відбулося актами 22-го січня 1918 року в Києві і 1-го листопада 1918 року у Львові.

Акт з 14-го березня 1923 року був послідовним наслідком такого самого знехтування волі українського народу, що його перевели Польща й большевицька Московщина у Ризі 18-го березня 1921 року. Формально Ризький договір підписали — поруч із Адольфом Абрамовичем Йоффе й іншими представниками „Російської і Білоруської Радянських Республік також Юрій Михайлович Коцюбинський („малий син великого батька”—за словами Сергія Єфремова) і Леонід Леонтович Оболенський, ставленики Москви. Насправді Ризький договір був повторенням

Симон Петлюра

Д-р Євген Петрушевич

Д-р Кость Левицький

Андрусівського договору з 30-го січня 1667 року, де також поділено Україну поміж Польщею і Московщиною.

Рішення Ради амбасадорів з 14-го березня 1923 року акуратно перед 60 роками, базувалося власне на Ризькому договорі, де Польща нерекреслила свою Варшавську конвенцію з 21-го квітня 1920 року, відому під назвою договору Петлюри й Пілсудського. Хоч той Варшавський договір був некорисний для українців, бо писаний і підписаний українською стороною, — як сказано, — з позиції слабости, а не сили, то все ж Україна виступала ще тоді як підмет міжнародної політики, як активний чинник у концепції бльоку Польщі й України проти Росії, за взором Галяцького договору („трактату“) з 6-го вересня 1658 року. Це були ті акти історичного минулого України, коли вона була підметом міжнародної політики. У Ризі й на мирових конференціях, які закінчили обидві світові війни, у Версальському договорі та його складовій частині, якою було рішення Ради амбасадорів з березня 1923 року, як і в Ялтинському договорі з 11-го лютого 1945 року і його послідовному Потсдамському договорі з 2-го серпня 1945 року, Україна була вже тільки предметом, яким розпоряджалися великодержави, не турбуючись, яка думка і воля українського народу. Американський президент Ф.Д.Рузвелт заприятнися із Сталіном, якого називав „добрим старим вуйком Джо“, а після смерти Рузвелта його наслідник Гаррі Труман безкритично підписав Потсдамський договір, поділивши в ньому світ на „сфери впливів“ і збудувавши підвалини під могутність советської імперії.

Такий стан триває по нинішній день. Місія вільних українців впливати на міжнародну громадську думку для придбання більшої пошани для поярмленого українського народу, послаблена легковаженням вільними українцями імперативу єдности, без осягнення якої міжнародний світ не може шанувати українців. Бо коли хтось сам себе не шанує, не може вимагати пошани від чужинців.

ЗНАЙОМЛЕННЯ З ПОЕТОМ ВАСИЛЕМ СТУСОМ

Написав ОСТАП ТАРНАВСЬКИЙ

Знайомство з поетом Василем Стусом починаємо з його перших віршів. Ось його юнацький вірш, підписаний 1957 роком, значить написаний, коли поетові ще не перейшло на двадцять років:

*Ходімо, друже мій, дивачний хлопчику,
ходімо в даль.
Удвох шукатимем, чого нам хочеться,
ану ж, гайда!
Ходімо, розпачу мій підосінений,
в високу рань.
Зітрієм зором чужі простори,
незнаний край.
Ходімо, голубе, серцям довірившись,
о, добра путь.
Коли провадять нас поранні пристрасті,
вони — ведуть.
Ходімо, шале мій, довір'я міреться
не по роках.
Шукаймо щастячка, зрадливий хлопчику,
де битий шлях.*

Куди ж вели юнака оті ранні пристрасті, висловлені ще не дуже зграбним віршем, у той знаменний час — майже переломовий час для Советського Союзу, коли 20-ий конгрес Комуністичної партії проголошував прилюдний засуд політиці Сталіна устами нового диктатора Хрущова, коли в Москві появилась друком книжка киянина Іллі Григоровича Еренбурга „Оттепель” („Відлига”), якій припала честь назвати новий період в літературі, що його в Україні відкриває найбільша поява року — збірка поезій Ліни Костенко „Проміння землі”.

Василь Стус

В іншому вірші майже того самого часу, датованому 1958 роком, поет пояснює, куди йде цей його шлях:

*Ходім. Нам є де йти — дороги неозорі,
ще сизуваті в прохолодній млі.
Нам є де йти — на хвилі, на землі
шляхи — мов обрії — далекі і прозорі.*

Та заки вийти на ті шляхи — неозорі і неосяжні та неусвідомлені ще самим поетом; шляхи, що безперечно ведуть у світ поезії, юнак Василь Стус намагається пізнавати виходи у цей незнаний світ поезії на зразках своїх попередників. Деякі перші його вірші, що їм пощастило попасти у першу збірку „Зимові дерева”, зраджують нам, у кого починав учитись поетичного ремесла цей адепт поезії. Ось переспівування за зразками раннього Тичини:

*...Гайворонське...
„Туго пісня випиналась
над рікою — тятивою,
ніби райдугу пустили
з лісу-бору,
з-за ріки.*

*Вечорово,
вечерниці.
Голоси дівчат під місяцем
чорноброві.*

*Заздро мріють
заворожені зірки.*

Або інший приклад наслідування:

*В бетонованих каналах міста
стікають вогні, усмішки й розмови.
Глухо хлюпає в береги
день —
горішній,
незайманий,
многогіршній.
А ти самотою бредеш
містом. Зажди-но, товаришу! —
з гальмів автомобіль рветься,
а день гуркотить,
гуркотить над поверхами.
І — сміється.*

Це вже зовсім нагадує Семенка, чи теж і раннього Бажана.

Та Василь Стус не став наслідувачем, хоч і не попав у стилізоване новаторство. Його манив той великий світ поезії, що його постійно відкривають великі поети. Тут мусимо згадати Райнера Марію Рільке, що про нього Василь Стус говорить у своєму скупому „Слові до читача”, як про одного з найбільш люблених поетів.

Світ поезії Рільке — це зустріч із Творцем. Про цей світ Рільке сказав:

*Ich kreise um Gott, um den uralten Turm
und ich kreise jahrtausendelang;
und ich weiss noch nicht, bin ich ein Falke, ein Sturm
oder ein grosser Gesang.*

У цьому світі поезії і жив Тичина, що його наслідував Василь Стус у своїх перших поетичних спробах, і теж Тичина на першому місці ставив співмузику:

*Ні Зевс, ні Пан, ні Голуб-Дух,
лиш сонячні клярнети.*

Не даром у книжці „Свіча у свічаді” між небагатьма перекладами — три переклади з Рільке, з „Сонетів до Орфея” того ж поета. Орфей — це творець, його пісня животворча і вона перегукується із співами янголів в „Елегіях”. Цей янгольський світ — теж у Стуса. В одному із сонетів поет Стус голосить:

*Мій янголе, страждання проводир,
знеси мене над хвилю ту летючу,
нехай востаннє спогадом омучу
свій зір. І з кручі — прямо в водовир
потомних літ. Хай вік схолов, мов лід —
ще довгий встид подовжить хвилю лету,
нема кінця суворому поету,
немає краю. Ні віків, ні літ,
ні миті вже не вистане — рушаю
і перебіжно обрій озираю.*

Це поет вирушає у вічний світ поезії. Та Стус не мрійник, він свідомий своєї реальності і тому в іншому вірші — може перефразовуючи Тичину — він пише:

*Летять літа. Як голуби летять.
Лиш падає на скроні біле пір'я
і квітне в небі золоте сузір'я
над частокóлом молодих розп'ять.*

*І старієш, і виждасяш вік,
що пробіжить і спиниться в долині,
де являться тобі в ясновидінні
віконниці дубові шальові...
Метляння рук, і подумів, і снів
заступить скрип іржавого завіса.
Ні партії, ні Бога, ані біса —
ані нікого. Тільки рештка днів,
як капотіння вічності об стелю,
просвітають, мов рентген, твоє життя
і, роздосадуваний, вороття
чекатимеш на призабуту землю.*

Це Орфееве вороття — повернення того Орфея, що став творцем безсмертних речей і приніс новий порядок у світ. У Стуса є вірш „Повернення Орфея”, написаний ще на порозі його поетичної мандрівки в 1959 році, і він починається таким вимовним рядком:

Харон суворо мовив: Ні!

Останній катрен вірша бадьорій, говорить про перемогу, може ще не зовсім ясно усвідомлену, перемогу метафізичного світу співу-музики, але звичайну молодечу віру:

*І никнуть привиди похмурі.
Вже дальні далі на меті.
Ще варто жити, коли бурі
кличуть хмари золоті.*

Світ Рільке у містиці. Поет Рільке жив у безчасовому, безпростірному світі, у метафізичному світі вічності. Василь Стус — як і Павло Тичина — уміщевлений поет; його місце в Україні — і тут вихідний пункт його поетичної мандрівки. Йому не треба дошукуватися людського терпіння в метафізичній констеляції загадковости, він сповнений терпіння від реальности, в якій живе.

У циклі, що його Стус назвав „Костомаров у Саратові” з таким моттом, запозиченим у поета Василя Мисика:

„Але що ж робити живій душі у цій державі смерти” — поет так описує реальність:

*За роком рік росте твоя тюрма,
за роком рік підмур'я в землю грузне,
і за твоїм жалінням нескоружлим,
за безголів'ям — просвітку нема.*

Це і є дійсність — оця реальна дійсність і вона теж метафізична. „Живі у домовині” — коротка поетова характеристика цієї реальності без зайвого поетизування. Та приходить хвилина розрахунку. Життя пройшло і треба його підсумувати. І поет заявляє:

*Не побиваюсь за минулим,
побитим шашіллю зневір.
Високі думи промайнули,
у потаймиру — водовир
страждених літ. Нехай. Не плачу.
Не побиваюсь. Задарма.
Усе, чим жив, сьогодні трачу.
Все рвуть руками обомá.*

Та зневіра не остаточна, непереконалива і поет запитує:

*Але ж чи все? Не все. Їй-богу.
І гріх казать: все чисто рвуть!..*

І тут поет знаходить себе у тому поетичному умісцевленні, у рідній країні, та й знаходить і свою поетичну мову і свій поетичний світогляд у тому традиційному — можна просто визначити — Шевченківському образі:

*Якраз напроти, на ослоні
сидить нужденна удова,
і на змозолених долонях —
солоні сльози, як жорства.
І так провадить: зглянься, сину,
руками горе розведи,
бо як не стане України,
тоді не стане і біди.*

Визначивши роль Костомарова устами матері-України, поет дає таку науку-заповіт від цієї матері України:

*Єси ти сам — з собою врівень,
один на сотні поколінь,
високим гнівом богорівен...
...Ступай — майбутньому назустріч,
і хай хода твоя легка
легкою буде. І не треба
жалких жалінь. І — задарма.
Тюрма не доросте до неба:
ще землю їстиме тюрма.*

Тюрма — не досягне високого поетичного польоту, що сягає неба, і це приречення вмерти в тюрмі на землі у поета переконливе і певне.

Поет Рільке ввійшов цілим своїм еством у божеський світ поезії, приніс своє життя служінню поезії, як чернець віддає своє життя служінню Богові. Стус — як і Тичина — уміцвлений поет. Ні один із них не міг повторити за Рільке:

*Du bist der leise Heimatlose
der nicht mehr einging in die Welt.*

Навпаки і Тичина і Стус вибрали батьківщину й її намагались піднести у світ поезії. І коли Рільке, покинувши і дружину і сім'ю, покинувши свої зайняття, знайшов ласкаві руки аристократичних дам, які дали йому змогу в замку в Дуїно творити піднеслі елегії та сонети до Орфея, доля не була ласкава для наших поетів. Та й і молитва у Стуса інша, ніж у Рільке:

*На роботі — дружина.
У яслах — син.
Тиша.
Розкошуй.
Поки години пік —
сиди. Втішайся.
Постав розкладачку під соснами,
ляж горілиць,
і задивляйся в небо,
Як ти довго випростуєшся з землі,
білий світе!
Десятилітнє терпіння —
вмирання. Сон —
визволення.
Визволення —
для сну.
Порожнеча щастя.
Дякую, Господи.*

Поет бачить іншу перспективу:

*Ось річище:
заглиблюйся. Помалу
випростуй плечі.
Межи берегами —
задосить світу.
Але перспектива —*

*уже затвердла.
І єдина порада тепер:
Кам'яній. Кам'яній. Кам'яній.
Тільки твердь знає самозбереження.*

Перспектива рідної землі і її доля в осередку думок поета. Поет і пише про „краєвиди моєї землі” і постійно повертається до них, оглядаючи їх з перспективи нестертих з пам'яті рідних місць і з перспективи вічного часу. У вірші „Останній лист Довженка” ідея цього „краєвиду” виростає до величини найвищого життєвого досягнення — приречення.

*Пустить мене у молодість мою.
Пустить поглянути. Пустить хоч краєм,
хоч крихіткою ока ухопить
прогріклу землю. Звіхоліли сні
мій день і ніч мою, й життя прожите.
Пустить мене́ до мене. Поможіть
ввібрать в голодні очі край полинний
і захватить на смерть.*

Голос поета мужніє. У ньому звучить Шевченко. У вірші „Сто років, як сконала Січ” поет заявляє:

*Сто років мучених надій,
і сподівань, і вір, і крові
синів, що за любов тауровані,
сто серць, як сто палахкотінь.
Та виростають з личаків,
із шаравар, з курної хати —
раби зростають до синів
своїї України-матері.
Ти вже не згинеш, ти двожілава,
земля, рабована віками,
і не скарать тебе душителям,
сибірами і соловками.*

Під тиском тоталітарного режиму Тичина перейшов в іронію. Бачимо теж іронію у Стуса:

*Порожні мчать автомобілі —
ні водія, ані керма,
ані душі в порожнім тілі —
ні, в тобі власної — нема...*

або вірш „Розмова” — це розмова із слідчим:

*Він дивився на мене. Умовляв.
Переконував вибалушеними очима.
Такі мама часом галушки варить...*

чи вірш „Балухаті мистецтвознавці” — знову ж до цензорів — з таким рядком:

*Більше, ніж Марксові,
я вірю в ваї! чоботи хромові...*

чи картина Києва у вірші „Який це час?” з описом кінооператора, що фільмує параду комсомольців:

*Ніяк не впіймає ув об'єктив
півтори хвилини
їхньої натренованої радості...*

Є у Стуса інший вірш про Київ і його варто порівняти з Києвом, оспіваним Тичиною. У Тичини „Золотий гомін” — час, коли над Києвом пролунав гомін волі — ота випоетизована музика сонячних клярнетів. Стус не мав щастя пережити такого великого дня і тому він вклався тільки у випробувану вже своїм великим попередником іронію:

*Тисячолітньому Києву
закортіло омолодитись...*

й описуючи всі ці „новобудови”, „електрички”, „тролейбуси”, „метро” — поет ставить питання в уста Києву:

*де його в бісовій мамі
підняти оце збігвисько
новобудов, проспектів, магістралей
і високі черева
нерозроджених земляків своїх?*

І закінчення вірша вже зовсім не в орбіті іронії, але радше співчуття:

*А побила б тебе сила Божя,
вилаявся язичницький Київ.
Але побачив зграйку піонерів
і, присоромлений, нахилив голову.
Сховався — і нічирк.*

Хоч і прославляє поет Стус твердь і мужність та й — за свідченнями друзів і товаришів недолі — виказав у своєму житті і мужність і твердість — то знаходить на нього і розпач, що мучить до сліз.

*Висамітнів день. Висмоктали сили.
Висотали біль.
Все тобі — чуже. Все тобі — немиле.
Все гірке тобі.
А немудре все! Хоч би дотягнути,
та бодай — до краю.
Світ — уже не світ. Ти — уже не ти.
(Хто із нас — конає?)
Хочеш — задушишь. Можеш — утечі
сам од себе.
Скільки не волай, скільки не кричі,
а — порожнє небо.
Хто б тебе почув? Хто б тебе схотів
зрозуміти?
Висохло перо. І мульткавий стіл
слізьми — змитий.*

Та це тільки хвилина розпачу. Поет живе поетичним світом, що є вічний, він живе спогадами дитинства, він бачить краєвиди рідної землі та живе ними. Цих краєвидів у його поезії багато; це не просто картини, це глибокі переживання в оформленні тих картин, що стали частиною власного життя, як ось вірші про повернення додому „Бідне серце“, чи „Друзі на тебе чекають“. Свіжість кольориту є тлом для переживань, а разом з тим оця безмірна просторінь — і простором і часом — просторінь, що починається від зір і розіп'ята, чи — як поет каже — розстроєна на десятки тисяч літ. Це теж і не просто вірш — це вірш з подвійним чи потрійним дном: це картина і переживання, і поетична візія, що часом накреслена тільки одним ствердженням, несподіваною метафорою:

*Море —
чорна грудка печалі,
душа Мефістофеля
наодинці.
Терпне роаяль
під пальчиками дівочими,
і в воду
падає з кручі земля.
Шерхлі трави*

*вологі пасажі ловлять,
і стогін стихії
туманом важким облягло.
Гусне вечір сугою Корана,
і в яру́ струмкá гортанний звук
Скільки правди в горлі, скільки мук —
не переповісти і дорання.
Тоскний тріск у порожнім лісі,
і пташиний колючий свист.
Падолист.
Де ж метелику сісти?*

Тільки в одному останньому катрені — така переконлива і повна картина осені, осінній настрої, почування чогось утраченого — ціле світовідчуження.

Метафора — це найсильніший атрибут Стусової поезії. Та й сама метафора в нього інша: поширена і семантичним багатством і діяпазоном звучання, що переносить і настрої вірша і його зміст у зовсім новий світ. Це не та традиційна метафора, що в її заложенні порівняння чи зіставлення, щоб збагатити образність; це радше ота похідна, що — як у математиці функція — створює нове явище, творить новий світ. Це можна спостерігати на найпростішому на перший погляд вірші. Ось один із тих улюблених поетом Стусом „краєвидів” рідної землі, ще й заплянований співним традиційним чотиристоповим ямбом, хоч вірш остаточно вийшов астрофічний та й у закінченні рядка переходить у дактиль, що, здається, підносить навіть його співучість.

*Йдуть три циганки розцяцьковані,
три грації і три покóри,
вистукують по бруку кóваними
підбóрами.
Вони ходили на село,
що ген у вібалку міліє,
на людську долю ворожили,
на те, що буде й що було.
А що було — великі на́пасті
негоди, ночі без свічок,
і кожен день — ворожі на́пади,
а те, що є? — про це мовчóк.
А буде, люди, дивне диво —
дадуть і хліба і до хліба
і сього року і на той рік.
Йй-богу, вам не знати горя.*

*Здасте́ державі — і собі
щонебудь лишиться.
Он кукурудза на стеблі —
така, хоч вішайся.
Циганки вміють ворожити,
ім ланки не копать, не дніти
у полі, вміють так прожити —
без трудоднів.
Циганки щедрі на слова,
казати — ціпом не махати.
За красне слово — красну плату
чи збіжжям чи грішми давай.
Ідуть звеселені, підпілі,
Мов вєслами, правують співами
і співом держаться. Мабуть,
от тільки стихнуть — і впадуть.
А села на́взнак. Впали села,
а три циганки розвеселені
співають: буде, люде, в вас
і мамаліги й кислий квас.*

Вірш про циганку, чи циганок, міг написати ще Амвросій Метлинський в романтичному наспіві, чи Агатангел Кримський — на зразок картини з Царгороду:

*На базарі-торговиці в Пері
походжає дівча чарівне...*

В іншому настрої, з любовним визнанням, чи навіть з Гайнівським скепсисом, чи теж і ближчий нам Богдан Антонич з властивою йому експресивністю. Та у Стуса ця картина з циганками вийшла зовсім інша — вона не просто картина, але один із глибоко пережитих улюблених поетом „краєвидів” рідної землі. Це широко запляноване панно з соціальним підложжям, з ноткою політичної сатири і суспільно-психологічним навітленням — панно не тільки змальоване поетичною мовою, але глибоко відчуте поетом у тому широкому комплексі задуму, що не тільки бачить цю картину, але її переживає, оцінює, підсуває під обстріл іронії, що тут і є завершенням поетичної візії поета. Це картина, що з-поза майстерної поетичної метафоричності показує світогляд поета.

Майстерність віршування Василя Стуса саме у метафорі. Він не новатор, але він зовсім новий поет; його поезія нова, його мова добірна — він шукає того слова, що творить справжню поезію —

Це ті самі долоні, що про них говорив Рільке у вірші „Осінь”, заявляючи з сумом, як усе у світі падає безперемінно, з такою кінцевою сентенцією:

*Und doch ist Einer
Welcher dieses Fallen
unendlich sanft
in Seiner Händen hält.*

(„Але Він Один, Хто це падіння
безмежно ніжно у руках держить”).

Справді, це тільки вияв якогось великого зла — підступного на міру самого Сатани, чи, може, велике непорозуміння, що поета, який зрозумів і віднайшов своє приречення у безмежному світі, що спочиває у цих долонях доль, у поетичному світі, у Божому світі, — переслідують, судять і карають тюрмою і засланням за вірші, що їх і не розуміють.

УКРАЇНЬСЬКА БАПТИСТСЬКА ЦЕРКВА

Написав ВОЛОДИМИР ДОМАШОВЕЦЬ

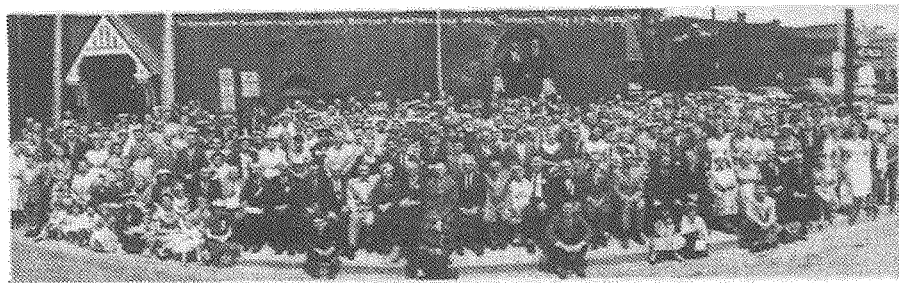
Хоч замовкли уста великого філософа та просвітителя України — Григорія Сковороди (1717-1797), проте не замовкли його слова — його проповіді та пісні. Їх переписували і ширили вчені та прості люди, глибоко розважаючи над його думками і залюбки співаючи його пісні. Інтелігенція наша на початку минулого сторіччя знайомилася з ідеологією і змістом „Історії Русів”, переписуючи її та передаючи з рук до рук, аж до її видання друком (1846 року). Внесені ними ідеї спонукали постання українського національного відродження, діячі якого у важких обставинах неволі старалися пробуджувати самосвідомість народу духовно-культурними засобами — вживанням української мови в літературі, ширенням самостійницької ідеології, популяризацією української пісні, перекладом Біблії на українську мову тощо.

ПОЧАТОК

У тому самому часі майже від початку минулого сторіччя, за впливом світла глибокої духовної проповіді з простим поясненням Святого Письма, в різних місцевостях України між закріпаченим селянством появлялися особливі люди — праведники, які, бувало, самотужки вчилися читати і писати і які не раз будували собі окремі хатки, щоб у вільний від праці час відокремитись для молитви та безперешкодного вивчення Святого Письма. В своїх зносинах з людьми вони говорили про науку Христа у простий зрозумілий спосіб мовою селян. Часто вони запрошували односельчан на вечери й оповідали їм про життя і науку Христа з Євангелії. Самі вони жили чисто та чепурно духовно і тілесно; на щоденний хліб працювали вони тяжко і були зразковими господарями.

*Місце Першого всеукраїнського з'їзду баптистів, в. Жиланська 104, Київ,
1—8 жовтня 1918 року.*

*Другий з'їзд Всеукраїнського Євангельсько-Баптистського Братства
27—31 травня 1959 року, в Торонто, Онт., Канада.*

У своїх пошуках за правдою ті люди мали особливе пережиття з Богом. Один із них оповідав про свій досвід десь біля 1845 року так: „Одного разу я молився на полі, плакав і кричав: „Господи, напучи мене, направ мене!” Не знаю хто — я цього не бачив — наче зняв з мене одягу, і зробилось мені легко, і я став вільний, і пізнав Бога. Другого разу теж молився я на полі; стояв навколішках. Раптом залунав грім; я затремтів усім тілом, і почувся мені голос: „Тримайсь!..” Так звітував про нього дослідник того руху священик А. Рождественський. А відомий наш історик М. Грушевський пише про нього: „Перша яскрава постать в історії українського євангельського руху, яку знаємо, це Онищенко, селянин з села Основи, Ряснопільської парафії коло Одеси”. З листування Ф. Щербини і Т. Зінківського довідуємося, що Іван Онищенко дорослим охрестився у воді восени 1852 року, а весною наступного року він уже хрестив своїх односельчан. Саме тут, в наслідок зрозуміння і усвідомлення правди Євангелії, що кожний, хто хоче бути Христовим учнем, мусить покаятися і повірити в Нього, відродитися духовно й охреститися через занурення у воду, почався Баптистський Рух в Україні.

„Його учнем — пише М. Грушевський — був Михайло Ратушний з того ж села Основи, один з найвизначніших провідників євангельського руху 1860-70 рр.”

Ще перед початком духовного пробудження на недалекій німецькій колонії в Рорбаху розпочалися вже баптистські богослуження в Онаніїві 1854 року, в Основі 1855 року, на Миколаївському хуторі 1855 року, в Катеринославі 1856 року, в Карлівці 1865 року та в Любомирці 1866 року. Численні давні й усі сучасні дослідники цілковито заперечують німецьке походження Українського Баптистського Руху; вони бачать спонтанне його виникнення в наслідок нестримного шукання Бога та докладного вивчення науки Христа й апостолів, пояснюючи її простим способом, якого колись уживав Г. Сковорода. Ярлики презирливої назви „штунда” (від німецького слова „бібельштунде”) і німецького походження додавали Українському Баптистському Рухові його вороги, а зокрема царське духовенство з метою пониження і висміяння його перед народом. Німецькі піетисти на своїх колоніях в Україні самі переходили через процес трансформації своїх поглядів. Перше хрещення дорослих серед німців є знане на півдні України щойно в 1860 році.

Христова Євангелія знайшла добрий ґрунт у серцях поневоленних людей, і Баптистський Рух в Україні почав незвичайно швидко ширитись, зокрема після знесення кріпацтва в 1861 році. Тільки в Основі та на Миколаївському хуторі за 15 років, тобто у 1867 році,

баптистські громади нараховували вже поперх 300 членів; це свідчить про пересічно сороквідсотковий ріст річно. Ранніми подвижниками українських баптистів, крім згаданих вище, були А. Войсарівський, Г. Балабан-Вітенко, О. Капустян, Ю. Цимбал, І. Рябошапка, І. Рибалка, М. Кравченко, І. Лясоцький, Я. Цибульський, Г. Хлистун, Т. Хлистун, Ф. Ігнатів, Г. Кушніренко, П. Перетякин, Я. Сарана й інші.

ПРОБЛЕМА

Щойно в 1865 році царська влада довідалася про існування баптистських громад і вже тоді російська жандармерія арештувала М. Ратушного; його засудили й ув'язнили. А 1867 року арештували в Основі та судили Ратушного й І. Рябошапку, який відвідав його, І. Онищенко й інших. Наступного року арештували їх обох ще раз за проповідь Євангелії. В 1869 році Ратушного відвідав сам губернатор Херсонщини, якому він у довгій розмові засвідчив про своє навернення і віру в Христа. Губернатора глибоко вразила сила його віри та самовідданости справі Євангелії; про нього він розповів архієпископові Дмитрієві, який запросив Ратушного до себе, терпеливо вислухав його палке свідчення і дуже намовляв його стати православним священиком. Крім Херсонщини, численні громади баптистів появилися у Таврії, Катеринославщині, Басарабщині, Київщині й інших.

Тоді почалися також утиски, переслідування, арешти та суворі карання баптистів. Жорстокі переслідування посилюлися, коли К. Победоносцев у 1880 році став обер-прокуратором Святішого Синоду. Рік пізніше Ратушний і Рябошапка старалися перед владою поширити право т.зв. „Маковського циркуляра” на українських баптистів, щоб припинити суворі переслідування та карання, але їхні заходи були безуспішні. Чим далі царське духовенство на чолі з Победоносцевим посилювало переслідування баптистів.

Дошкульним для українських баптистів був Валуївський указ заборони друкувати літературу українською мовою в 1863 році, бо вони не могли видати українських співаників і Євангелій для церковного вживання. Крім цього Емський указ з 1876 року заборонив навіть увозити українську літературу з-за кордону і тому важко було набути Євангелії перекладу П.Куліша й І. Пулюя, які друкувалися в Науковому Товаристві імені Т. Шевченка у Львові 1879 року. Це силоміць заставляло вживати чужу, головним чином російську духовну літературу.

ПРОГРЕС

Перший баптистський З'їзд в Україні відбувся від 30-го квітня до 1-го травня 1884 року, в Нововасилівці, Бердянського повіту, в Таврії. Тут створено баптистську організацію, яка зайнялася місійним ділом, але вона незабаром опинилася у підпіллі; російська жандармерія арештувала навіть відповідальних за прийняття З'їзду П. Лисенка та С. Головченка, їх засудили на ув'язнення. Від того часу з'їзди відбувалися потаємно аж до 1918 року.

Проте росту баптистів в Україні не могло припинити переслідування. Громади зростали незвичайно швидко, як свідчать статистичні дані. З кінцем 1884 року в Таврії у громадах було 1,000 членів, в Катеринославщині — 4,000, в Басарабщині — 7,500, в Херсонщині — 9,000 і в Київщині — 24,700. Якщо додати інші незгадані губернії, то в тому році число баптистів в Україні було не менше 100,000 душ. Отже, на протязі 32-ох років пересічний річний ріст членства тримався 40 відсотків.

ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

У 1885 році К. Победоносцев з тривогою доносив владі, що баптисти поширились аж на 22 губернії. За його впливом на царя Олександра II, ще в 1864 році встановлено закон про „особую вредность” усіх сект, на підставі якого переслідували, як їх називали, „штундо-баптистів”. Але коли за його намовою цар Микола II видав указ про „особую вредность” баптистів у 1894 році, переслідування царським духовенством, суддями, жандармерією, а навіть шкільними вчителями та сільською адміністрацією перейшли всяку людську уяву. За духовенством пішло і населення, яке допускалося варварських злочинів. Про весь терор можна би написати багато книг. Заборона купувати землю, високі грошові карання, побої аж до каліцтва або й до смерти, довголітні ув'язнення, заслання, вигнання (зокрема в Сибір, куди гнали, мов найгірших злочинців, закутих у 30-фунтові залізні кайдани на руках і ногах, протягом цілого року з їхніми родинами), brutальне насильство та знущання над жінками включно з безчеченням, терор до дітей баптистів тощо є тільки малесеньким натяком на те, що переносили вони за віру в Христа та за любов до Божої правди. Тоді цілі родини баптистів залишали свої надбання і втікали на Закавказзя, за Волгу або далеко в Азію від жорстокости духовників, адміністрації або кривавої розправи своїх односельчан. Цілі села баптистів покинули Київщину та виїхали до ЗСА в пошуках свободи від переслідування за віру в Христа.

Г. Зіньківський, український публіцист і дослідник царських переслідувань, написав брошуру „Про відступників від російського православ'я і їх переслідування”, яку видав у 1899 році о. Грушка в Мавнт Кармель, Па. В закінченні він пише: „На евангеликах усіх країн, а також на всіх людях, що признають віру за таку справу, яку кожна людина має рішити сама за себе, а не за таку, яку можна комусь їй накинати, приказати або присилувати до неї, — лежить святий обов'язок допомогти тим бідним людям грошовою допомогою, ширенням правдивих про них вісток або в якийсь інший спосіб. Бо відступники від російського православ'я не відступають від Віри Христової, але хочуть бути кращими християнами... хочуть краще сповняти заповіді Христа... і в цьому є їхня уся вина в очах російського уряду”. Але не було на Заході належного розуміння обставин і не було сили заступитися за переслідуваних.

ПРОБЛИСК

Победоносцев лютував ще більше, коли 1891 року у своєму звіті владі згадує, що баптисти поширилися вже аж на 30 губерній. Але Бог спинив лютість і жорстокість переслідувань. У 1905 році російською імперією потрясла революція проти царського деспотизму. Тоді скасовано обмеження вживати українську мову та вийшов указ терпимости до всіх релігій. Амнестія засуджених за релігійні переконання повернула десятки тисяч засланців до своїх рідних місцевостей. Хоч переслідування й обмежування церковної діяльності баптистів у цілій царській імперії продовжувалося, але вже не було у ньому так багато негуманности та жорстокости. Українські баптисти, віддихнувши від насильства і терору, надалі вирішували церковні справи на своїх з'їздах таємно.

За статистичними даними з 1917 року в Україні було біля 500,000 баптистів і евангельських християн, 200,000 на Сибірі, 150,000 в Росії, 100,000 в Середній Азії і 50,000 в Білорусії; у цьому числі поза Україною переважна більшість українців була на Сибірі, в Туркестані та за Волгою. Статистичні дані щодо України підтверджує М. Грушевський і інші. З одного мільйона усіх баптистів у російській імперії можна цілком сміливо рахувати в тих часах поперх 750,000 українців, які перейшли через огненну піч жахливих переслідувань на протязі минулих 30 років.

Це все вказує на важливий факт, що потужного вогню духовного пробудження в Україні завзятий ворог Божий із своїми методами мучення і терору не погасив. Ні пекельна лютість Победоносцева, ні залізні кайдани жандармерії, ні неправдиві

наклепи священників-спеціалістів, ані хитрощі царських указів не могли спинити дії Святого Духа у серцях людей нашого народу, які були готові вмерти в тяжких муках за віру в Христа.

ПЕРЕМОГА

З абдикацією царя Миколи II російський Тимчасовий уряд 16 травня 1917 року проголосив аболіцію соціальних, релігійних і національних обмежень, а також загальну амністію політичних і релігійних в'язнів, які масово верталися в Україну. Але бурхливий 1917 рік був також роком української національної революції. Для баптистів небесною музикою бриніли слова Третього Універсалу, проголошеного Українською Центральною Радою: „В Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи та мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами”.

Нарешті прийшла довгожданна свобода віри! Вона відразу дала баптистам повну запоруку творити свої об'єднання і спонукала потребу невідкладного створення Всеукраїнського Союзу Баптистів — офіційну, об'єднуючу, репрезентаційно-координуючу церковну установу. І ось нараз під гомін дзвонів на Софійським майдані в Києві, 22-го січня 1918 року, велично залунали слова Четвертого Універсалу: „Віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу”.

Тоді-то у своїй вільній і незалежній Державі українські баптисти вперше в своїй історії створили свою, ні від кого незалежну церковну установу — Всеукраїнський Союз Баптистів на Першому Всеукраїнському З'їзді Баптистів у Києві, 1-8 жовтня 1918 року. Учасниками тієї важливої історичної події були П. Зірченко, І. Ігнатенко, С. Палений, Ф. Поллак, С. Білоусів, А. Нестеренко, П. Дацко, А. Костюків, З. Павленко, Р. Хом'як, Ф. Жадкевич, Д. Правовірів, А. Букреїв, Ф. Косолапів, П. Каплієнко, Ф. Балухин, В. Євтушенко, А. Алехин, М. Легун, І. В'язовський і багато інших. Сто тридцять представників Об'єднань і Церков з різних областей України, духовних провідників Українського Баптистського Руху, 66 років після охрищення І. Онищенка, зустрілися на З'їзді в просторій залі дому Ф. Поллака на Жилинській вулиці, в Києві, де відбувалися богослуження однієї з трьох київських баптистських церков.

Перший Всеукраїнський з'їзд Баптистів у Києві був світлим сповненням давніх мрій і палких бажань провісників, піонерів і

подвижників Українського Баптистського Руху протягом усіх важких років неволі, мук і страждань українського народу, а з ним і надважкої хресної дороги українських баптистів. З'їзд цей був виявом солідарності й ототожнення баптистів з найглибшим стримінням українського народу — бути вільним і незалежним у своїй державі, яка гарантує свободу релігії, забезпечує повні права людини та дає можливість на духовний, культурний і економічний розвій усіх своїх громадян.

ПРОТИДІЯ

Під час комуністичної революції у змаганнях за незалежність України згинуло багато баптистів і духовних провідників. Безбожні окупанти зруйнували багато домів молитви. Комуністичний режим неоколоніальної московської імперії ідеологічно та методично нічим не різнився від царського режиму, тільки став більш рафінованим і жорстоким у зверненні гострого вістря проти релігій. Під час закріплювання бежбожної влади у двадцятих роках дано невеличку можливість на релігійну діяльність, хоч комуністичний режим відразу поклав свою контролю на релігійне життя різними обмеженнями, бо він у своїй природі дуже сильно антихристиянський. „Комунізм і християнство — несумісні!“ „Релігія — опіум народу!“ — це його гасла.

Використовуючи кожную нагоду для ширення Христової Євангелії, баптисти працювали завзято й у тих важких роках. Духовне пробудження в Україні продовжувалося, хоч були невдачі та страждання. Всеукраїнські З'їзди Баптистів не без перешкод також від Московського центру відбувалися щокілька років зі зростаючою участю представників від обласних Об'єднань і Церков, однак завжди в присутності уповноваженого з НКВД, який наглядав над організованим релігійним життям. Другий ВЗБ був у Єлисаветграді 1921 року і П'ятий — у Києві 1922 року, Четвертий — у Харкові 1925 року і П'ятий — там же у 1928 році. Зріст членства і церков, навіть у таких невідрадних і контрольованих безбожною владою обставинах, був висотою 15 до 20 відсотків річно; воно подвоювало членство і церкви кожних п'ять років. Бувало, що цілі села ставали баптистськими, зокрема там, де православні священики не витримували тиску комуністичного терору НКВД і переходили в табір антирелігійних агітаторів безбожництва. Воно свідчить, що, не дивлячись на догматичні розбіжності між православними і баптистами, населення України все-таки бажало зоставатись при вірі Христовій, ніж давати втягати себе в багно відступництва і безбожництва. За відсотковим ростом членства,

якщо в Україні в 1917 році було 500,000 баптистів, то в 1922 році був один мільйон, а в 1927 році — два мільйони.

Усі церкви в тому часі мусіли реєструватись, але переважна більшість баптистських громад не реєструвалась, як і не реєструвалось багато православних церков, вважаючи антихристиянським і не від Бога безбожний уряд, якому невільно коритися. Усі знали, що членство церков є набагато більше, але за постановою влади протягом двадцятих років не можна було говорити, що баптистів в Україні є більше як 60,000. Яке велике обмеження церковної діяльності було в ті роки, бачимо з нечисленної друкованої церковної літератури. Все, що друкувалося, режим дозволяв на тираж не більше 5,000 примірників: духовний журнал „Баптист України”, церковний співаник „Арфа”, Новий Заповіт перекладу П. Куліша з поправленою мовою, співаник з нотами для хорів тощо; їх видано у тій мізерній кількості між 1926-28 роками.

ПОГРОМ

Настав горезвісний 1929 рік, в якому пристосовано загальну колективізацію і ліквідацію релігійних організацій. У цьому році вийшло „Законодавство про культу”, з головними пунктами якого християни не можуть погодитися: 1) насильницьке навчання атеїзму в школах, 2) заборона релігійного навчання дітей до 18 року життя, 3) реєстрація церков і церковних організацій з повним підкоренням „Законодавству про культу”, 4) відповідальність „трюх” за церкву, але їх наставляє або апробує комуністична партія, 5) релігійне життя обмежене тільки до церковного будинку, 6) друкування духовної літератури тільки за дозволом влади, 7) заборона харитативної допомоги людям у потребі. До речі, ті обмеження вводилися до певної міри ще перед тим роком.

Крім Української Автокефальної Православної Церкви, зліквідовано в 1929 році також Всеукраїнський Союз Баптистів, а його провідників, місіонерів і пасторів церков арештовано, засуджено та заслано на каторги. Жорстокість переслідування баптистів безбожниками була така велика, що до 1944 року на весь Советський Союз лишилося тільки чотири зареєстровані баптистські церкви: Москва, Ленінград, Новосибірськ і ще одна. Поверх 25,000 проповідників і духовних працівників заарештовано і засуджено на довічні каторги і 22,000 з них загинуло смертю. Загальне число усіх страждальців і мучеників знає тільки Бог. Беручи до уваги жертви комуністичного терору в Україні з економічних, релігійних і політичних причин, можна сміливо сказати, що, як довго існує світ, ще ніколи на землі не було такого

жахливого та безжалісного винищування людей, як у 30-их роках нашого сторіччя, коли поверх десяти мільйонів наших людей загинуло в надлюдських муках на рідній землі та поза її межами.

ПРОМІНЧИК

Під час німецько-советської війни 1942-45 років духовне життя в Україні ожило. Люди горнулися до Бога. Відбувались масові навернення і хрищення. Відновлялись старі та творились численні нові громади. У 1943 році в Україні було біля 1000 баптистських громад, які нараховували приблизно 100,000 членів. Хоч з великими труднощами воєнного стану та з перешкодами з боку німецької окупаційної адміністрації, все-таки у днях 18-20 липня 1943 року відбувся Шостий Всеукраїнський з'їзд Баптистів у Дніпропетровську, на якому відновлено Всеукраїнський Союз Баптистів — Церкву Євангельських Християн Баптистів в Україні. Існування його було дуже коротке, бо вже в 1944 році комуністи його знову зліквідували, а його провідників, які не збереглися у вільному світі, ув'язнили та засудили на надмірно довгі роки каторги.

ПІДМІНА

У цьому ж році частину церков баптистів, які відновились і розвинулись за короткі роки німецької окупації України, комуністичний режим приєднав до російської церковної організації — Всесоюзний Совет Євангельських Християн Баптистів у Москві (ВСЕХБ). У 1947-48 роках переведено реєстрацію церков, але не всі зареєструвалися, бо не хотіли прийняти обов'язків щодо „Законодавства про культури” з 1929 року та „Правильника ВСЕХБ” з 1944 року. У тих роках комуністи насильно перевели також перегруповання у той спосіб, що деякі церкви закривали, а їхнім членам казали належати до далеких церков, щоб знеохотити відвідувати богослуження. Хто супротивлявся і продовжував богослуження на старому місці, був суджений і караний каторгами. У повоєнних роках біля 20,000 проповідників і церковного активу арештували і судили безбожники.

1957-60 роки відзначаються брутальним проти релігії періодом Хрущовщини. Під час десталінізаційної амністії тільки невеличка частина баптистів повернулася з ув'язнення; переважну більшість їх покарали не за віру в Христа, а за неправдиво підствалені провини, через що вони не підлягали амністії. Хрущов назначив 1980 рік роком цілковитого зникнення „релігійних пережитків

буржуазії” в советах. Внаслідок тієї акції уже в 1960-64 роках закрито аж 10,000 релігійних громад, деномінацій християн, жидів, мусулман і буддистів. У 1950 роках серед баптистів у зареєстрованих церквах почала незвичайно сильно ферментувати опозиція до ВСЕХБ. Вона виявилася з трьох головних причин: 1) доктринальна, внаслідок відхилення проводу ВСЕХБ від науки Христа, 2) політична, внаслідок з’єднання ВСЕХБ з державою і підкорення церков державним чинникам КГБ і 3) правна, внаслідок цілковитого впокорення атеїзмові щодо прав людини — опрокинення ВСЕХБ старатися за свободу сумління, слова, руху тощо; повинністю такої організації як ВСЕХБ є заступатися за свої церкви і за своїх членів перед владою і домагатися про свободу сумління і людських прав.

У 1960 році ВСЕХБ адоптував „Новий Правильник” і розіслав „Інструктивний лист до старших пресвітерів”, метою яких було спаралізувати духовне життя церков і обмежити церковну діяльність до самого мінімуму. Всім стало ясно, що в такій задушливій атмосфері церковне життя завмре цілком. Практичне пристосування тих документів пресвітерами викликало велике обурення членів; частина їх вийшла з зареєстрованих церков, а частина цілих церков вийшла з-під реєстрації ВСЕХБ і створила свої незалежні від влади громади. Велика частина тих громад баптистів, яка не була під контролею КГБ, з’єдналася з Радою Церков Євангельських Християн Баптистів у 1961 році (РЦ ЕХБ). Рада Церков домагалася признання владою без прийняття зобов’язань „Законодавства про культу”. Тоді почалися нові репресії та арешти, звернені проти незареєстрованих церков і їхніх духовних провідників, яких судили та засиляли на довголітні каторги.

Московський ВСЕХБ, який охоплює майже всі зареєстровані церкви, керується зарядженнями комуністичної партії у всіх внутрішніх і зовнішніх справах життя і діяльності церков, крім того веде незвичайно сильну русифікаційну лінію в особливій мірі до баптистів України. За всі минулі роки він не подбав про надрукування ні одного листочка по-українському. В зареєстрованих церквах в Україні богослуження відбуваються виключно на російській мові, тексти Біблії у домах молитви — тільки по-російському, лише у відкритих для туристів і закордонних відвідувачів „потьомкінських церквах” дозволяють напоказ заспівати хорову пісню по-українському або сказати проповідь в українській мові, якщо це гість з-за кордону і не знає російської мови, але тільки тоді, як він запрошений на відвідини безбожною владою. На закид про жажливу дискримінацію українських баптистів, провідники ВСЕХБ відповідають, що всюди є велика

асиміляція і що всі розуміють по-російськи, тому української мови не потрібно.

Належить усім нам зятимити той факт, що Українська Баптистська Церква є в Україні так само зліквідована, як Українська Православна Церква і як Українська Католицька Церква; всі вони заборонені на рідних землях комуністами.

ПРОТЕСТ

На протязі 60-их і 70-их років невизнана владою Рада Церков ЄХБ, яка не дозволяє контролювати себе чинникам КГБ, у своїх численних підпільних друкарнях надрукувала для українських баптистів тисячі Нових Заповітів і видала церковні співаники з нотами для хорів і без нот для загального співу по-українськи. Якщо справді внаслідок „асиміляції” не було б потреби в українській церковній літературі, ті молоді люди — герої віри, ніколи не наражували б себе на незвичайно велику небезпеку підпільної діяльності, за яку карають щонайменше трьома роками концтаборів **важкого режиму**.

Незалежний від безбожної влади баптистський рух, в якому бере участь велика частина українських баптистів, цілком протилежно до ВСЕХБ, виявив себе незвичайно активним у всіх відношеннях. У ньому гуртується переважна більшість молоді, яка виходить з молодечих комуністичних організацій, наворачтається до Христа та стає дуже активною у боротьбі з державним безбожництвом. 16-го травня 1966 року сталася навіть небувала в советах подія. У Москві перед головним будинком Центрального Комітету Комуністичної партії по полудні нараз зібралося більше як 500 баптистів, делегатів від незареєстрованих церков з 130 місцевостей і 10 духовних провідників з листом до Л.Брежнєва, в якому були особливі домагання: 1) дозвіл на Конгрес баптистів у Москві, 2) Визнання Ради Церков ЄХБ, 3) припенення релігійного переслідування, 4) припинення втручання влади у справи церков, 5) звільнення в'язнів за віру в Христа і 6) дозвіл советським громадянам на свободу навчання релігії. Цілу ніч стояли делегати, не розходившись, аж до наступного дня на цьому місці. Провідників врешті впустили до будинку ЦККП з листом і там їх арештували. По цьому демонстрантів оточили автобуси та поліція і по деякому часі спротиву повезли їх до в'язниць. Після переслухання більшу частину звільнили, а багатьох засудили на каторги.

Хоч баптисти не мають можливости на свобідну від втручання комуністичної влади організовану церковну діяльність, проте деякі вістки час до часу дістаються у вільний світ про неконтрольовану

працю баптистів. У 60-их роках відбувся в Україні нелегальний Всеукраїнський З'їзд Баптистів, на якому зформульовано певні документи. У тих роках винесено також „Київську декларацію” в справі певних несправедливих потягнень безбожної влади проти баптистів. У 1977 році в Харкові відзначено 125-річчя Українського Баптистського Руху з участю численних промовців і представників з різних околиць України.

Найбільш посиленою діяльністю є євангелізація, яка найкорисніша в таких обставинах і в якій бере участь українська баптистська молодь. Вона ширить Христову Євангелію серед населення, зокрема серед молоді, навчає неповнолітніх дітей науки Біблії, друкує духовну літературу для безплатної роздачі. Дуже часто тим молодим героям віри безбожний режим платить жорстоким каранням, як це сталося з Галиною Вільчинською, яку за навчання дітей правди Божої засудили у Львові аж на три роки каторги важкого режиму. За останні двадцять років тільки в Україні арештували і засудили понад 1,000 баптистських провідників і благовісників. Незвичайно суворо переслідують баптистських юнаків у советській армії; їх дуже часто побивають до безтями, брутально убивають або калічать назавжди.

ПРОДОВЖЕННЯ

Незадовго після Другої світової війни поважна кількість пасторів — представників духовної праці баптистів з українських земель, спільно з представниками довоєнної еміграції Ініціативною групою, дня 7-го грудня 1949 року, в Гамилтоні, Онт., Канада, в домі пастора З.Речун-Панька рішили створити всеохоплюючу репрезентативну та координаційну церковну організацію, яка в наступних роках оформилася у Всеукраїнське Євангельсько-Баптистське Братство (ВЄвББ), як єдину вільну установу Української Баптистської Церкви у світовому масштабі. Діяльність ВЄвББ сягає до всіх країн світу, де є українське поселення; воно є також виразником сентиментів баптистів в Україні та на засланні. До часу можливості повної, незалежної від контролю влади діяльності баптистів України, Централя ВЄвББ є в одному з міст вільного світу.

Першими членами Управи ВЄвББ, вибраними Ініціативною групою, були пастори П. Кіндрат — голова, П. Бартків і д-р Л. Жабко-Потапович — заступники голови, С. Нищик — ген. секретар, О.Р.Гарбузюк — секретар, З. Речун-Панько — скарбник, І.П'ятковський, М.Тодорук і Я.Гомінюк — члени. До спеціальної редакційної комісії у справі різних видань ВЄвББ ввійшли пастори

д-р Л. Жабко-Потапович, П. Кіндрат, О.Р.Гарбузюк, Г. Домашовець, З. Речун-Панько, П. Бартків, д-р І.Кмета-Єфимович і С. Нищик. Оборону ідеалів баптистської волі духу доручено пасторам С. Нищикові, З. Речун-Панькові, Г. Домашовцеві, І. Барчукові та д-ру Л. Жабко-Потаповичеві, завданням яких було вести спеціальну акцію проти ворожих нападів російських і русофільських елементів на українських баптистів у вільному світі. До складу ВСвББ запропоновано вже існуючі Об'єднання на різних континентах, окремі церкви й окремих членів, Біблійні та Місійні товариства, видавництва журналів і книжок, радіонадавання, Біблійний Інститут у Саскатуні тощо. Рішено видати цінні історичні матеріали щодо постанови Баптистського Руху в Україні, які зібрав і зладив д-р Л. Жабко-Потапович у книжці „Христове Світло в Україні”.

Під час Конгресу Всесвітнього Союзу Баптистів у Клівленді, Огайо, в днях 22-27 липня 1950 року, З'їзд представників ВСвББ затвердив свою устанovu і рішив готуватися до відзначення Ювілею сторіччя Баптистського Руху в Україні, який відбувся від 30-го травня до 1 червня 1952 року, в Гамилтоні, Онт., Канада, і подібні Ювілейні святкування відбули українські баптисти в інших країнах вільного світу. Чергові Пленарні Конгреси ВСвББ відбулися в Торонто 27-31 травня 1959 року; в Чикаго — 27-31 травня 1961 року і 19-21 жовтня 1973 року; 25-літній Ювілей і Пленарний Конгрес ВСвББ був у Торонто, Онт., Канада, 10-12 жовтня 1975 року, на якому рішено відзначити 125-літній Ювілей Баптистського Руху в Україні; відзначення те відбулося в Чикаго, 2-5 вересня 1977 року; 30-літній Ювілей і Пленарний Конгрес ВСвББ відбувся 10-13 жовтня 1980 року в Торонто, Онт., Канада, на якому перевибрано пасторів О.Р.Гарбузюка головою, В. Домашовця генеральним секретарем, і Й. Іваськова скарбником Управи ВСвББ. На цьому ж Конгресі рішено відбувати Пасторські з'їзди на Українській Біблійній Оселі в Канаді.

На протязі свого існування ВСвББ розвинуло різну діяльність. Християнське видавництво „Дорога Правди” під керуванням ред. М. Подворняка та пастора І. Барчука видало біля 90 книжок загальним накладом поперх 150,000 примірників. Пастор Г. Домашовець своїми засобами надрукував 54 книжки і брошури в загальному числі 25,000. Крім них видавали духовну літературу пастори І. Кубрин, Я. Гомінюк і інші. Радіоблаговістя „Голос Євангелії в Україну” за дирекцією пастора О.Р.Гарбузюка з численною участю радіоблаговісників надає щотижня чотири програми на коротких хвилях, вкриваючи весь Евро-азійський континент. С. Бичковський, д-р М.Брич і П. Улянюк видали нотні збірники пісень для церковних хорів. Пастори І. Поліщук, д-р М.

Брич, А.Теслюк і інші нагнали своїми хорами євангельські пісні та випустили багато довгограючих платівок. Українські Біблійні Інститути в Саскатуні, Канада, та в Обера, Аргентина, випустили чимало проповідників і вчителів Недільних шкіл; крім того пастор В.Домашовець видавав лекції Заочної Біблійної Школи. Пастори Я. Папроцький і Г. Гураль видали наговорений на магнетофонних стрічках цілий Новий Заповіт. Об'єднання церков у ЗСА, Канаді, Парагваї, Аргентині, Австралії, Великій Британії і в інших країнах виконують свою місію на місцях, деякі з них видають свої журнали, як (найстарший євангельський журнал, започаткований в Україні) „Післанець Правди” в ЗСА, „Християнський Вісник” в Канаді, „Євангельська Зірка” в Аргентині, „Добра Новина” в Австралії, „Вісник Правди” на заході ЗСА й інші. Об'єднання у ЗСА, яке очолює пастор В.Домашовець, та Об'єднання Східньої Канади на чолі з пастором І.Думичем підтримують місіонерів у різних країнах світу та допомагають Бібліями, Євангеліями, духовною літературою і посилками духовній праці в Україні. Пастор мгр Д. Марійчук, директор Недільної Школи, щорічно видає лекції для церков.

Всеукраїнське Євангельсько-Баптистське Об'єднання Молоді відбуває свої Конгреси Молоді що три роки, на які з'їжджається молодь з різних континентів. Перший Конгрес Молоді відбувся 12 —17 лютого 1974 року в Буенос Айресі, Аргентина; Другий 26-28 липня 1976 року у Вінніпегу, Канада; Третій 20-25 серпня 1979 року в Ашфордї, ЗСА; Четвертий 8-13 лютого 1982 року в Енкарнасон, Парагвай; П'ятий плянується в Торонто, Канада, в 1985 році. Об'єднання Молоді відбуває також свої річні З'їзди на Українській Біблійній Оселі в Канаді для молодих в ЗСА та в Канаді, ВСвБОМ очолюють паст. О. Хрипчук — голова, і Р. Іваськів — генеральний секретар.

Всеукраїнське Євангельсько-Баптистське Об'єднання Сестер, яке очолюють Н. Возьна — голова, та З. Луцик — генеральний секретар, займається харитативною допомогою тим, що є у потребі в Україні та в діаспорі.

До майбутніх завдань Всеукраїнського Євангельсько-Баптистського Братства, яке очолюють пастори Олекса Р.Гарбузюк — голова, і В. Домашовець — генеральний секретар, крім побороювання безбожництва різними засобами євангелізації — несенням спасенної вістки Христової Євангелії нашому народові, є посилити радіоблаговістя в Україну, поширити місіюну працю на всіх континентах українського поселення, обороняти переслідуваних, суджених і ув'язнених за віру в Христа в Україні, заступатися за покривджених щодо прав людини на рідних землях, посилити

діяльність молоді та сестрицтв. , сприяти тіснішій співпраці духовних працівників, допомагати духовно і матеріально всім покривдженим організаціям і борцям за віру в Україні, підтримувати справу самовизначення українського народу, закласти Українську Біблійну Семінарію, набути власну друкарню, створити Об'єднання Українських Євангельських Журналістів, Об'єднання Українських Євангельських Радіоблагочинців, Українське Євангельське Музичне Об'єднання, відкрити Бібліотеку, Музей і Архів ВЄвББ, видати богословські підручники тощо.

Як попередники — анабаптисти і баптисти минулих віків, українські баптисти борються не за встановлення релігійної терпимости, але за повну свободу релігії і абсолютну свободу сумління. Свобода релігії — це свобода вірити і визнавати свою віру перед людьми, тому мусить включати повну свободу слова; це також свобода поклоніння не лише в церковному будинкові, але, за наукою Христа, на кожному місці, і вона включає цілковите відокремлення Церкви від держави і держави від Церкви. Гасло українських баптистів є — „Вільна Церква у вільній Україні!” Тому сентименти українських баптистів є зокрема до тих своїх братів у поневоленій Україні, які борються і страждають за віру Христову, і повна солідарність з тими, що стоять за євангельську правду, якої основою і опорою є Сам Бог — Господь Ісус Христос.

НЕЗНИЩИМЕ ТОВАРИСТВО

НАУКОВОМУ ТОВАРИСТВУ ім. ШЕВЧЕНКА
СПОВНЯЄТЬСЯ 110 РОКІВ

Написав ЯРОСЛАВ ПАДОХ, президент НТША

СОБОРНЕ ТОВАРИСТВО У ЛЬВОВІ

Постання НТШ кругло 110 років тому у Львові не було випадкове, його зумовила історична конечність. Як колись, після упадку Києва, центр української державности перенісся на Захід й традиції київської Русі-України продовжувала Галицько-волинська держава, так після скасування решток Козацько-гетьманської автономії й повної інкорпорації України Росією й Польщею, а згодом Російською й Австро-угорською імперіями, умови для національно-культурного відродження українського народу були куди кращі в західноєвропейській Австрії, ніж в євразійській Росії, зокрема від половини ХІХ століття.

Поява „Енеїди” Котляревського, полум'яний виступ Шевченка, постання Харківського університету й довкруги нього українського наукового центру й зв'язані з ними надії на ширший культурний розвиток, зазнали чергового удару зі зміцненням царського абсолютизму. Тільки два роки після смерти Шевченка царський міністер Валуєв проголосив, що української мови „не было, нет и быть не может”, чим поклав край усякій науковій і літературній та видавничій діяльності в Україні. Поліцейський циркуляр лише утруднив, але не припинив культурних намагань тодішніх українських діячів. Вони й швидко знайшли вихід з важкої ситуації. Реакцією на циркуляр Валуєва було рівно десять років пізніше створення у Львові Товариства імени Шевченка, яке мало стати центром чи, як каже В. Дорошенко, вогнищем української культури, отже й науки. Цей центр мав би дбати не лише про розвиток культури й національної свідомости серед західніх українців, але й допомагати наддніпрянським українцям, зокрема

друком книжок українською мовою і їх поширюванням по всій українській території.

Напередодні створення Товариства гурт українських діячів зі Східної України: письменник Олександр Кониський, Дмитро Пильчиків, Михайло Жученко і передусім Єлисавета зі Скоропадських Милорадовичева склали 6,000 рублів, до яких прилучилися менші суми галицьких жертводавців, зокрема ж посла до галицького сойму і державної ради о. Степана Качали. Гроші були призначені на закуплення друкарні, яка мала стати центром діяльності окремого запланованого у Львові Товариства. Статут цього Товариства склав Михайло Драгоманів і давній член Кирило-Методіївського Братства Дмитро Пильчиків. Отож ініціатива й матеріальні засоби запланованого Товариства прийшли зі Східної України, зате офіційними засновниками Товариства мусіли бути тільки галичани, австрійські громадяни.

Товариство названо іменем Шевченка, хоч ініціатори спочатку пропонували з чемности назвати його „Галич”. Без сумніву це було перше Товариство, яке прийняло ім'я Шевченкове тільки 12 років після його смерті. Після затвердження намісництвом 11-го грудня 1873 року статуту, якого завданням було „спомагати розвій руської (малоруської) словесности”, відбулися перші Загальні збори, 4-го червня 1874 року, які обрали першим головою д-ра Корнила Сушкевича, який ще в раннім 1867 році видав перше повне видання Шевченкового „Кобзаря”. Він і був головою до своєї смерті в 1885 році.

Це новозасноване Товариство було присвячене загальній культурній діяльності, тому в його назві не було слова „наукове”, воно називалося Товариство ім. Шевченка. Воно зразу закупило друкарню й заходилося друкувати твори красного письменства. Це було тим потрібніше, що три роки після його заснування вийшов новий таємний царський т.зв. „Емський указ”, яким заборонено видавати в Росії українські книжки і ввозити їх з-поза меж імперії.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Товариство здебільшого співпрацювало рівнобіжно зі старшою від себе на п'ять років „Просвітою”, з тим що „Просвіта” вела культурно-освітню працю серед селянства, а Товариство ім. Шевченка—серед інтелігенції. Але зі зростом кадрів інтелігенції, зокрема науковців обабіч кордону, вже не вистачало літературного Товариства. Від 1889 року основник Товариства О. Кониський почав пропагувати потребу змінити статут Товариства й включити в нього наукові завдання з наміром, щоб воно зчасом стало

українською Академією наук на взір європейських академій. У співпраці з проф. В. Антоновичем він спонукав виділ Товариства скликали загальні збори для зміни статуту, що й сталося 13-го березня 1892 року. Зміну затвердило Намісництво 16-го листопада того року.

Мабуть не від речі буде подати, за О. Кониським, намічені завдання цього реформованого Товариства, що прийняло досі збережену назву — „Наукове Товариство ім. Шевченка”, а саме: „НТШ має плекати та розвивати науки в українсько-руській мові та штуки і збирати та зберігати всякі пам'ятки, старинності і наукові предмети України-Руси. До того мають служити наукові досліди з філології руської і слов'янської та історії українсько-руського письменства і штуки з історії і археології України-Руси, а також з наук філософічних, політичних, економічних і правничих, математичних, природничих з географією і лікарських; відчити, розправи і розмови наукові; з'їзди учених, літераторів і артистів; видавання наукових „Записок НТШ” і інших творів наукових; збирання матеріялів до бібліотеки і музею; премії і підмоги вченим, літераторам і артистам, а на останку удержування друкарні і книгарні. Товариство має поділятися на три секції: філологічну, історично-філософічну і математично-природничо-лікарську. Для деяких справ наукових може бути вибрана окрема комісія”. Отож НТШ мало статут, опертий на взірцях західноєвропейських наукових академій.

ЗОЛОТА ДОБА НТШ

На весну 1894 року прибув до Львова найбільший історик України, а згодом Президент її відновленої держави, Михайло Грушевський. Він обняв на Львівському університеті катедру історії України (офіційно: катедру історії Сходу Європи), яку запропоновано професорові Київського університету Володимирові Антоновичеві, який на своє місце поручив свого найкращого студента, в той час 28-літнього М. Грушевського. Приїзд цього знаменитого вченого й неперевершеного організатора наукової праці започаткував золоту добу в столітній історії НТШ. Незабаром після приїзду він став директором Історично-філософічної Секції, а з наступного року перейняв редакцію „Записок НТШ”. На чергових загальних зборах, що відбулися 2-го листопада 1897 року, його обрано головою Товариства, на якому він залишився до 1913 року. Протягом того часу він створив зі скромного Товариства справжню, хоч офіційно не визнану, українську Академію наук.

Велика заслуга Грушевського в тому, що він притягнув до

постійної праці в НТШ такого велетня української культури й науки, як Іван Франко, який став директором філологічної секції. Крім того заангажував до праці в НТШ людину великого знання й незвичайно роботящого науковця-етнографа Володимира Гнатюка. Нерідко дослідники минулого НТШ називають Грушевського

Франка і Гнатюка „великою трійкою” Товариства, а В.Дорошенко зве їх „три кити, на яких стояло НТШ”. Крім того Грушевський виявився досконалим педагогом. Біля його катедри зібрався гурт талановитих студентів, яких він виховував і виховав на першорядних науковців. Назв'їм кількох з них: Б. Бучинський, В. Герасимчук, Ф.Голійчук, І.Джиджора, І. Кривецький, І. Крип'якевич, С. Рудницький, С. Томашівський М. Чубатий та інші. Він давав їм науково-дослідчі завдання, вчив методи дослідів і друкував в „Записках” їх праці.

При своїй Історично-філософській Секції Грушевський створив низку наукових дослідних клітин, з яких слід назвати такі: „Археографічну Комісію і її видання”, „Жерела до історії України-Руси”, а також Археологічну і Статистичну Комісії. Видавано також „Пам'ятки української мови та літератури. Крім редагування „Записок НТШ” він утворив і видавав „Збірник” Історично-філологічної Секції” та „Руську Історичну Бібліотеку”. Побіч цього він знаходив час на професорські обов'язки й на продовжування студій для свого найбільшого твору життя „Історію України-Руси”, якої вісім великих томів вийшли накладом НТШ, а два дальші після війни в Україні.

Не менш активним і успішним у праці в межах Філологічної Секції був її директор Іван Франко. На протязі десяти років, тобто від 1907 року до своєї невилікувальної недуги, він дбав про появу „Збірників Філологічної Секції”, в яких, як і в інших виданнях НТШ, друкував багато дуже вартісних праць відомих у світі науковців, як І.Верхратського, В. Гнатюка, І.Зілінського, О. Колесси, А. Кримського, І. Огієнка, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького та ін. В окремому „Українсько-руському Архіві” друковано пам'ятки старого письменства. В межах Франкової Секції появилися друком, крім його дуже цінних праць, зокрема про апокрифи, праці з історії старої і нової літератури М. Возняка, Я.Гординського, В. Шурата, К. Студинського, А. Єнсена, Д. Доманицького, П. Зайцева та інші. Також започатковано видавання „Української Бібліотеки” для творів нової літератури.

Окремо з особливим признанням слід згадати успішну працю Етнографічної Комісії під проводом її секретаря за головства І. Франка, згодом голови „Етнографічної Комісії” Володимира Гнатюка. Ввесь свій вік (1871-1926) він трудився для НТШ. Був

довголітнім редактором усіх видань НТШ, зокрема своєї Комісії, в межах якої виходили „Етнографічні Збірники” та „Матеріяли до української етнології”, згодом переіменовані на „Матеріяли до української антропології і етнології”. Був він автором дуже цінних етнографічних праць, а окрему заслугу має для студій на терені Карпатської України. Від 1898 року до смерті був генеральним секретарем НТШ.

Згадати б ще про дуже живу працю Правничої Комісії, яка видавала „Часопись Правничу”, „Часопись Правничу й Економічну”, „Збірник Правничої Комісії” та „Правничу Бібліотеку”.

Існували також Бібліографічна Комісія, яка видавала „Матеріяли до української бібліографії”, журнал „Українська Книга”. Видавали свої збірники також комісії Фізіографічна, Географічна, Статистична і Шевченкознавства.

Із особливих, важливіших видань слід назвати передусім „Літературно-Науковий Вістник”, що виходив від 1898 року до 1905 року, коли перейшов до „Української Видавничої Спілки”; журнал „Стара Україна”, „Лікарський Вістник” й „Хроніка НТШ”. Сам перелік цих видань, з яких деякі видали кількадесят томів, доказують імпонуючі розміри наукової й видавничої праці НТШ.

Двом згаданим Секціям дотримувала крок третя, Математично-природничо-лікарська Секція, першим директором якої був д-р Володимир Левицький. Секція видавала свої „Збірники” й „Звідомлення з засідань” у німецькій мові. В „Збірниках” Секції надруковано багато цінних праць відомих науковців І. Пулюя, І. Верхратського, І. Горбачевського, І. Раковського та інших.

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

Побіч цієї колосальної наукової й науково-видавничої праці, НТШ провадило живу громадську діяльність, яка була спрямована на ті самі цілі, що їм була присвячена праця наукова: національну й політичну емансипацію українського народу, шлях до якої вів через піднесення національної свідомости й культурного рівня. Не було у Львові більшої громадської акції, в якій не брало б активної участі НТШ. Маючи такий широкий й серйозний форум, як видавані ним журнали „Зоря” (1885-1897) та „Літературно-Науковий Вістник” (1898-1905), що його редагував М. Грушевський й І. Франко й інші, НТШ мав безпосередній і, можна сказати, вирішний вплив на провідну верству суспільности обабіч Збруча. Особливо тісний був зв'язок із ученими на Східній Україні. Протест проти Емського указу, влаштування Всеукраїнського з'їзду в 1898 році у Львові для пошанування І. Котляревського й заповіджена участь львівських учених в Археологічному з'їзді в Києві 1899 року, від якої вони в

останній хвилині відмовилися через заборону вживати на з'їзді українську мову,—це поодинокі вияви того тісного зв'язку, що існував поміж обома українськими землями.

Зв'язок із галицьким суспільством не обмежувався до академічних кіл і справ. НТШ грало провідну роллю побіч політиків у боротьбі за український університет у Львові, й опікувалося студентами, вибудувавши для них Академічний Дім і підтримуючи їх чималими стипендіями. Воно вело велику акцію за визнання себе як української Академії наук і, всупереч енергійним польським заходам й погрозам російського уряду, добилося у Відні обіцянки про визнання НТШ Академією й створення українського університету. Вибух війни перешкодив реалізації цих рішень.

НТШ ПІД ТРЬОМА ОКУПАЦІЯМИ

Перед початком війни проф. Грушевський, який ще в 1913 році зрікся я головства, виїхав до Києва, де його арештовано і заслано вглиб Московщини. Зайнявши Львів, росіяни закрили Товариство й пограбували його майно. Важкі труднощі мало Товариство також після окупації Галичини поляками. Втративши всяку урядову допомогу, наражене на постійні шикани польського уряду НТШ не могло навіть у скромній мірі дорівняти свою активність рівневі активності попереднього періоду. Та все ж продовжувало наукову й видавничу діяльність й дбало про розвиток української науки й варстат праці для українських науковців. Не забуваючи своєї боротьби за український університет, НТШ допомогло зорганізувати Український Тайний Університет, який втримався від 1920 до 1924 року. Більшість дійсних членів НТШ були професорами в тому університеті. Хоч рідко, виходили „Записки НТШ”. До 1930 року НТШ втримувало деякий зв'язок зі східньоукраїнськими вченими і з Всеукраїнською Академією Наук у Києві, а деякі члени НТШ були іменовані академіками тієї установи. Спільно з нею НТШ схвалило 1928-29 роках один український правопис. Але розгром української науки і всього громадського життя з початком 30-их років перервав зв'язок з підсоветською Україною. Щойно після Другої світової війни значне число українських науковців зі Східньої України, емігруючи на Захід, зустрілися з галицькими вченими зразу у Львові, а потім на нових таборових і постійних поселеннях. Тоді й НТШ поповнилося новими членами з усіх українських земель.

Головним і найстарішим українським серійним виданням НТШ в тому періоді дальше залишилися „Записки НТШ”. Вони завершили 90 років існування! До вибуху Другої світової війни появилися друком за весь час існування цієї серії 155 томів. 156-ий

том вийшов у Мюнхені 1948 року. Під що пору це число переступило 200. НТШ співпрацювало з іншими видавництвами, зокрема з Українським Видавничим Інститутом, який між іншим видав тритомову першу „Загальну Українську Енциклопедію”, редактором якої був пізніший голова НТШ проф. Іван Раковський.

Цей міжвоєнний період закінчився з вибухом Другої світової війни. Після неї настав час поновної окупації Західньої України владою ССРСР, окупації німцями й врешті в 1944 році знову властями ССРСР.

Обидва окупанти, як в часі Першої війни, так і в Другій, заборонили всяку діяльність НТШ. Після окупації Львова опечатано майно НТШ і доручено останньому Відділові скликати на 14-те січня 1940 року загальні збори й на них розв'язати Товариство. Протестуючи проти цього безправного доручення й рятуючи життя, обраний 28-го червня 1939 року останній голова НТШ проф. Іван Раковський виїхав на Захід. Член відділу д-р Роман Зубик, який голосував проти цього рішення, був негайно арештований і пропав без вісти. Згодом арештовано більше число дійсних членів, а саме д-р В. Старосольського, Карла Коберського, президента Костя Левицького, а на початку війни з німцями вивезено колишнього голову НТШ проф. К. Студинського й він загинув невідомо де.

Частина членів, які виїхали на Захід, зібралася в Науковій Раді при Українським Центральним Комітеті у Кракові й продовжувала скромну діяльність під проводом голови проф. Раковського. Найбільш чинною була Історично-філософична й Математично-природничо-лікарська Секції, які й номінували нових дійсних членів Ю. Панейка, М. Стахова, М. Шлемкевича, Д. Зайцева і Р. Осінчука. Відбувалися тайні засідання, де читано доповіді. Повелось у тому часі видати заходами Видавництва Краків-Львів деякі цінні праці: Я. Пастернака „Княжий Галич”, В. Кубійовича „Географію України” (2-ге видання) й інші. Перед Другою окупацією Львова большевиками в 1944 році значна частина членів НТШ виїхала на Захід, між ними голова проф. І. Раковський та частина членів Відділу. Ті, що залишилися, були знищені або вислані на заслання. Між ними знайшовся також дійсний член Митрополит Йосиф Сліпий, теперішній Кардинал і Патріярх, який згодом був іменований почесним членом. В „Хроніці НТШ” подано, що за перевіреними відомостями згинуло під большевиками 29 дійсних членів, а 15-20 опинилися на засланні. Але й ця величезна втрата не знищила нашу незнищиму установу. З ініціативи проф. В. Кубійовича 30-го березня 1947 року в Мюнхені відбулися чергові Загальні збори, які відновили НТШ і його діяльність, обравши

вчетверте проф. І. Раковського на голову, а проф. В. Кубійовича на генерального секретаря НТШ. НТШ охопило також „Українське Наукове Товариство”, яке швидко після закінчення війни, 22-го жовтня 1945 року, постало в Мюнхені за почином проф. В. Кубійовича й при видатній співпраці проф. В. Щербаківського. Це Товариство було зорганізоване за зразком статуту давнього НТШ, тому й об'єднання з відновленим НТШ було зовсім природне.

НТШ НА НОВИХ ПОСЕЛЕННЯХ. 35-РІЧЧЯ АМЕРИКАНСЬКОГО НТШ

Спираючись на старий львівський статут та довголітню практику й традицію, відновлене Товариство почало наукову діяльність у своїх традиційних Секціях. З уваги на розкинення членів, крім Мюнхенського центру, створемо відділи й представництва в інших країнах й континентах. Шість місяців після відновлення НТШ постав відділ Американський. На загальних основуючих зборах, які відбулися в Нью Йорку, 29-го вересня 1947 року, заходами проф. Миколи Чубатого, обрано президію Управи в особах: проф. М. Чубатий — голова, проф. д-р Роман Осінчук — секретар й о. Лев Чапельський — скарбник. Згодом кооптовано до Управи проф. Романа Смалья-Стоцького, д-ра Ярослава Падоха, д-ра Миколу Шлемкевича, проф. Лева Окіншевича, проф. Володимира Січинського й проф. Василя Лева. При кінці 1950 років Я. Падох перебрав секретарство від д-ра Осінчука. В час, коли пишуться ці рядки, НТШ в ЗСА словнилося 35 років існування. Два роки після заснування Американського відділу постав сусідній відділ Канадський, Загальні збори якого відбулися 1-го жовтня 1949 року; головою його обрано проф. Євгена Вертиполоха, а ще згодом постав відділ в Австралії, який очолив проф. Євген Юлій Пеленський. Зчасом в 1951 році перенесено осідок європейського НТШ до Сарселю під Парижем.

В наслідок далекого віддалення поміж Відділами НТШ та вимог окремих законодавств переведено реформу організаційної системи Товариства, за якою всі відділи стали рівнорядними й повноправними установами з окремими управами й головами, зборами тощо. Однак усі вони спираються на загальних статutowих постановах колишнього матірнього НТШ у Львові, які можна змінити тільки за згодою усіх НТШ-ів. Всі ці чотири НТШ об'єднані обраною ними Головною Радою, яку очолює президент НТШ. Президію Головної Ради становлять президент, генеральний секретар і скарбник. До Ради належать відпоручники поодиноких Товариств та директори Секцій. Секції, яких під цю пору є п'ять, а

саме: Історично-філософська, Філологічна, Математично-фізична, Хемічно-біологічно-медична й Історії України. Секції є головним об'єднуючим чинником науковців, тобто дійсних членів і членів-кореспондентів усіх чотирьох НТШ. Вони вибирають свої дирекції з директором на чолі й спільно плянують й виконують наукову працю. Під цю пору всі Секції мають свій осідок в Нью Йорку. В 1982 році надано Інституту Енциклопедії в Сарселі повні права окремої Секції, й так число Секцій піднесено до шести.

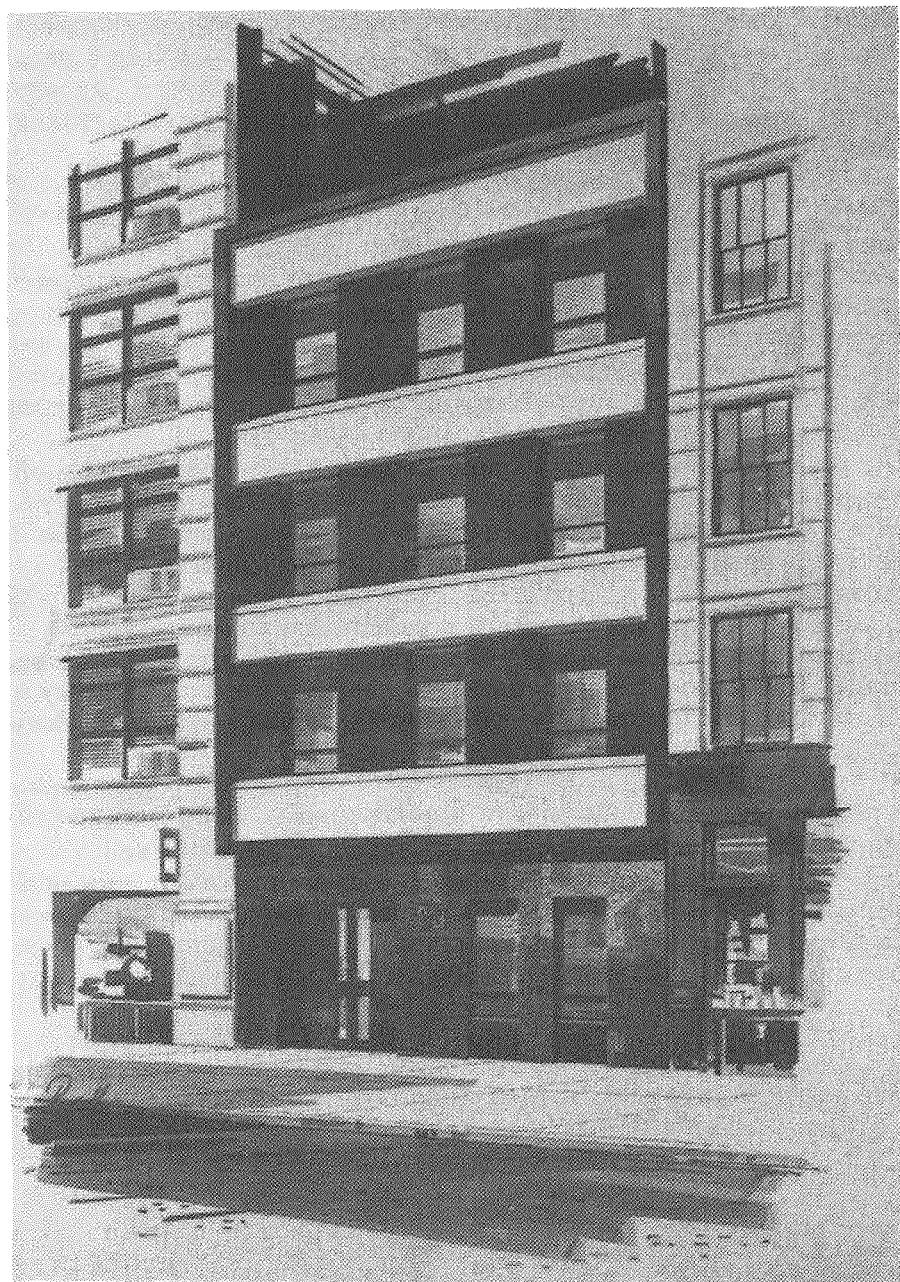
Під цю пору головами НТШ -ів є такі дійсні члени: Європейського — проф. Володимир Кубійович, який водночас є почесним членом НТШ; Канадського — д-р Б. Стебельський; Австралійського — д-р Р. Микитович і Американського — д-р Р. Падох. До президії Генерального Секретаріату належать: д-р Я. Падох — президент, д-р Василь Ленцик — генеральний секретар і д-р Б. Стебельський — скарбник. Заступниками президента є голови Європейського НТШ проф. В. Кубійович і Австралійського д-р Р. Микитович. Почесними членами НТШ є Патріярх Йосиф Сліпий, Митрополит Мстислав Скрипник і проф. В. Кубійович.

У цю нову добу свого існування й праці НТШ має уже чим похвалитися. Воно щороку виступає з окремими українськими сесіями на загальноамериканських наукових з'їздах, а навіть два роки тому відбуло окрему самостійну сесію на світовому Конгресі східноєвропейських і советських питань в Гарміш-Партенкірхен у Німеччині.

До непересічних здобутків слід зарахувати продовження наших традиційних видань, зокрема найстаршого українського серійного видання „Записок НТШ”. До 155 томів, які появилися до 1939 року, тут, у вільному світі, ми додали понад п'ятдесят томів, число яких перейшло 200. А вже найбільшою, просто історичною заслугою НТШ з його еміграційної доби є перша Енциклопедія Українознавства, без сумніву найважливіша книжка, яка появилася поза межами України; її дві частини в окремих виданнях українських і англійських обійматимуть коло 20 томів. Це є подвиг, яким довго пишатиметься українська наука. Англійське статтейне видання появилася коштом і трудом Українського Народного Союзу.

НЕЗМІННА АКТУАЛЬНІСТЬ НТШ

Нещодавно професор польського Вроцлавського університету В'єслава Беднарська в довшій статті про НТШ довоєнного часу, яка була надрукована в офіційному журналі того університету, дуже високо оцінила значення НТШ, як наукової установи високої класи,

Новий будинок НТШ в Нью Йорку.

відомої „не лише у Львові, але в Празі, Петербурзі, Кракові, Москві, Иркутську, Парижі, не згадуючи очевидно Києва”. Вона підмічує, що в періоді царських указів, коли в Україні „на всіх язиках усе мовчало”, НТШ згідно зі своїм призначенням достойно „перебрало ролю Києва”.

Київ (а з ним і Львів) в наш час перебувають у важкій неволі. Там заборонено навіть суто наукову українську діяльність, знижуючи її статус до третьорядної провінції. Київ зведено до ролі „молодшого” й примітивного брата, і то брата, якого єдиною чеснотою є слухати старшого брата. Українську мову визначається за ворожу „політику”, касують один за одним україномовні журнали, вводять в Київським університеті чужу мову, примушують навіть письменників, українських письменників, на своїх зібраннях вживати мову старшого, „культурнішого” брата...

У такий час, коли в Україні немає вільного слова і вільної науки, актуальність стодесятилітнього Наукового Товариства ім. Шевченка, Товариства Михайла Грушевського, Івана Франка і плеяди духових провідників народу, не лише не минається, але стає чимраз більшою.

На відсіч ворогом обложеної українській науці в батьківщині — мусить стати, й то стати перед цілим культурним світом, українська вільна наука. Вона мусить боронити добре ім'я нашого народу й обстоювати його право на те, чим втішається Захід, — незалежність і повну політичну й духову суверенність.

Це й робило наше Товариство сто й десять років в минулому й робить тепер та буде робити в майбутньому. Воно видає сотні книг, воно не пропускає великих міжнародних наукових конференцій, але виступає на них з окремими українськими сесіями й голосить світові, отже й займанцям України, що тричі займанцями розв'язуване й загнане в підземелля НТШ живе й продовжує свою боротьбу за наказами й вказівками свого патрона Тараса Шевченка.

В свій великий 110-літній ювілей Шевченкове Товариство закликає українську громаду у вільному світі допомагати йому і допомагати українській вільній науці в її хрестоносному поході до свободи науки й народу.

Добрі репутації, так як гарні капелюшки — вони зроблені з нічого.

Оскар Вайлд

У 35-ту РІЧНИЦЮ ТРАГЕДІЇ ЛЕМКІВЩИНИ

Написав МИКОЛА ДУПЛЯК

*У горах Карпатах,
Там, де я родився,
Шум лісу там чути
Вдень і вночі.*

Так, шумить ліс на нашій далекій, але дорогій Лемківщині тепер; він шумів у минулому і шумітиме віками, а пісня все нагадуватиме синам і нащадкам Лемківської землі про красу Бескидів, про мальовничість карпатської природи.

Саме тепер минає 35 років від часу закінчення ганебної депортації українського населення Лемківщини на польські понімецькі землі. Завершується 35 років життя на польському засланні для автохтонів предковічних українських земель, що опинилися після Другої світової війни під Польщею. За той час виросло в неволі і змужніло нове покоління наших братів і сестер, а чимало з них в останніх декадах виїхало шукати волі і кращої долі слідами своїх попередників-емігрантів за далекий океан.

Старші з нас пам'ятають рідний край, рідну землю добре, а наймолодші і ті, які народилися вже поза Україною, знають її з оповідань батьків, довідуються про далеку свою батьківщину, шукаючи свого родинного та національного кореня. Дуже важливо, щоб ті, що пам'ятають рідні гори, отой шум лісу, що про нього співається у пісні, передали свою любов до рідного краю, до рідної культури, щоб передали свою пам'ять про минуле своїм дітям, внукам і правнукам.

Я належу до тих людей, що народилися на Лемківщині, але виїхали з неї ще малими, проте зберігаю в пам'яті як найдорожчу реліквію усе, що залишилось у моїй свідомості про рідне село, людей та страшний акт вигнання наших людей з-під рідних стріх на польську чужину в 1947 році. За Тарасом Шевченком я можу повторити „... І виріс я на чужині”, жалію, однак, дуже, що не мав

змоги, а може й відваги відвідати рідне село чи пак, сліди того села на Лемківщині перед своїм виїздом до Америки.

В останніх роках українські студенти в Польщі, ті, що вже народилися на засланні, організують літом традиційні вже прогулянки в Бескиди. Що ж веде їх туди? Чи не жаль за втраченою батьківщиною, чи не туга за минулим, цікавість знайомства з рідною землею кличе їх у мандрівку стежками батьків і предків? Вона бачать дійсність, впиваються чаром лемківської природи і відчувають навколо присутність глибокої давнини. Вони шукають її і дорожать нею. Слідів української присутності в Бескидах та й на лівому Закерзонні можна знайти ще багато. Окупант, однак, нищить пам'ятки української культури на привласнених собі землях, затирає слід нашого життя-існування.

Щасливі ті, що бродять по стежках своїх батьків і дідів, і благородні вони, бо зберегли українське серце на чужині свідомі свого національного кореня. Вони — приклад для всіх, що виростили, або виростуть у далеких країнах еміграції їхніх батьків. Вони хочуть пізнати правду про минуле своїх батьків, свого народу. Бажання пізнати правду — добра прикмета кожної людини. Від них, від наших земляків у Польщі, цю правду ховають, намагаються підмінити її своєю фальшивкою, своєю облудою.

Кожного року доводиться мені їхати через мальовничі Кетскильські гори, і кожен раз вони нагадують мені рідні карпатські краєвиди, викликають тужливі спогади і почування.

Не раз у польській школі я заздрих своїм шкільним друзям полякам тому, що у них є славні постаті, що їх можна наслідувати, що є люди, якими можна гордитися; у нашому народі я їх не бачив, бо доступ до пізнання українського минулого, рідної культури був тоді для мене щільно закритий. Коли ж настала куца можливість пізнати дещо правди про Україну, я старався довідатися якнайбільше. А коли надійшов перший організаційний З'їзд Українського Суспільно-Культурного Товариства у 1956 році, ми привітали його з великою радістю і надією.

Я старався знайти корінь цієї несправедливості, що стрінула все українське населення Польщі, і знаходив його в літературі, в польсько-українських відносинах у минулому. Ставало щораз ясніше, що, незалежно від змін уряду і системи правління у Польщі, не змінилася антиукраїнська політика нашого західнього сусіда.

У своєму слові до делегатів З'їзду та представників уряду і партії польською мовою я обвинувачував відповідальних за депортацію і заслання українського населення, за дискримінацію на засланні і, вкінці, за те, що говорив до них по-польському, бо рідної мови я не мав змоги вивчити, бо рідного слова я не мав можливості

читати. Яничаром, всупереч бажанням політики і практики асиміляції, я не став. Я вказав на тяглість польської санаційної політики у відношенні до українців у новій післявоєнній польській державі. Та незалежно від усіх переслідувань за те, що я народився українцем, ніхто мені не заслонить України, і я всупереч усім перешкодам питиму ще Дніпрову воду.

Мені цього не забули. Коли опісля подав прохання про дозвіл поїхати на студії в Київський університет, мені відмовили.

Це, очевидно, суперечить офіційній заяві на цьому ж З'їзді УСКТ представника ЦК ПОРП і уряду, міністра П.Яросінського, який заявив: „Уряд і партія глибоко розуміють українську національну справу і зроблять все, щоб поступово, в міру можливостей, виправити кривду там, де її заподіяно, щоб створити якнайсприятливіші умови для господарського і культурного зростання української національності...”.

А де ж тої кривди нашому братові не заподіяно? Кого вона обминула? Чи Польща пошанувала колись громадянські права національних меншин — своїх громадян? Якщо так, то хіба теоретично, а не практично.

Ще 15 березня 1944 року Рада Національної Єдності склала таку декларацію: „Польська нація візьме під повну увагу інтереси національностей, які знаходяться в межах кордонів. Однак буде настоювати на тому, що вони мусять мати на увазі інтереси і права польської нації. Польща базуватиме своє відношення до цих людей на принципі політичної рівності і забезпечить їм умовини на їх повну культуру, економію і соціальний розвиток на базі державної єдності для добра всіх громадян.”

Значить, національним меншинам поставлено вимогу бути лояльними. Цікаво, що саме браком оцих прикмет серед членів депортованих національних груп газета „Известия” з 26-го червня 1946 року виправдувала депортацію советським урядом національних груп у ССРСР в роках 1941-1944. Як виглядала практична розв'язка національного питання у відношенні до українців, побачимо даліше.

Ще не закінчилася війна, а вже Росія зорганізувала договір між Польським Комітетом Національного Визволення і урядом Української ССР і Білоруської ССР у справі нових кордонів та взаємної „евакуації” громадян. Оця „евакуація”-депортація і принесла багато лиха нашому народові на Закерзонні. Польща скористала з нагоди, щоб поширити свої впливи на ті українські етнографічні землі, що опинилися у її нових кордонах, щоб позбутися українського автохтонного населення, що жило на них від сивої давнини.

На перешкоді шовіністичній течії у польській політиці супроти українців була найбільш західня вітка українського народу — лемки. У княжих часах етнічна Лемківщина проходила вздовж річок Дунаєць і Попрад на заході, а річок Вепр і Нарва на північному заході. Можливо, саме завдяки „старинності” своєї християнської культури та східньому обрядові, староукраїнське плем'я лемків обабіч Карпат спромоглося майже самотужки ставити успішний опір спробам польонізації та мадяризації, здійснюваних під прикриттям латинізації. Почуття свого зв'язку з рівноапостольними проповідниками свв. Кирилом і Методієм та їхніми учнями, наснажило нащадків лемківського племені почуттям людської гідности у відношенні до агресорів з півночі і з півдня.

Лемко став твердою ногою у підніжжях П'єнін. Ані польська сила, ані хитрощі не могли його звідти століттями позбутися Він стояв на сторожі своїх княжих українських брам непорушно. Після Другої світової війни прийшла нагода цю українську твердиню — Лемківщину зліквідувати, привласнити.

Війна принесла на Лемківщину знищення, але нарід думав про відбудову з руїн і нікуди не збирався їхати.

Зараз після приходу Червоної армії у Горлицях створився у січні 1945 року Сільсько-Робітничий Комітет Лемківщини під керівництвом Михайла Донського. Комітет цей був у безпосередньому зв'язку з керівною польською владою, від якої він одержав право на організування українського шкільництва на Лемківщині.

З „Історичних нарисів” (що появляються у Кракові з 1968 року) довідуємось, що вже в квітні 1945 року працювало в Горлицькому повіті близько 110 шкіл, в тому числі 62 польські і 48 „лемківських”. Адміністрація повела, однак, атаку за ліквідацію цього шкільництва. Вислід був такий, що вже у шкільному році 1945-1946 українські школи зліквідовано, все переведено на польську мову, а українська мова залишилась тільки як один із предметів. У шкільному році 1946-1947 цілком зліквідовано навчання української мови.

Слід пригадати, що на Лемківщині між ріками Попрадом на заході, а Сяном на сході нараховувалось 284 села. Це гарний кусок землі, гарна країна для польських апетитів.

Тим часом над Лемківщиною, Посянням, Холмщиною і Підляшшям нависла нова загида, що перевищили всі попередні війни та історичні нещастя. Подібно, як Гітлер застосував до жидівського населення кінцеву розв'язку-загидаду, так окупанти застосували до українського автохтонного населення Закерзоння

остаточну розв'язку у формі його пацифікації, депортації та заслання.

Депортація українського населення проходила у трьох різних етапах, кожний інакше. Перші два етапи виселення відбулися до Української Советської Соціалістичної Республіки, а третій — на польські понімецькі землі, так звані Земє одзискане.

Відрадним може тут бути тільки один елемент, а саме те, що в Україні лемківське населення могло втратити дещо свій регіональний характер, але не загальноукраїнський. Натомість польська депортація мала за завдання знищити одне і друге — як українські території (культурно-політичну колыску українського народу), так і українське населення у національно-біологічному розумінні.

Перший етап виселення був добровільний. Большевицькі політруки та службовці поширювали пропаганду за виїзд у советську Україну. Вони ніби співчували лемкам у їхній матеріальній нужді, у тому, що досі знущалися над ними поляки і далше їх експлуатуватимуть, і радили їхати до української держави — „рівної між рівними і вільної між вільними”.

Пропаганда мала деякий вплив на Лемківщині. Найважливішим аргументом за виїзд було велике воєнне знищення вздовж словацького кордону в околиці Дуклі. Пригадую, що й я просидів одинадцять тижнів у бомбосховищі під хатою і досі не забув свисту бомб та стрілен, що падали на наше село.

Частина охочих їхати рекрутувалась з-поміж найбільш відсталого населення москвофільської орієнтації. Інші переселенці в Україну бачили найкращий вихід із незавидної економічної і політичної ситуації. Тим часом наполегливо працювали репатріаційні комісії. Вони всіляко заманювали людей підписувати „добровільно” заяви на виїзд до УССР. Воевідства Люблинське, Ряшівське і Краківське поділено на 15 репатріаційних районів.

Перший етап виселення в основному припадає на першу половину 1945 року. Велика частина населення виїхала в Україну з таких повітів: Коросно, Ясло, Горлиці. Зовсім мало було охочих їхати зі східної Лемківщини і Новосандеччини.

Як подає Анджей Квіцецькі, статистика уряду на день 15-го липня 1945 року вказує, що до того часу виселено з Польщі в Україну біля 40 відсотків українців; з цього з Люблинського воевідства 65 відсотків, з Ряшівського — 22 відсотки, Краківського — 12 відсотків. Винятком на Лемківщині був район Ясло, з якого переселено до того часу більшість населення.

Деяким громадянам, що виїхали добровільно в Україну, вдалося втекти назад на землю своїх батьків у Бескиди. Вони оповідали про післявоєнну нужду в Україні і тим зміцнювали опір населення перед виселенням. Їхній досвід був важливіший для

спротиву проти виселення від большевицько-польської пропаганди за виїзд до УССР.

На час жнив 1945 року акція виселення в Україну сповільнилася. Польській адміністрації залежало на тому, щоб зібрати хліб з поля, закінчити жнивні роботи.

Щоб позбутися своїх українських сусідів і зайняти їхнє добро, польські цивільні банди з допомогою міліції, УБП, прикордонників і війська починають безкарно нападати на українські оселі — людей бити, а їхнє добро грабувати та нищити. Так було спочатку в Сняцькому і Короснянському повітах, а відтак і в інших околицях. Почалася друга хвиля виселення, тим разом насильного, бо проти волі українського населення.

Часто траплялося таке, що міліція або УБП вдень виконували свої службові обов'язки, а вночі йшли з бандами до українських сіл на грабж і розбої. Ціллю польських банд було вигнати всіх українців в Україну. Їхніми методами у переконуванні українців до виїзду були: грабунок, підпали, побої, вбивства, провокації та інші злочини. Це був тільки початок гіршого лиха.

До числа названих банд дійшли ще й польські збройні підпільні відділи Армії Крайової, які у справах українських не були іншої думки від своїх земляків, що проганяли нашого брата.

Наслідок був такий, що українець не міг вийти зі свого села, піти до міста або перейти через польське село, бо по дорозі ограбували його з усього, що лиш мав вартісного. Під час грабежу були завжди побої, вбивства та груба лайка на адресу українців, якої поляки - бандити ніколи не жалували.

Не раз розказували мої мама про те, з яким страхом їхали до американської амабасади у Варшаві, щоб полагодити прохання про виїзд до Америки. Для самоохорони їхало, звичайно, кілька людей разом, а з ними хтось, хто знав польську мову. Люди боялися виявити своє національне походження у потягах та на залізничних станціях, бо могли б не повернутися з дороги додому. Побоювання були оправдані.

Польський уряд думав, що восени 1946 року з допомогою банд, міліції та військ вдасться йому викоренити українця із Закерзоння. З новою силою розгорівся польський терор на Перемищині, Любачівщині, Підляшші, Ярославщині, Томашівщині, Холмщині і Лемківщині.

Людей прямо ловили, гнали на залізнодорожні станції до гетто та змушували підписувати заяви про — і тим разом — „добровільне” переселення.

Як правило, до села приходило військо, яке наказувало людям за дві години вибратись із села. Селяни не хотіли залишати рідної

землі і ставили спротив. За це ставали вони жертвами страхітливих вбивств і терору.

Насильна переселенча акція, запланована маріонетковими урядами Польщі та України, а рекомендована та інспірована Росією, яка в депортації безборонних людей мала вже не абиякий досвід, до кінця 1945 року не була виконана.

У загальному більшість українського населення Закерзоння залишалась вдома. Миру, однак, не було. Продовжувались напади польського війська на безборонних цивільних і мирних людей.

Єдиним оборонцем нашого брата автохтона від насильного вигнання були відділи Української Повстанської Армії. Вони стали в обороні покровджених, вони заступалися за лемківського газду і надсянського господаря своєї землі.

Паралельно з бандитськими нападами на українські села, почались облави проти УПА. Українська Повстанська Армія — це наше військо, з якого я, як малий хлопець, був дуже гордий.

Пригадую, що одного дня польська прикордонна станиця у сусідньому селі Яселку була зміцнена великим відділом війська. У нашому селі тоді ще не було великої біди, але ми з тривогою спостерігали вечорами далекі пожежі та прислухались до завзятих боїв між польським військом і нашим.

Одного дня військо з названої станиці в Яселку прийшло до нашого села, мов одуріле: грабувало курей, хатне майно, перевертало все догори ногами та кричало і проклинала невинних людей. Перед відїздом „рицеже” обіцяли прийти знову на другий день і пустити нас з димом. Село жило не абияким страхом за завтрашній день. Того дня мені не забути.

Раненько мама пекли хліб. Може готувались у незнане. А хліб пахнув по цілому подвір'ї. Було ще холодно. Я з цікавістю спостерігав озброєних людей, що бігли в село з боку лісу. Їх було багато. Це були наші. Вони сказали людям схоронитись за селом у потоці і побігли далі. Їх ціллю була військова станиця — твердиня у Яселку. Кажуть, що оточили її трьома перстнями. Заграли скоростріли. Більше вже нічого не було чути. Горіло кілька хат. Військо боронилося. Опісля ми спостерігали здалека, як маршувала полонена станиця довгими колонами через Подоляк. Перемога була за нами військова і моральна.

У квітні 1946 року акція переселення посилилася. Люди почали втікати з сіл і ховатися у лісах. Військо часто палило опущені села та гналось за людьми в ліс, але це не завжди було безпечно робити.

Для зловлених людей не було порятунку. Їх не брали на аркан, але під конвоєм війська гнали з побоями на залізничні станції часто одертих, побитих, без куска хліба. На станції в Загір'ї треба було

чекати в гетто два або три місяці на транспорт під голим небом. Деяким і звідти вдалося втекти.

У повісті „Захар Беркут” Іван Франко дає геройський образ боротьби карпатського населення Тухольщини проти монголів. Тухольці повиносили з села все добро, все збіжжя, весь хліб і сховалися у лісі, щоб опісля замкнути вихід монголам із села, в якому вони витопили непрошених гостей. Історія повторилася. Невже І.Франко остерігав нас перед монголами двадцятого століття?

Польське військо стріляло в селян, що приходили з лісу до села; стріляло в тих, хто прийшов, як злодій обробляти своє власне поле.

Після закінчення Другої світової війни цілий світ довідався про знищення гітлерівцями села Лідіце. Пам'ять про нього живе, як приклад варварства німецьких фашистів. Чи знає світ про українські лідіці на Лемківщині? Хто з українців знає про наші лідіці у Бескидах? Хто розказав про нього світові? Назва села — Завадка Морохівська.

П'ять разів нападало на нього військо 34-го полку з Сянока під командою полковника Плото та знущалося над людьми тільки за те, що не хотіли покинути рідної землі. Лише в одному з тих нападів (15 січня 1946 р.) у селі було замучено біля 70 осіб. Село спалено. У полум'ях хат горіли й люди. Після останнього нападу на знищене і недостріляне село кати силою викинули нещасних недобитків і повезли їх на збірний пункт до Загір'я. Того ж дня вивезли з Завадки Морохівської останніх могіканів — 73 особи, в тому числі лише чотирьох чоловіків.

Завада Морохівська не виняток. Є в нас ще інші лідіці.

У моєму селі Рудава Яслиська не було добровільців покинути рідну землю. На щастя, не було й жертв терору. На час посиленої примусової акції виселення всі люди схоронились за кордоном по словацькому боці. Там, на південній Лемківщині, також наша земля. Наші батьки були її власниками і щорічно переходили кордон, щоб на ній працювати. На цій землі нашвидку виростало в лісі нове село.

Одної літньої днини нашу та сусідні оселі втікачів оточило чехо-словацьке військо. Тут вам не жити. Готуйтеся у дорогу. Для вас є місце на Судетах. Мусите їхати. Спротиву не було. З лісів і потоків виїжджали навантажені добром вози, до них прив'язана худоба. Військо веде нас на кращу дорогу. Яке ж було розчарування

людей, коли помітили, що військо веде їх на північ, до Польщі. Зрада стала очевидною.

В Яселку на нас чекало вже польське військо. Пам'ятаю й досі, як дуже я боявся тоді рогатої шапки — ознаки польського вояка. Чеська зрада охопила всі сусідні села, усіх втікачів, що знайшли охорону перед депортацією на Схід. Польські війська святкували перемогу над безборонним населенням. У великій параді їхали переможені до сталінських колгоспів в Україну. З плачем-риданням прощалися з рідним селом, із власною стріхою, церквою, з усім, що так дуже було дороге їхньому серцю.

На ніч приїхали до містечка Яслиська; отаборились на ринковій площі, щоб ранком їхати у дальшу дорогу до Загір'я. В темряві ночі приходили цивільні банди та крали від людей все, що їм подобалося; видирали з рук худобу, коней.

Ті з людей, що народилися в Америці, мали право залишитися в Польщі. Не легко це було, однак. З нашого села залишилось з бідою дві родини.

Депортація українського населення до УРСР у загальному припинилася з днем 1-го серпня 1946 року.

У наслідок депортаційної акції Перемищину і Ярославщину виселено майже цілком; Белзчину та Грубешівщину в дуже високих відсотках; Володавщину — навіть до 90 відсотків. Найменше потерпіло північне Підляшшя, наприклад, повіт Біла Підляська.

За даними А. Квілецького, на Лемківщині залишилося ще від 30 до 40 відсотків населення.

Депортаційну акцію поляки завершили брутальним викиненням з єпископської резиденції у Перемишлі (27-го червня 1956 року) старенького єпископа Йосафата Коциловського, єпископів помічників Лакоту і Кузича, каноніка Решетила, канцлера Гуцуляка з дружиною. Всіх їх цілком пограбовано, навіть побито і відвезено на станцію Перемишль. Саму багатовікову катедру в Перемишлі, славний пам'ятник стародавньої української мистецтва і мистецтва, доценту пограбовано та знищено внутрішню обстановку. Цієї святині й досі Римо-Католицька Церква не віддала українцям.

Советський Союз, одержав у Криму в лютому 1945 року схвалення альянтською конференцією „розв'язки” проблеми українсько-польського державного кордону, підписав з Польщею 21 квітня 1945 року „Договір про дружбу, взаємної допомоги і післявоєнної співпраці”; 16 серпня 1945 року договір між Польщею і ССРСР, вздовж менш-більш лінії Керзона разом з Людовою Польщею підготував депортацію українців із Закароння.

Комунікат у справі договору між Польщею та Українською і Білоруською Советськими Соціалістичними Республіками в справі взаємної „евакуації” їхніх громадян був підписаний ще 9 вересня 1944 року в Москві. Цей комунікат, згідно з Євсеевим, „стрінуто з почуттям глибокого задоволення українським і польським народами”.

На весні 1947 року почався третій етап депортації українського населення Закерзоння, тим разом на польські понімецькі землі.

У нашому селі жило тоді три родини. Одного ранку приїхав великий відділ війська, оточив село, а людям наказав готуватися у дорогу. Спротиву вже не могло бути. І знову трагедія. Знову прощання з усім рідним, рясні сльози розпачу. Ми знову полонені, а біля нас озброєні переможці — рицезе войска польського, парадне, але непевно супроводять нас до залізничної станції в Команчі. Куди поїдемо — ніхто не знав. Всі думали, що слідом наших попередників — до УССР. Швидко виявилось, однак, що їдемо не на Схід, а на Захід, в інший незнаний світ.

У вантажних вагонах без дахів тісно. Тут люди, худоба, господарське майно — все разом. Масово арештовують молодих людей, їм стелиться дорога до концентраційного табору в Явожнім.

Над Балтійське море ми їхали два тижні. Можна уявити собі такий „люксус” під весняними зорями вечірнього неба. Зі станції Кошалін розселювали нашого брата у далекі села та понімецькі колонії. Тут вказували на незайняті ще польськими осадниками понищені хати і казали загосподарюватися. Пам’ятаю, що втомленим людям зараз після приїзду дуже хотілося спати.

Перед нашим приїздом преса ширила пропаганду, що ми — злочинці, бандити, бандерівці і все, що хочете. Місцеве населення ставиться до нас обережно. Деякі польські сусіди оповідали нам опісля, що в страху перед нами боялися спати вдома.

Початок ненависти до нашого брата був посіяний на місцях нашого поселення. Прийшлося жити серед ворожого елемента, без рідної школи, без книжки та газети, без своєї церкви, без громадянських прав. Суцільна дискримінація нашого брата стала дійсністю.

Польські джерела, а за ними й деякі українські автори, приписують вину за третій етап депортації Українській Повстанській Армії. УПА очолила спротив нашого населення польській акції викорінення нашого батька й діда з рідної землі. УПА була єдиним оборонцем наших людей перед знуцанням над ними польських банд, цивільного шумовиння, міліції і війська.

Крім фізичної сили, УПА давало теж моральну силу нашим людям. Вони натерпілися досить, падали жертвами польського

свавілля, але боронились перед депортацією, як могли. Боронили землі своєї, землі, що її зрошували потом і вони і їхні предки. Їм же приходилось зрошувати її своєю кров'ю.

Я вірю, що без УПА, без збройного спротиву, жертви наших людей були б ще більші.

Можна розуміти спільний договір, що його підписали з початком 1947 року УССР, Польща і Чехо-Словаччина для боротьби з УПА. Не можна, однак, діями УПА та смертю ген. Сверчевського виправдувати акції „Вісла” — акції тотального, цілковитого і бруталного виселення українського населення. В Україні теж боролася УПА, але край не обернено в безлюдну пустилю, подібно як це сталося на Лемківщині.

Як довідуємось із матеріалів наукової сесії Польської Академії Наук, у боях в квітні 1947 року проти УПА, що мала за їх статистику 2,500 бійців, взяли участь зорганізованих 13 дивізій піхоти, 12 комбінованих полків, комбінована дивізія Корпусу Внутрішньої Безпеки, відділи МО, полк саперів, полк автовий і летунська ескадра. Крім того брали участь стаціонавані в терені 9-та дивізія піхоти в повному складі, 36-ий полк піхоти, 8-ма дивізія піхоти та ряд бригад і батальйонів оперативних Корпусу Внутрішньої Безпеки.

Ворог мав досить сили, щоб перемогти набагато менші чисельно відділи УПА без того, щоб викорінювати залишки цивільного населення, що обминуло депортацію до УССР. Мав він співпрацю і поміч у цьому ділі також „країн соціалістичної співдружності” — СССР і Чехо-Словаччину.

Різні джерела подають різні дані про число депортованих. Генерал Блюм у матеріялах наукової сесії Польської Академії Наук з 1959 року стверджує, що на теренах Польщі в 1939 році жило в трьох східних воевідствах 1,061,920 українців. З того в роках 1945-46 переселено чи „виїхало” до СССР 700,000, а решта, себто 362,000 була переселена на західні та північні землі Польщі.

У праці „Загибіль Лемківщини” Євген Врецьона пише, що трагічна загибель Лемківщини — це вже історія, колеса якої не можна повернути назад. Лемківщина для України втрачена. Лемків—найбільш на захід висуненої вітки українського народу— вже немає. Їхні діти розсіяні по всій Україні, Польщі, по цілому світі. Чи Лемківщина для України втрачена — покаже ще майбутнє.

Тим часом стан морального пониження та цілковитої дискримінації українського населення на польському засланні тривав далі майже ціле десятиріччя. Змнив це дещо УІІ Пленум ПОРП в 1956 році. Дозволено на створення Українського суспільно-культурного товариства та на появу українського тижневика „Наше слово”.

Як учасник першого З'їзду УСКТ стверджую, що нічого не домагались на ньому наші делегати, особливо лемки так дуже, як дозволу на поворот у рідні гори, над срібнолентний Сян і Буг. Думаю, що міністерство внутрішніх справ, під опікою якого ще й тепер перебуває українське населення Польщі, не сподівалося такого рішучого ставлення делегатів до справи повороту. Саме з метою перевірити реалізацію такого повороту, хоч на дозвіл була лише надія, на домагання делегатів рішено скликати черговий з'їзд УСКТ за два роки. Такого дозволу ніколи не дали, а черговий з'їзд скликали щойно у 1960 році. На ньому вже не дозволено говорити про поворот на рідні землі. Обговорювались справи фінансової допомоги українцям на місцях заслання та можливості їхнього культурного розвитку як національної меншости.

Сталося так, що між першим і другим з'їздами УСКТ мала частина українського населення нелегально повернулася на рідні землі. Докладного числа поворотців не знаємо. Найновіші емігранти кажуть, однак, що на Лемківщині живе тепер біля 10,000 лемків. На південь, за кордоном — суцільна територія південної Лемківщини не без будь-якого значення.

Якщо перше десятиріччя на польському засланні було характерне як період повного і цілковитого пригноблення українців як національної меншини, то друге десятиріччя — період відлиги, час організації і себевияву культурного життя на поселеннях.

Третє десятиріччя і початок четвертого характерні обмеженням і корченням досягнень у культурному розвитку в другому десятиріччі. Четверте десятиріччя характерне, однак, новою думкою в українській справі у зв'язку з себевиявом робітничої спілки „Солідарність” та відлигою у польському суспільно-політичному житті.

Збірної відповідальности не знято в Польщі досі ані з українця — батька, ані з його сина.

Третє і четверте десятиріччя характерні зміцненням впливу шовіністичної вулиці та нетолерантності польського громадянина. У такій атмосфері українець часто мусить дальше приховувати своє національне походження від польського оточення.

Шкільництво та засоби масової інформації — література, радіо, телебачення, преса, виховують польську людину в ненависті до українця та України взагалі. В школах і досі примушують учнів читати обов'язкову лектуру „Огнем і мечем” Г. Сенкевіча. Цей автор безпідставно паплюжить і ображає наш нарід, називаючи повстанців — козаків і селян — „бандитами, гультаями, хамами, голотою”, закорінюючи тим у серцях поляків погорду до українців.

Польський історик Єжи Кірхмаєр у книжці „Пам'ятники” пише,

що повість Сенкевіча „Огнем і мечем” збуджувала ненависть до українців навіть у польських дітей, котрі начитавшись в ній вихвалювань bestialьств магната Вісьньовецького, знущались вже самі над малими українськими дітьми і мріяли про те, „щоби насаджувати українців на пал”.

Журнал „Спотканя” (ч. 12-13 стор. 138) пише: „... о атмосфеже психо-сполечней, в якей жийом в Польске Українці, децидуе в первшим жендзе не політика владз, леч постава польского сполеченьства і польского Косьцьола”.

В останніх роках дуже популяризується також антиукраїнську працю „Луни в Бещадах” Яна Гергардта, послідовника Сенкевіча, та інші подібні.

На іронічне імперіялістичне польське гасло „Нех же Польська од можа до можа” молоді українці тепер у Польщі подібним гаслом відповідають: „Нех же Україна од можа до можа, бо скоро пшеседлілісьце нас на вибжеже балтицке, теґо теж не оддами”.

З досвіду знаю, що під час вуличних демонстрацій у 1956 році юрба повторяла між іншим гасло „Львув для полякуф!” Невдоволенний українець крикнув: „Полькі для полякуф!” Товпа повторила це гасло з апробатою.

Тоді як українець в Польщі тепер примушений жити на засланні, на рідній землі окупант затирає сліди українства: нищить церкви або привласнює їх собі, нищить придорожні хрести і каплиці, рівняє з землею цвинтарі, що на них спочили кості наших дідів і предків. Руїницька робота ведеться послідовно і безперервно за вказівками так званого пляну „На зніщене Русі” авторства польського ксьондза Кубалі.

Польську політику гноблення національних меншин, а української зокрема, історія ніколи не оправдає, але напевно засудить як один з ганебних злочинів.

На ХХ З’їзді КПСС Нікіта Хрущов не тільки розвінчав Сталіна, але й засудив збірну відповідальність. Він сказав: „Не лише марксист-ленініст, але також і жодна звичайна, здорово думаюча людина не може зрозуміти, як це можливо зробити відповідальними за неприязне ставлення цілі нації, включно жінок, дітей, старих людей, комуністів і комсомольців, наразити їх на злидні і страждання за ворожі дії поодиноких осіб та груп”.

На таке ствердження не могли здобутись ніякі інші ані советські і польські провідники, ані польський церковний та громадський провід.

Проти варварського насилля над нашим народом після війни добре знав польський римо-католицький провід, але ми не чули від нього жадного протесту, жадного слова в обороні покривджених.

Про дискримінацію нашого брата під сучасану пору він теж добре знає, але протесту не подає. Наука катехизму вчить нас, що і той грішить, що „на гріх мовчить”. Коли взяти до уваги факт, що сила Римо-Католицької Церкви як інституції дуже міцна і впливова, з її словом у польському суспільстві рахуються. Силу польських примасів можна б лише порівняти до сили і значення іранських аятоллів, але нам не відомо, щоб її провід вжив тої сили і впливу для несення справедливості і любови ближнього між польськими та українськими громадянами Польщі.

Церква могла б здержати і змінити шовіністичну психозу польської вулиці. Могла б, якщо б хотіла. Екуменізм в Польщі має неекуменічне обличчя. На це маємо багато доказів.

Якщо йдеться про реакцію нашої загальноукраїнської еміграції на кривду, заподіяну нашим землякам у Польщі, то я назвав би її співчутливою, але нерішучою. Відомо ж бо, що жадні репрезентативні та керівні органи еміграції не спромоглись на міжнародну акцію оборони своїх кровних братів від польської сваволі.

Під цю пору в обороні прав наших земляків постійно працюють лемківські організації під проводом Світової Федерації Лемків. СФЛ заступається не тільки за лемків, але й за всіх українців під Польщею, доля яких нам однаково близька, а для наших побратимів спільна.

В резолюціях ООЛ на Загальному з'їзді в Нью Йорку в 1958 році, між іншим, читаємо: „Домагаємося, щоб польський уряд направив те велике безправство й ту велику кривду, яку він заподіяв українцям з Лемківщини та українцям усіх тих українських теренів, які після Другої світової війни ввійшли в склад Людової Польщі, і повернув їх з понімецьких земель, куди їх силою виселено в 1947 році, назад на українські землі.

Висловлюємо побажання до УККА і КУК, щоб ті наші репрезентації в ЗСА і Канаді включили справу Лемківщини та всіх українських теренів, що входять в склад Людової Польщі, до програми своєї діяльності, та щоб голосніше ніж досі виступили перед відповідальними міжнародними політичними чинниками в обороні прав всіх українців у Польщі, в першій мірі домагалися повернення їх назад на рідні терени”.

Шкода, однак, і жаль, що про це патріотичним і націоналістичним установам нагадувати треба.

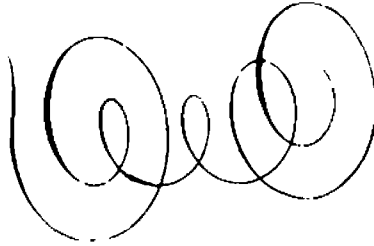
В останньому десятиріччі справа Лемківщини, завдяки праці СФЛ, знайшла своє віддзеркалення у резолюціях та зверненнях УККА, була предметом обговорення в урядових колах Америки і Канади. З нагоди 30-ої річниці трагедії Лемківщини інформація відповідного змісту була внесена до Конгресового Рекорду (том 123

ч.27). Про долю Лемківщини і Посяння були інформовані Об'єднані Нації.

Делегація СФЛ протестувала проти польського безправ'я і в польській амбасаді у Вашингтоні з нагоди 30-ої річниці депортації населення Лемківщини і суміжних земель та робила і робить інші заходи з метою полегшити життя-буття наших земляків під неприязною опікою Варшави.

Ми вважаємо, що в інтересі обидвох народів — польського та українського — є добросусідські взаємини, а вони можливі, якщо у наших сусідів буде добра воля до цього. Без налагодження співпраці і добросусідського співжиття для обох народів добра не буде.

У польському народі спостерігаємо хоч відокремлені, але тверезі голоси, які цю істину правильно розуміють, і це вже відрядне явище.

ЖІНКИ, ВІДЗНАЧЕНІ НАГОРОДАМИ НОБЕЛЯ

Написав ЛЕВ ЯЦКЕВИЧ

Від першого феміністичного маніфесту колишньої англійської гувернантки Мері Воллстонкрафт п.з. "В обороні жіночих прав" (1792) проминуло майже два сторіччя. За той час жінки на шляху своєї емансипації провели багато стратегічних боїв та довели цілому світові, що вони ні в чому не уступають чоловікам, а навпаки, в деяких ділянках їх навіть перевершують.

Це підтверджують не тільки їхні високі становища, які вони займають у суспільному житті, політиці та державній адміністрації, але також їхні досягнення у мистецтві, науці та гуманітарній діяльності, увінчані здобуттям престижових нобелівських нагород.

Досі жінки здобули 18 нобелівських нагород. Перед ведуть лавреати миру (шість) та лавреати літератури (п'ять), за ними крокують лавреати з таких ділянок знання, як хемія (три), фізика (два) та медицина (два).

Хронологічно, першу нобелівську нагороду в 1903 році здобула Марія Кюрі-Склодовська, полька, з ділянки фізики, за її досліди над феноменами радіації. Вона закінчила Сорбонський університет у Парижі, де зустріла П'єра Кюрі, свого майбутнього чоловіка та партнера наукових дослідів. Марія Кюрі — це єдина жінка, яка отримала дві нагороди Нобеля. Першу, спільно зі своїм чоловіком і французьким фізиком Антоном Бекерелем, другу — в 1911 році самостійно з ділянки хемії за винахід двох хемічних елементів: радію та польонію.

У тому році зустріла її родинна трагедія — її чоловік згинув під колесами воза на вулиці Парижу. Його трагічна смерть та виснаження науковою працею не дозволили їй особисто поїхати до Стокгольму по другу нагороду, яку в її імені з рук шведського короля відібрав французький амбасадор. Коли потім журналісти перевели з нею інтерв'ю і спитали, що вона задумує зробити з такою великою сумою грошей (в тому часі 30,000 долярів), вона відповіла, що, отримавши гроші, в першій мірі змодернізує свою лазничку та змінить тапети в своєму домі.

Марія Кюрі-Склодовська мала дві дочки: старшу Ірену,

одружену з французьким фізиком Фредеріком Джоліє, яка пішла слідами батьків, здобувши в 1935 році нагороду Нобеля в ділянці хемії за наукові досягги на полі синтези нових радіоактивних елементів, та молодшу Еву, відому піаністку та журналістку. Вона, між іншим, з великим еспрі написала об'ємисту біографічну розповідь про свою матір.

У 1905 році Берта фон Саттнер отримала нагороду миру. Вона походила зі зубожлої родини князів Кінських з Чехо-Словаччини. Якийсь час була гувернанткою, а пізніше приватною секретаркою Альфреда Нобеля. Згідно з її спогадами, вона мала надхнути його до створення Нобелівської Фундації. По смерті Нобеля вона вийшла заміж за барона Артура фон Саттнера, з яким багато подорожувала по світі та писала цікаві репортажі. В 1889 році написала пацифістичну книжку п.з. "Ді Ваффен нідер" (Складіть зброю) та редагувала австрійський пацифістичний журнал. Усе ж таки її пацифістичну діяльність норвезькі судді не вважали достатньою для відзначення нагородою миру, яку щойно їй признали під сильним тиском родини Нобеля.

У 1909 році нагорода з ділянки літератури припала шведській письменниці Сельмі Лягерлеф за повість "Геста Берлінг", що її багато з нас читало перед Першою світовою війною в українським перекладі (в "Бібліотеці найзнаменитших повістей") та нею захоплювалося. У тому бо часі, вона була повівом свіжого вітру у більшості вузькому обмеженні нашої народницької літератури.

У 1926 році літературну нагороду здобула італійська письменниця Грація Деледда за повість "Мати", що так, як і вся її творчість, була пов'язана з життям та побутом острова Корсики, де вона проживала весь свій вік. На українську мову перекладено її повість "Плюш".

У 1928 році літературну нагороду отримала норвезька письменниця Сіґрід Унсет за повість „Христина, дочка Лявранса”, в якій вона з великою письменницькою снагою та любов'ю описала життя Норвегії у середньовіччі. Беручи золоту медалью з рук шведського короля, вона сказала: „Я жила на цій землі 2 000 років і вона бурлить у моїй крові”. Сіґрід Унсет була дочкою норвезького археолога, вона почала свою життєву кар'єру на 17 році життя, як секретарка.

У 1931 році нагороду миру отримала перша американка Джейн Едамс, засновниця Жіночої організації миру та президент Фундації Карнегі для Міжнародного Миру.

У 1938 році нагороду з літератури здобула письменниця Перл Бак за повість з китайського життя "Добра земля". Її нагорода мала, до певної міри, контроверсійний характер, бо не всі члени

шведської Академії були згідні в тому, що її літературна творчість заслуговує на вирішення. До призначення нагороди причинився у великій мірі впливовий член Академії, відомий подорожник і письменник Свен Гедін, який друкував свої твори в Америці у видавництві, власником якого був чоловік Перл Бак. Отримавши нагороду, вона заявила, що ця нагорода належить кращому від неї американському письменникові Теодорові Драйзерові, авторові повісті "Американська трагедія".

У 1945 році призначено літературну нагороду чилійській поетесі Габріелі Містраль (літературне псевдо Люсілі Годой Алькаяли) за збірку поезій „Спустощення”. Її поезії були маловідомі у світі, але один зі членів Академії Гьялмар Гуллберг, до речі, сам поет, до тієї міри захопився її поезіями, що переклав їх на шведську мову та зумів переконати інших членів журі, що Габріеля Містраль повинна отримати цю нагороду.

В 1946 році присуджено нагороду з ділянки миру Емілі Балч, професорові економії і квейкерській пацифістці, за працю в ділянці суспільної допомоги та миру. Контркандидатом на цю нагороду була 77-літня фінка Александра Коллонтай, перша жінка-посол та автор книжки "Вільна любов". Її протегував сам Сталін, вважаючи, що вона причинилася до завершення совєтсько-фінської війни.

У 1947 році нагороду в ділянці медицини призначено Герті Т. Корі, американці, народженій у Чехо-Словаччині, за досліди над метаболізмом та ензимами.

У 1963 році нагорода в ділянці хемії припала Марії Геперт, американці, народженій у Катовицях у Польщі, за її досліди в ділянці нуклеарної та теоретичної фізики.

У 1964 році нагороду в ділянці хемії отримала перша англійка Дороті Гаджкін за усталення структури біохемічної субстанції.

У 1976 році нагороду в ділянці миру призначено двом ірляндкам: Бет Вілліямс та Майрід Корріген за зорганізування руху миру протестантів і католиків у Північній Ірландії.

У 1977 нагороду в ділянці фізики за розроблення нової техніки лікування ендокринної системи та контролі хемії хвилювань і розладу в організмі людини здобула американка Розалін Зуссман Яллов. Отримавши докторат з теоретичної фізики в Гантер коледжі, Нью Йорк, вона присвятилася медичним досліддам у Ветеранському шпиталі на Бронксі, де від 1970 року займала становище шефа нуклеарної медицини.

Щасливим збігом обставин, повноцінного кандидата на Нобелівську нагороду дало людству Боже провидіння 1979 року в особі 73-літньої монахині Матері Тереси, якій Комітет Миру одноголосно визнав нагороду з ділянки миру за її харитативну працю. Призначення нагороди Матері Тересі не тільки викликало загальну

радість та одушевлення в світі, але піднесло також престиж тієї нагороди.

Мати Тереса, що її загально називають "Янголом Калькутти", присвятила все своє життя харитативній праці між злидарями найбільш убогих дільниць того індійського міста. Мати Тереса по національності македонка — це вийнятова постать у сьогодишньому гедоністичному та матеріалістичному світі. На протязі півсторіччя з її рук отримують допомогу найбільші злидарі світу, залишені життям і людьми напризволяще.

Злидні, голод, безпритульність і відчай становлять сьогодні, на думку Нобелівського Комітету Миру, найбільшу загрозу для миру у світі. Тому шосту з черги нагороду миру надано жінці, яка присвятила все своє життя для рятування ближніх, покинутих долею і світом.

Мати Тереса (її справжнє прізвище Агнес Гонксга Боксчію) народилася 27-го серпня 1909 року в Югославії, у містечку Скопія. На 18-ім році життя вона вступила до ірландської місії Сестер Лоретто, які в 1928 році приділили їй до місійної праці в Індії. 18 років пізніше, на шляху до курортного містечка Дерелінг, вона почула Голос, що велів їй присвятити своє життя найубогішим з убогих. Мати Тереса пішла за тим Голосом, заснувавши монастир у найгіршій „сламі" Калькутти. Цей унікальний чин у світі, названий "Місією Милосердя", провадить школи, шпиталі, кухні та осередки для молоді на терені цілого світу.

Непроглядні товпи злидарів, безпритульних дітей, сліпих, хворих та досмертних калік стоять щоденно під мурами "Місії Милосердя", де їм допомагають безплатною їжею, лікарською опікою, нафтою, а як треба і приміщенням на одну ніч або й на ціле життя.

Шкода, що американські монахині, які так настирливо домагалися від Папи Івана Павла II, під час його останнього перебування у Вашингтоні, нових прав для себе, не пішли за голосом і слідами слідами Матері Тереси, найдостойнішого лавреата Нобелівської нагороди миру.

Характеристичне, що коли поміж чоловічими лавреатами Нобеля домінують англосакси, поміж жіночими лавреатами вони в чіткій меншості. Знаменне й те, що 30 відсотків поміж ними становлять лавреати, народжені в слов'янських країнах, таких, як Чехо-Словаччина, Польща та Югославія. Хочеться вірити, що колись у гроно тих слов'янських нобелістів увійде представник українського народу.

КРУТЯНАМ (1918-1983)

Написала АЛЛА КОССОВСЬКА-ДАВИДЕНКО

Принесім полум'яні троянди
В пам'ять юних, гарячих серць,
І розсіпте сліз діаманти,
Бо серця ці згасила смерть,
Бо вони не жаліли юности
І свого не щадили життя,
Щоби правду свою, як зорю, нести
На прапорах, багнетах, в серцях.
І коли ми, в добробут залюблені,
Раз на рік дружно сходимось тут,
Значить це, що не зовсім загублене
Почуття до героїв Крут.
Значить це, що в серцях заспокоєних
Все ще вогник пригаслий горить,
І що може ще стати героєм
Той, що в запі тепер сидить.
Може цей, може той, може третій
В час слушний піднесе знамено,
І, настромлене на багнеті,
Затріпоче на вітрі воно.
Може будуть це знову завзяті,
Молоді, повні сил, юнаки,
Що роздмухають слави багаття,
Щоб воно не згасало віки.
І, підвівши нас всіх за собою,
Поведуть на звитяжний герць,
В пам'ять юних крутянських героїв,
Перемігших смертю смерть!

1965

ТРИ МАРІЇ

Написала ОЛЬГА КУЗЬМОВИЧ

Марія провадить авто добре званою дорогою у напрямі міста. Тим разом не спішиться, як звичайно. Взагалі цей день в очікуванні вісток з лікарні видається безконечним, а навіть тепер, коли вона вже знає, що все щасливо пройшло, лежать перед нею простягнені, як цей шлях до міста, довгі години до першого побачення з внучкою.

— Отже вона вже бабуня — цікаво, чи Маруся дотримає обіцянки, що її донечка буде третьою Марією в роді Стерницьких? А хто вона буде колись ця Марія Колльоре: італійка, українка, американка?

Маріїні думки невідомо котрий це вже раз перекидають важкі сторінки цих останніх двох років, у яких її життя — за серпанком болю і невиплаканих сліз — немов принишкло.

Чому якраз їх мусіло таке зустріти? Чому саме їхня Маруся вибрала чужинця?

Марія бачить, немов учора, першу зустріч із Френком.

Він приїхав по Марусю у зимову неділю в дорозі на лещата. Той темноволосий і певний себе чужинець був зовсім інакший, як свої хлопці, які заходили до Марусі. А коли побачила очі дочки, що немов загоріли на вид Френка, її серце стиснулося у передчутті.

І так прийшло те, чого підсвідомо боялася від кількох років.

Пригадується одна вітряна березнева ніч. Маруся поїхала з Френком до опери, годинник вказував далеко поза північ, а її не було ще вдома. Марія лежала непорушно, щоби не збудити Романа, але він також лише прикидався, що спить. А Марії, у темряві ночі, ввижалося уже можливе: автовий випадок, напад бандитів на вулиці Нью Йорку, розстелене ліжко пана Колльоре і не знати було, котра із цих картин видавалася гіршою.

Опісля ніхто ніколи не згадував тієї ночі, ані Роман, що певне мусів думати подібне, ані Маруся, що не пояснила, чому так довго забарилася, ані Марія.

Вкоротці саме, коли Маруся була в Пластовій домівці, несподівано відвідав їх Френк. Коротко і без зайвого зворушення заявив, що він і Маруся постановили одружитися і що він певний, що батьки не будуть стояти на дорозі щастя їхньої дочки. Марія досі чує у вухах це „ні”, що вихопилось з уст Романа. Він вхопив плащ і вибіг з хати, а вона залишилася з тим незнайомим, що спокійно і впевнено сягав за їхнім скарбом.

Чому життя вимагало від неї зрікатися своїх переконань, іти на компроміси, яких вона не любить? Вона, що так часто посміхалася зі своїх знайомих, які виправдували мішані подружжя своїх дітей, що кепкувала, як це кожний чужинець, який одружується з українокою — завжди „з доброї родини і вчиться по-українськи”, — опинилася несподівано у такій самій ситуації. Чому улюблена, випещена Маруся це їм зробила? Маруся вірцева пластунок, голова студентської громади, Маруся, що демонструвала в обороні ув'язнених в Україні і деклямувала зі сльозами в очах Симоненка?

Досі відчуває Маруся кожний камінчик, що залишився на дні серця з цих бурхливих днів після заяви Френка. Безконечні дискусії, повні закидів і гірких слів, повні запитів, на які не було відповіді. Безсонні ночі, в яких взаємні докори стояли невидимою стіною поміж нею і Романом.

Як міг Роман пропонувати Марусі жити з Френком без вінчання? Чи мала право Марія просити про тихе весілля? І чи це справді чи тільки в їхній уяві кожний італієць належить до мафії, а гроші Френка напевно здобуті нечесним способом? Чи повинні були зрвати усі мости з Марусею після того, як уже син їх зовсім покинув? І як вони могли запевнити Марусю, що таки знайдеться для неї українець, який з нею одружиться?

Марія влучає радіо і авто наповнюється звуками старого відомого вальса. Перед очима Марії стає знову картина весілля. Велика заляпована незнайомих людей, горстка їх родини і приятелів з прилиплими, як весільні гвоздики, усміхами до облич, і Роман з Марусею, а вона з Френком у першому вальсі, мовчки, як фігуринки у ляльковому театрі...

Але і це найважче минуло. Життя поплило якимось даліше. Тільки вони обидвоє з Романом не ті, що були, хоча вже пробують прийняти і виправдати те, що сталося. Та і в їхніх родинях були чужі: прабабуня — полька, вуйко — одружений з німкенею, — а все ж у всіх українська сторона перемагала. Але тут інакше, як на рідній землі, а їхні діти постійно на грані двох світів. А як Маруся скоро перекинулася у цей „другий” світ! А Френк навіть не пробує вчитися по-українському. Все ж, однак, читає „Юкрейнієн Віклі”, їсть

з чемности вареники та голубці і ходить з Марусею часом на українські прийняття.

Тепер у них вже дитина.

У всіх приготуваннях до народин внучатка Марія були лише глядачем. Френк вправляв з Марусею руханку та віддихи і сьогодні він стояв при ній у тих важких годинах родів, а не мати. І від нього почула Марія в телефоні радісну вістку, що вона має внучку.

Стиснулося Маріїне серце на думку про новонароджене дитятко, до якого тепер їхала.

„Боже, що з неї виросте? Чи Маруся переведе те, що обіцяла у їхніх палких дискусіях?”

Марія в задумі включила стирачі, бо чомусь здалося їй, що шиби авта покрилися вологістю.

— Пані, уважайте, як їдете! — застукав до шиби авта поліцист — що з вами? Ви переїхали червоне світло, пускаєте стирачі у соняшну погоду. Я вам зараз випишу кару! — але, поглянувши в заплакане обличчя Марії, він поблажливо махнув рукою і відступив на хідник.

* *

*

Маруся поволі будиться із глибокого сну. Підіймає важкі повіки й приглядається з цікавістю незнамому оточенню. На вікнах засунені завіси, в кутку порожнє крісло, двері широко відчинені на ясний коридор. Вона старається підвестися, але чомусь болять усі м'язи, як після повного дня на лежачах.

Чи справді вже по всьому? Усміхається до тої думки й, примкнувши зночу очі, плине між сном і дійсністю. Недавні болі їй видаються уже такими далекими, а тепла радість заливає хвилию серце: значить вони мають вже свою дитинку і Френк допоміг їй видістатися на світ та не опускав у тих важких хвилинах Марусю ані на хвилину. А де він тепер? Чи також відпочиває? Маруся надто лінива, щоб сягнути рукою до дзвінка та довідатися, що діється із двома їй тепер найближчими істотами.

Так добре м'яко зависнути — поміж учора і сьогодні, у почутті безпеки та вдовolenня.

Марусі здається, що таке почуття безпеки мала вона від першої зустрічі з Френком. Чи не було це у Христі на прийнятті, як вони познайомилися? Маруся прийшла туди розчарована і зла, що Влодко знову не дотримав слова і замість до неї, поїхав на змагання. А цей пристійний, палкий італієць не відступав від неї цілий вечір і вона з повним довір'ям дозволила йому провжджати її до хати.

Для Марусі було чомусь samozрозумілим, що вони почали

часто зустрічатися. Спершу на перерві в полудневих годинах, а відтак вже вечорами йшли до кіна, опери, на вечерю.

Христя найскорше помітила, — пригадує Маруся, — що це було більше як звичайне знайомство чи гра на злість Влодкові. Між товаришками прийшло до поважної розмови. Христя остерігала, що саме для Марусиних батьків це буде великий удар, що дуже важко з'єднати так різні світосприймання і що скорше чи пізніше прийде питання, як виховувати дітей? А Маруся переконувала, що не буде чекати на українського „князенка“, що в українських подружжях щораз більше розводів, а вкінці ставила питання: чи має з патріотизму залишитися самотною і резигнувати з особистого щастя?

Їх любов розвинулася справді в американському темпі. Десь із закутка пам'яті вириваються також темні непривітливі образи: гостра розмова Френка із батьком, постійно червоні від плачу очі матері, дискусії та докори, які зростали в щораз більшу прірву між нею і батьками.

Пам'ять приносить спомин одної вітряної березневої ночі. Вони були вдвійку в опері, опісля Френк запропонував вступити до нього на каву

Маруся знала, що це означає, і коли їхні поцілунки ставали щораз палкіші, вона таки здобулася на силу волі і відвагу та вияснила лютому, що вона по-давньому звичаю хоче залишитися дівчиною до вінчання. Маруся ніколи не забуде здивування Френка і його сміху, але він таки повірив у щирість її слів. Чи повірили батьки, яких допитливі погляди другого дня говорили що іншого? І як міг її побожний батько пропонувати жити з Френком без вінчання, щоби лише „не сплямити“ роду Стерницьких? Звідкіля у того доброго батька зродилося стільки ворожости до Френка? Чи було йому легше бачити Марусю нещасливою? Що це було: амбіція, гонор, патріотизм?

Марусі пригадується весілля, яке обидвоє з Френком самі влаштували, бо батьки не хотіли прикласти до нього руки. Пригадуються фальшиві усміхи родини, пригноблені настрої батьків і мовчазний вальс з батьком, в якому вони були немов фігуринки із лялькового театру. І це мав бути той найщасливіший день життя.

Маруся чує, що хтось розсовує завіси у вікні. Вона підносить важкі повіки і бачить нахилене над нею усміхнене обличчя Френка. Вона чомусь питає, чи паде дощ, бо шиби такі вологі. Але Френк запевняє її, що світить сонце, а тільки її очі мокрі певне з радости, що зараз побачить їхню Мері.

* *
*

Вони усі четверо зустрічаються біля шибки, за якою лежать немовлята.

Маруся і Френк стоять, обнявшись, а Марія і Роман мовчки шукають очима, котре це їхнє внучатко?

— Ось вона, — каже Маруся.

— “Isn’t she a doll, our Megy?” — вигукує радісно Френк.

Серце Марії стискається, — отже це вже не буде Марія чи Маруся, а таки Мері — ні то питає ні то стверджує тихо до Романа.

А їй немов у відповідь рожевеньке поморщене личко за шибкою викривляється у першому людському плачі.

БОРОВИКИ

Написав ЯР СЛАВУТИЧ

*Серед вояків ССРСР в Афганістані
забито багато українців. (З газет)*

(Баляда)

*Батька заслали в чужий Казахстан,
Мати, змарніла від болю і ран,*

*Через морози, хурделицю й лід,
Бідна й скорботна, поїхала вслід.*

*Злидні минали з ордою років —
Щастя навідало Боровиків:*

*Жданий у них народився синок —
Радував сміхом лунким, як дзвінок.*

*Тільки-но батько вертався із нив,
Хату й подвір'я Михась веселив:*

*— Тату! Про Йвася мені розкажіть,
Бабу Ягу та рибалчину сіть,*

*Рибку велику і рибку малу,
Що в ятері'запливлі навідалу...*

*Ріс-виростав пустотливий Михась.
Батькові чулося — туга вляглась.*

*Матері мріялось, прийде той час —
На Україну поїде Михась!*

*Дівчину знайде, високу, струнку,
В плахті, з косою, в квітчастім вінку.*

*Справлять весілля — і буде Михась
Жити, щоб чорна жура не вилась...*

*Ледве Михайло зміцнів і підріс,
Виклик до війська поштарик приніс.*

*Виклик до війська прислав Казахстан
Табір та вишкіл та й ...Афганістан.*

*Рев літаків і гарматний розгул
Криють між гір порохнявий Кабул.*

*Арії б'ють — мов колись басмачі, *
Ріжуть Росію — удень і вночі.*

*— Люті уруси! З афганських земель
Гетьте! Вертайтесь до рідних осель! —*

*Гнівно клекоче удень і вночі.
Арії б'ють — мов колись басмачі.*

*Брате Михайле! Куди ж ти понав?
Не до дніпрових зелених купав!*

*Камінь і камінь, пісок, чагарник...
А поміж ними вояк Боровик.*

*Важко звисає з плеча автомат.
Куля за кулею крає стократ;*

*Куля афганська з-за скелі січе.
Смерте! Від тебе ніхто не втече.*

*Кулю афганську стрічає Михась —
Кров українська в Афган полилась.*

*Брате Михайле! Куди ж ти понав?
За Україну життя не віддав.*

*Через ворожі підбої Москви,
Брате Михайле, позбувсь голови.*

*Не за омріяне майво купав —
Кості козацькі Московії склав.*

*Батька заслали в чужий Казахстан.
Сина — загинути — в Афганістан.*

*Ненько Михайлова, гірко не плач!
Глянь, в Україні зростає басмач.*

1980

ПРИМІТКА:

* Басмачі — повстанці азійських народів, що воювали проти московської навали у двадцятих роках.

„ГУД МОРНІНГ, МІСТЕР РОБЕРТ!”

Написала ЛЮБОВ КОЛЕНСЬКА

Було це во время оно, років тому тридцять з гаком, коли військовий корабель „Дженерал Мюїр”, вигоїдавши нас здорово на хвилях Атлантийського океану, випустив маму, сестру і мене в Ньюйоркській пристані на землю Вашингтона.

Перейшовши розмаїті перевірки, наші майже „глінні останки” попали в обійми спонзорок, наче в саме щедре серце „Тріє царів”, бо це був різдвяний час. А потім прийшла пора розстання і ми, „розійшовшись на три шляхи”, поманджали кожна у свою путь — по волі чи неволі, обравши собі нову професію — „чембер мейд”, іншими словами „доместік” або „Марисі”.

Мене доля обдарувала місис Дорріт, невеликою чорнявкою, ріст якої нагадував мені героїню з повісти „Маленька Дорріт” Чарлза Діккенса. З обличчя її дивилися на мене фіялкової барви очі — холодно і проникливо, без найменшого сантименту. Але не було відвороту — цій місис від цієї хвилини я мала належати душею і тілом. Признаюся, що тоді в мене за спиною пішли дрижаки...

Ми вирушили: наперед ішла моя місис, за нею — приголомшуюча парфума, відтак — я, а вкінці — моя валізка, яка, здавалося, важила сто пудів, хоча її вартість, як пізніше виявилось, дорівнювала нулеві, плюс. Важко було мені пригадати, що в ній було, але я клала туди все, що попало, бо так порадила мені мама, кажучи: „Не знаєш, що там в Америці може придатись”.

З пристані поїхали ми залізницею до Джерзі Ситі, в якому почалася моя короткотривала, але ніхто не може заперечити — світла кар’єра, власне „чембер мейд”.

Крізь вікна вагону, наче стокольорові хижі тигри, шарпали очі неонові реклами і мигали простори землі, на яких на диво росла трава і не було ні сліду снігу, а прецінь це кінчався уже грудень.

Не тямлю, як ми опинилися перед брамою багатоповерхової, з червоної цегли кам’яниці. І в тій хвилині я повірила у всемогутність місис Дорріт, бо коли вона натиснула в брамі гузик, наче на чарівне — „Сезаме відкрийся!” — звідкілясь пронизливо пробриніло — і двері відчинилися. Виїхавши вікною вгору, ми опинилися на

котромусь там поверсі і, перейшовши кілька кроків коридором, ввійшли до помешкання.

В обширній кімнаті, яка, мабуть, рівночасно служила за вітальню і їдальню — у фотелі сидів молодий, пристійний чоловік, який нагадував мені голлівудських героїв, а на канапі, горілиць, зодягнуте в штани неозначеної ближче барви, лежало ясноволосе дівчатисько, завісивши на поруччі канапи ноги, наче її предки з Дарвінівської теорії.

— Це наша нова чембер мейд — Лидия, — представила мене моя місис, і так дивно вимовила моє прізвище, що воно прозвучало так гейби „Задержіхвіст”, а до такої шляхти я аж ніяк не писалася... — „А це мій муж, містер Роберт”, — і мій голлівудський герой підвівся. „А це — і вказала рукою на дівчатисько — моя дочка місс Іллейн”. — Та місс Іллейн не то що не змінила своєї постави, але ледь зволила на мене поглянути, і знову заглибилась у читання журналу, начебто я була, хай і новим, але лише експонатом, на який не варто звертати уваги.

Відтак місис Дорріт приступила, — як то дехто каже, — „до речення” і мовила так: — В Америці ніде не буде тобі так добре, як на службі, бо не тільки отримуватимеш платню, але й харч і мешкання матимеш безплатно. Деінде за те мусіла б заплатити солені гроші. В тебе, як і у твоєї попередниці Ненсі, буде окрема лазничка і спальня. А тепер твої обов'язки: прибирати в кімнатах, варити, раз у тиждень прати і прасувати. Закупівлею харчів тобі немає чого турбуватися, бо все тут довозять під двері. Щоб не забула, коли місс Іллейн скучатиме, а нас не буде вдома, ти повинна їй дотримувати товариство. Це ще не все, — і, вказавши рукою на клітки в кімнаті, сказала: — у тебе теж обов'язок доглядати моїх папуг. Це мої найдорожчі „петс”, — приноситьимеш їм поживу і прочищуватимеш за ними клітки. Натепер — це все...” —

Мені, нещасній, шуміло, кружляло в голові — як я це все подолаю?...

Тоді вона провела мене по кімнатах і, на моє превелике горе, я вспіла завважити, що біля ліжка місс Іллейн — хмара хусточок до носа, а біля кліток — папужині пера. Ноги мої від переляку, мов олив'яні, вгрузали в килим, а в голові вистукували, поверталися слова: — „Натепер — це все”... Натепер?

Але милосердна місис Дорріт не дала паніці оволодіти мною зовсім, бо припровадила мене до шафи і, дещо скептично мені приглянувшись, проголосила: — Тебе в цьому домі, як і зрештою у всіх інших шануючих себе домах, обов'язуватиме уніформа і чіпець — їх ти щоденно повинна зміняти; на понеділок — кремовий, на вівторок — рожевий і так далі. — Певно вона мусіла завважити моє

збентеження і витріщені великим здивуванням очі, бо на хвилину замовкла, але зараз же знову бистрим Черемошем попливли її слова: — Виглядає, начебто тобі щось не до вподоби... Чіпець на тебе напевно буде пасувати, правда, може трохи замалий, в тебе волосся буйніше, як у Ненсі, а уніформа... Ну, уніформа може бути завелика, бо ти, мабуть, на діті (при цих її словах я мало що не розсміялася вголос: добра то мені „діта” була в Австрії), а Ненсі була дещо соліднішої ваги. Це все... Сьогодні в тебе не буде жадних обов'язків, аж завтра.

„Завтра”... — прощибнуло неспокоєм, — і рада була заховатись під „шапкою-невидимкою”.

А там ми повечеряли. Вони в їдальні, як пристало панству, а я — в кухні, і, помивши посуд, я бідолашною черепахою поволіклася до своєї кімнати — і миттю заснула.

Коли прокинулася, ще сіріло, але я з переляком хутко схопилася з постелі, щоб бува не запізнитись. Помившись, мабуть, у „ложці води”, бо надто поспішала, я швидко одягнулася у голубу уніформу, бо це був четвер, і, причесавшись, причепила поверх волосся чіпець. Поглянувши в дзеркало, я ледь вголос не розсміялася: звідтіля дивилася на мене „світ біг маммі”, точнісінько така, як це було на наліпках „Кер” пакетів, що нам їх надсилали в Європу з Америки. У цій хвилині шкодувала тільки, що не бачив мене хтось із моїх знайомих.

У їдальні я застала містера Роберта: сидів за столом, читаючи ранішню газету. На моє ввічливе, але дещо збентежене — „Гуд морнінг, містер Роберт”, усміхнувшись, він відповів: „Гуд морнінг, Лідія”. Я завважила, що він не вимовляв мого імени твердо — „Лидия”, так, як місис Дорріт, а м'яко — „Лідія”. За його привітанням, наче скрипуче колесо воза, обізвалась і собі папужина згря: „Гуд морнінг, Лідія!”

Я блискавкою, якщо блискавка може шпортатись по килимі, метнулася до кухні, за вказівкою моєї місис закип'ятила каву, налила її в чашку, наповнила склянку помаранчевим соком, додала два бісквіти — і те все віднесла на таці до їдальні, незвичайно горда із своїх куховарських подвигів...

Тому й здивувало мене, коли містер Роберт, підсміхнувшись, дивно на мене з-під лоба глянув, а потім, як належить „його величеству”, заховав свою усмішку і запитався: — „Лідія, іс дет ті ор кофі?”

Розгубившись, я відчувала, що паленію по самі вуха. А містер Роберт ніби то нічого, отак тільки злегенька підсунув до мене чашку кави ближче і показав рукою на її підозрілий соломково-брунатний

колір. І потиху я мусіла визнати свою поразку у куховарстві — на таку каву у нас було казали просто — „люра”...

Я була ні в сих, ні в тих. Своєю чудернацькою англійською мовою старалася йому пояснити, що це в мене залишилася така звичка ще з Австрії, коли каву треба було „шпарен”.

Слава Богу, місис ніколи не довідалася про цю злосчасну каву.

Цього ж ранку місис Дорріт, відходячи, пригадала мені мої обов'язки і доручила особливій опіці своїх „петс”, папужки.

Зклопотано я зауважила, що прибирання забирає множество часу. Почала поспішати, щоб швидше впоратися, коли це раптово гостро пролунав звук дзвінка. Я аж підскочила, а мітелка полетіла кудись за канапу. Відчинивши рвучко двері, мало не збила з ніг хлопчину, який перелякано відскочив набік, не сподіваючись такої... замашистої енергії. Він глянув на мене зачудовано і, відкашельнувши, сказав: — У мене — картони яєць на продаж, може купите? Вашій пані я залишу рахунок. — Гарзд, — я відповіла, зразу прибираючи вельми діловий тон. По короткій надумі я купила у нього п'ять тузенів яєць, бож місис Дорріт вибиралася на Фльориду, а в холодильні я не бачила великих запасів харчів. Щоправда, продавець якимось невиразно на мене подивився, коли я брала стільки яєць, але я, намагаючись якнайбільше елегантним рухом поправити свій чіпець, швидко відправила продавця і понесла вдоволено свій здобуток до холодильні, — марива голоду відпливали у даль.

Але тільки я скерувала свої кроки в напрямі кімнат, аж тут знову дзвінок: „Агі — чи врешті, до біди, дадуть мені змогу прибрати кімнати” — зідхнула я у розпачі. Побігла до входових дверей. Відчиняю — нікого... Щось тут не так. Я ж виразно чула дзвінок... Відійшла я геть. А тут як залопотить, задзвонить у двері, начебто цим разом уже злющо. Вернулась я туди — нікого. „Хіба не галюцинації приходять до мене?...” — пронеслось сполоханою думкою. І вирішила твердо, що як ще раз почую голос дзвінка — ні в якому разі нікуди не йти. Хай там що.

Коли ж це знову тишу дряпнув, зарипотів дзвінок. Прислухаюся і чую його вже в кухні. Побігла мерщій туди і надслухую, де це гомонить. Аж раптом бачу — з правого боку видніє щось таке на подобу шафи. Підходжу ближче. З лівого боку гудзик, зовсім такий як у вінді. Тисну його. Стінка помалу відкривається і у моєму напрямі із скаженим гуркотом починає підводитися вгору — ближче і ближче ніби рухома стіна. Це у стінній вінді, наче на королівському підносі, в'їжджає качка — така, собі обскубана, ще й „купер”, як називали цю частину качинового корпусу в старому краю — химерно задерся догори. Стою, наче вросла в підлогу, і не знаю, що мені з качкою робити. А що, як моя місис лятиме? Тисну гузик і

качка щезає. Коли це знову рипотить дзвінок і качка за порухом магічної палички — знову біля мене. Я розгубилася. Мені стає гаряче від цих „вільноручних вправ” — вгору і вниз — довкола наче кружляє світ. Аж ось знизу гримить сердитий голос: „Що з вами? Мені ніколи чекати!” — Я здобуваюся на героїчний вчинок і беру качку з вінди. Але на цьому не кінець, — бож тільки замкнулися дверцята, знову чую голос, але вже сердитий: „Качку то ви нарешті забрали, а заплатити не хочете?! —

Тепер бачу біля качки рахунок, треба заплатити чотири долляри, а в мене лише один... Вкінці ми дійшли до згоди, що заплачу завтра. Нарешті дверцята у вінді замикаються, а в мене на чолі ряситься рясний піт майже, як по рукопашному бою.

Пригадую собі, що мені ж треба нагодувати папужок. Вони ж голодні десь бідні! Відхиляю дверцята клітки, аж тут ці капосні створіння, такі до цієї пори мені милі, вилітають з клітки і, вдоволено розмахуючи крильми, літають собі по кімнаті, наче по фльоридському парку...

Мені тільки цього було треба, — прошибає думка, — і я кличу ці „солодкі” створіння: „Ціп, ціп, коман, коман” — без жадного успіху. Проте мої папужки навіть не думають повертатися до клітки ще й передразнюються зі мною: „Ціп, ціп, коман, коман”.

Не залишається мені нічого іншого, як одну по одній ловити. Та ба: коли вже туй-туй одну впіймала, вона видирається від мене з пронизливим: „Коман, коман”, — і я в погоні за нею розпростираюсь у всю довжінь на килимі. У такій стратегічній позиції застав мене містер Роберт.

Збентежено я підвелася з килима, стріпала чіпець, що покотився на підлогу і з гідністю справжньої чембер мейд насадила його на голову.

Із сорому мало не провалююсь у землю, бож містер Роберт, силкуючись не сміятися — весь аж труситься від сміху, та врешті не витримує і заливається веселим сміхом: — Лідіє, поглянь на себе в дзеркало! Та ж твій чіпець, у такій чудернацькій позі, наче вітрильник комить головою по великому буревії...

Немає двох слів, що в цій хвилині я виглядала кумедно, а може як „сто нещасть”, і ледве не сплакнувши, скаржуся: — А мені зовсім не до сміху, бо що мені тепер діяти з капосними папугами?...

Містер Роберт уже без сміху і заспокійливо: — Перш усього ти ніколи не кажи місис Дорріт, що папуги — капосні, бо вони їй наймиліші птахи під сонцем. А подруге, ми зараз із ними зробимо порядок. І — всміхнися, бо сміх, у твоєму віці — це чарівний гість!

І хоча мені зовсім не до сміху, не заперечую йому, — мені ж тільки двадцять, і я рада, що прийшов із порятунком.

Містер Роберт підходить до клітки, простягає руку і кличе: — Джек, компан! — І на моїх очах стається чудо: від папужиної зграї відокремлюється одна папуга, осідає на його руці — із пронизливим криком — „Джек” влітає у клітку. А тоді на поклик „Лоррі” летить друга, сідає на мент на його руці і також влітає до своєї домівки. А за нею ще одна і ще одна... Ще тільки одним-одна преспокійно спадирує собі по столі.

Тоді містер Роберт поручає її мені: — Лідіє, вона називається Гарсія. Це зовсім легко. Спробуй, те на майбутнє може тобі придатися.

Прикликая її, і папужка причалює мені на руку, а тоді впурхує до клітки. Баталія виграна! Дякую містерові Робертові, а він галянтно відповідає, щоб не йому я дякувала, а випадкові, бож як судді бути без судових актів у залі суду? А їх він забув вдома, і тепер за ними повернувся.

Увечері всі сходяться додому — і для всіх починається сієста, а для мене — морока. Відчинивши холодільню, місис Дорріт в паніці кличе мене: — Лидія!

Перериваю мити шпінат, що в мисці безпросвітня маса, і прогожом біжу до неї. Відчуваю, начебто наближається ... тайфун.

Побачивши пресердите обличчя місис, мені здається, що навіть мій чіпець з переляку підноситься угору. — Лидія, звідкіля у холодільні така гора яєць? Та ж ми їх і за півроку не встиємо з'їсти, хіба дістанемо жовтяницю... Мені здається, що не тільки варити, але й думати тобі прийдеться вчитись!

Стараюся їй пояснити, та даремно...

На другий день уранці я — преславна „качка-прачка” тільки, що в... чіпці. Беру кіш, як то кажуть — з брудним шматтям, і манджаю вздовж коридору. На всякий випадок кількакратно вертаюся, щоб добре запам'ятати поворотну дорогу. За вказівкою місис Дорріт, натискаю гузик, де зазначений „бейзмент”. У вінді — повнісінько людей, здебільшого елегантно одягнені чоловіки, бо це пора вимаршу до урядів. Раптово завважую, що на самому верху коша пишається чоловіча спідня білизна. Паленію і швидко, витягаючи першу-ліпшу серветку, поспішно закриваю підозрілий предмет, намагаючись вся заслонитися кошом. Один з чоловіків підсміхається і збиточно мружить до мене око. Я, сердита на себе і на цілий світ, ще більше паленію, наче зловлена на гарячому. „Коли б швидше доїхати до місця моєї зупинки!...” Цей чолов'яга, що насмілився „робити до мене очко”, відходячи махає рукою мені „гуд бай”, як добрій знайомій. Нарешті у вінді — тільки я одна.

А от моє спасення — вже „бейзмент”! На залі пральні безліч

таких чепурунок, як я. Одним словом — „саме войсько — ані одного цивіля”... Переважно чорні красуні і теж у чіпцях.

Нагадую собі вказівки місис Дорріт, щоб під пальником на огрівання води підсвітити сірник. Нібито самопевно кладу біля себе кіш з білизною, запальною сірник і тремтячою рукою шукаю місце, де б треба запалити газ. Раптово мене огортає страх: а що, як не туди попаду — спричиню вибух, і на моє сумління спаде стільки неповинних у нічому людей... Сірник погасає, сам наче налякавшись марива неминучого катаклізму. Починаю щось перекладати в коші, мовляв, за... чимось шукаю. Врешті, рад-не-рад, наважуюсь піти до котроїсь із моїх „колежанок”, щоб допомогли мені. Вирушаю до такої „широкої газдині”, бо відома істина, що люди кругліших форм — приязніші. І не помиляюся, бо цей „маєстатікус” привітно мені все пояснює — куди і як — „Фатерлянд гереттет!”

Коли повертаюся вікном вгору зовсім уже не зважаю, чи хто бува дивиться на мене, чи ні, і вже не „печу раків”, а їду з почуттям того вояка на стійці, який з честю виконав свій обов’язок.

* * *

Пролітали дні за днями і якимось все йшло гаразд. Але вже, либонь, така кирпата моя доля, що на мене з кожного кутка кімнати завжди чигала небезпека у формі непередбачених завдань. Ось, хоч би й таке: місис Дорріт, поглянувши крізь вікно, зідхнула і нагадала мені невтішну дійсність: — Лидія, там така несамовита злива. Прошу, збирайся і віднеси місс Іллейн до школи дощовик, кальоші і парасоль, хіба не залишиш її напризволяще.

„От, тобі маєш, — пробігло в мене тривожною думкою. — Та ж я оце Джерзі Ситі хіба з вікон бачила.” —

Стала я випрошуватись, що мені в такий дощ в ніщо одягнутись. Але місис Дорріт зараз знайшла на це раду: вийняла із шафи довжелезний і преширокий дощовик, куди могла б влізтись принаймі такі дві „парсуни”, як я, насадила мені на голову капелюх абрикосової барви з пером, висмикненим із хвоста чи не найбільшого птаха, і наказала мені вдягнути кальоші, але такого розміру, наче наші старокрайові гринджоли. Ще й тицьнула мені в руку парасоль і писульку з адресою. Значить, ніякі небесні сили тут не допоможуть, треба йти. Проходячи повз дзеркало, побачила там якусь замотану перестрашену... мацапуру.

Хоч-не-хоч опинилась я поза брамою — і в той мент дім моїх хазяїв у порівнянні з цим, що мене могло чекати на вулицях мокрого Джерзі Ситі, видався мені райським притулком. За своїм звичаєм, я ще раз глянула на число кам’яниці і вулицю, щоб добре зятямити, де мені повертатись — і пішла.

На вулицях не було майже нікого. А дощеві звісно байдуже, що йому до моїх клопотів? Він немилосердно заливав вулиці.

Намокле перо з капелюха тепер служило ринвою і звідтіля по чолі збігала вода.

Я ішла мов у сні. Й досі не знаю, як мені пощастило дібратись до цієї школи. Правда, по дорозі я не раз зупиняла прохожих, які, хоч намагалися робити ввічливу міну, нерado приставали в таку негодy. Вкінці і цей важкий іспит закінчився благополучно: доручення виконала, не заблукала і поверталася додому в „цілому кавалку”. І в душу мою хильнув преблагодатний спокій і я підспівувала собі на „нуту” — „Дзись панна Андзя ма виходне, як велька дама”...

Та всьому приходить кінець. На щастя, поклав він край і моїй „чарівній ідилії” „чембер мейд”, моїм бо знайомим пощастило знайти для мене іншу працю. Місис Доррїт мені гірко дорікала, що тоді, коли з мене починають „бути люди” — я, невдячна, відходжу... Найгірше, що на таке „діктум” я, на жаль, не могла сказати нічого в моїй обороні, бо то була свята правда.

Прийшов останній день моєї служби. Поміж місис Доррїт і мною запов такий хатній договір, що на відхіднім я повинна була ще почистити кімнати. Не було ради.

Чищу я килими — один, другий, вже майже кінчаю, коли це в пілососі щось загуло, наче сто джмелів, — а потім нічого, тільки мертва тиша. Ходжу я навколо машини, приглядаюся їй з усіх боків, ладна вже до неї заговорити, а вона — ні телень... Тоді я метнулаь швидко по ручну мітелку, позмітала все гарненько, а решту папужиних пір'їнок повизбирувала руками, і договору дотримала — як найбільш досвідчена в світі „чембер мейд”.

Ледь вспіла машину сховати до шафи, аж тут у кімнату вкотилися вистроені дамочки, а поміж ними мати місис Доррїт. Спочатку ніби вони гарненько привіталися, правда, трохи тримали від мене „дистанс”, як личить високому панству відноситись до „чембер мейд”, а потім мати місис Доррїт найчистішою українською мовою (місис Доррїт згадувала мені, що її мати знає нашу мову) защебетала: — Ви, Лидіє, як зачуваю я від дочки, малороска. Виростаючи в Росії, я чимало знала малоросів, вони хороші люди...

А бодай би її! Мене, як щиру українку, аж затрусило в душі від „малороски” і хотіла сказати щось таке, щоб їй затерпло в п'ятах, але, пригадавши собі в шафі заховану небіжку-машину — мною оволоділо єдине бажання: урвати поли і щезнути звідсіля якнайскоріше — хай мені простять усі тверді патріоти.

Місис Дорріт ще мене зупиняла, хотіла, щоб я подала „панству” полуденок, але я якось вимоталася із халепи.

* * *

І я пішла: валізка, баламкаючись, знову мене вірно супроводила і важила стільки ж само, як і з моїм приїздом до Америки. Та що там тягар? У порівнянні і з моїм розкішним настроєм — він був ніщо... Я йшла і усміхалася, начебто в моїй калитці був мільйон долярів. І коли на мені зупинялись зацікавлено погляди прохожих, я міркувала, що це тому, що в мене мусить бути вигляд самої... Дантової Беатріче. Щоб переконатись у моїх чарах, я глипнула в шибку вітрини крамниці, і побачила страхополоха на горобці: мені назустріч тріпоталося перо папуги, кепкувало собі з моїх втрачених ілюзій...

Довго не думаючи, я метнулася до першої зустрічної брами, скинула широченну кирею, переодяглася у мій старий європейський плащ з хутерком якогось нерасового звірка, потім — стрілою пішов у відставку мій капелюх, а на голові опинився мій рідний темнозелений берет, на якому щоправда сіріли соляні плями океану, але він в сам раз пасував до такого індивідууму як я.

І так, обтріпавшись із чужого пір'я, я вийшла знову на вулицю. Плащ Ненсі я вкинула туди, де йому належалося — до скриньки з написом „Вейст бекет”, а капелюх, підхоплений поривом вітру, покійно причалив на гілці дерева. Цим остаточним актом я пірвала ближчі і дальші стосунки з моєю „блискучою” кар'єрою „чембер мейд”. Правда, прохожих могли ще лякати мої величезних розмірів мешти, але грець їм, інших у мене не було.

Наче той вояк Швейк, який вирвався з-під команди найбільшого свого ворога-капрала, я бадьоро розпочала свій вимарш вперед, бож хіба мені ніхто не може заперечити, що, маневруючи поміж Сціллою і Харібдою непередбачених і якже грізних ситуацій, я з подивугідною грацією несла прапор своєї короткотривалої професії.

Та раптом немов хтось мене потормосив за плече і підказав, щоб я оглянулася назад на дахи кам'яниць і „службову садибу”. Це етикета гречности підказувала мені вклонитись на прощання і замість „Гуд морнінг” кликнути востанне: „Гуд бай, містер Роберт!”

ОТАКЕ БУЛО МОЄ ЖИТТЯ

Написав ЯКІВ МЕНАКЕР

(Уривок з Спогадів)

Склалося так, що мій батько Лейба не пішов шляхом своїх дідів та прадідів. Далекий пращур нашого роду Мошко Менакер був уманський жид, який виконував релігійний звичай заповіді Божої. Він був людиною, яка обробляла стегно великої рогатої худоби для кошерного харчу. Такий чоловік серед жидів звався — менакер. Мабуть далекі пращури нашого роду займалися цим ремеслом, а з часом прийняли свій фах за прізвище. Один із цих пращурів — Мошко Менакер був ватажком уманських жидів під час Коліївщини.

З року в рік діди мої та прадіди займалися своїм ділом, але мій батько не пішов їхнім шляхом. У 1919 році він пішов у большевики. Так, як він знав добре скотину, то большевики використовували його як працівника по заготівлі худоби для м'яса. З часом він працював у одному з комбінатів по обробці м'яса.

В 1929 році мій батько другий раз зійшов зі шляху жидівських звичаїв та традицій. Він розвівся з моєю матір'ю Ховою. Дітей нас було троє — дві сестрички і я. В той час нам було років: старшій сестрі 9, мені 7, молодшій сестрі 5.

Батько вивіз нас з міста Умані до українського села Котюжани, що на Вінничині. Так ми з матір'ю стали селянами села. Крім нашої сім'ї в селі жило ще дві жидівські родини — Арона Блехмана і Меєра Шаумана.

Що казати — 1929 рік був тяжким роком. В селі проходила колективізація. Як це було — описувати не буду. Це діло добре відомо як на Україні, так і на Заході. Скажу коротко: це був час і початок знищення селянської добродійної України.

1930-1933 роки були ще гіршими. Старі, дуже старі діди нашого села розказували про те, що їм у свій час розповідали їхні діди про часи турецького ярма, яке було колись давно. Але й тоді такого горя не було, як тепер.

В західній стороні села була долина. Цю долину люди називали „долина реву”, бо за турецьких часів сюди зігнали людей села і знищили їх там. То долина ревіла від людського стогону.

Тепер, в 1932-1933 роках, ніхто не згадував „долину реву”.

Тепер „долина реву” була на сільському цвинтарі, де день у день хоронили селян, які вмирили з голоду.

Нікому не було до того діла, що там робиться. Всі хотіли жити і ніхто не хотів умирати. Тільки ми, хлопчакі, — а я був сільським хлопчаком, як і всі хлопчакі, бігали на цвинтар і дивилися.

Коли зацвіла акація, то ми, як гусениця, об’їдали дерева, і вони переставали бути білими. До початку літа 1933 року дві частини селян нашого села вмерли з голоду. Село стояло пустою і голе.

Ми, діти нашої матері, зазнали також великого горя та біди. Голодували. Бог змилювався над нами, ми zostалися живі.

Восени 1933 року в селі Котюжани з родин вмерлих селян зосталося понад сто дітей-сиріт, батьки яких вмерли. Советська держава відмовилася прийняти цих дітей до дитячих будинків країни. Сільській раді (сільраді) в районі сказали: „...у вас є колгосп, в якому працювали померлі колгоспники, нехай сиротами займається колгосп...”

Що міг дати бідним дітям колгосп, в якому нічого не було? В цей час колгосп видавав на трудовень сто грамів горохової чи вівсяної суміші. В колгоспі рішили зорганізувати патронат, де згуртувати і годувати дітей-сиріт.

Бажаючи прийняти на себе відповідальність і клопіт за сирітські діти не було багато. Тоді вибір колгоспу випав на мою матір. Вона спочатку відмовлялася, мовляв, у мене свої діти. Та що робити? До голоду матір займалася тим, що обшивала селян, бо вміла шити на швейній машині. Тепер були такі часи, що людям було не до шиття. Всі хотіли їсти, а їсти було нічого.

Так моя мати стала завідуючою, вихователькою, прачкою, швеєю, кухаркою в патронаті. В хаті розкуркуленого і висланого з села селянина Максима Бугая зорганізували патронат. Зробили дерев’яні нари, дали мішки на матраци і подушки, привезли солому. Кожний день колгосп давав декілька кілограмів ячмінної крупи чи дертої муки. Перші роки, а вони були — 1934, 1935, 1936, 1937 і 1938, діти їли тільки затірку. Хліба ми не бачили в ці роки.

До школи йшли в дві-три зміни, бо дочікувалися тих, що пішли в школу. Вернувшись зі школи, вони знімали одяг та взуття, і після цього другі могли йти в школу.

Ми, діти нашої матері, жили і виховувалися на тих майже умовах, що всі діти. Матері не було часу займатися нами. „В гурті затірка та кандьор (куліш) їлись добре”, — казали всі люди.

Тим часом, у 1936 році, в селі зорганізувався державний дитячий будинок. Його розмістили в палаці маєтку колишнього поміщика Ценіна. В цей дитячий будинок збирали дітей-сиріт, батьки яких були оголошені „ворогами народу”. Дитячий будинок

був повністю на державних коштах. Ми, вихованці патронату, приятелювали з цими дітьми.

Як всі діти, так і я, мріяв кимось стати. Хотів я бути військовою людиною. Закінчив у 1939 році сім клас неповносередньої сільської школи, далі вчитись не пішов. Не було змоги у матері вчити мене. Я пішов працювати в колгосп. В цей час до патронату часто заходив секретар сільської ради Йосип Антонюк. Він, як секретар сільради, погодився дописати мені два роки віку, щоб міг я піти до Червоної армії. Так я став допризовником у 1940 році.

Восени 1940 року я в числі 42-ох сільських хлопців був взятий до армії і відправлений в Литву. Декілька сільських хлопців і я були зараховані до 168-го Окремого зенітно-артилерійського дивізіону Протиповітряного захисту Прибалтійської військової округи. Через місяць мене з ініціативи офіцера дивізіона Логвина відправили вчитися на командира при 349-му Учбовому зенітно-артилерійському дивізіоні, що містився в місті Вільно.

Незабаром війна для нас почалася по-справжньому. Ми почали тікати з міста на схід. Шлях наш був на Полоцьк, а потім нас завернули на Мінськ.

Не буду описувати ті бої і як ми, дезорганізовані, тікали, куди хто бачив. Так ми зосередилися в Налібокській пущі, що в 50-60 кілометрах від Мінська. Тут в бою з німецькими мотоциклістами я був поранений в стегно лівої ноги. Мене, як і чимало інших поранених, залишили в лісі наші товариші, які відбивалися від німців. Через декілька днів нас, поранених, вилучили німці в лісах Налібокської пущі і помістили до табору військовополонених в місті Ліда, що в Білорусії.

Я лежав на землі, втоптаній кінськими ногами, де була колись конюшня. Тепер тут був табір для полонених. Була спека і мучила спрага, бо хотілося дуже пити, а води не давали.

Мою увагу звернув на себе чоловік, який зайшов до конюшні і хотів десь сісти, але місця не було, бо всюди лежали поранені. Він шукав місця і хотів, щоб хтось посунувся і дав йому місце. Я впізнав цього чоловіка. Це був той самий офіцер із 168-го ОЗАД-у — Логвин, який посилав мене вчитися до Вільно в 1940 році.

Я посунувся і він сів біля мене. На ньому була червоноармійська одежа рядового бійця. Схудлий, неголений, брудний. Я уважно розглядав його.

- Що так дивишся на мене? — спитав він.

- Пізнаю... — коротко відповів я.

Він злякано глянув на мене, оглянувся навколо, де були люди і чи не прислухалися до нашої балачки. Потім він кивнув мені головою. Це означало, що треба вийти з конюшні. Ми вийшли.

- Тепер пригадую тебе, сказав він, як я йому розказав, звідкіля я його знаю, — Як же це ти уцілів? Наскільки я знаю, ти ж єврей.

- Да, це так, але я не признаюся, хто я є.

- Мовчи, як мовчав до цього часу. Про мене теж — ні слова. Тримайся мене і не бійся. Що буде зі мною, те буде і з тобою.

Ми потоваришували, і я не залишав його ні на хвилину, так і плівся вслід за ним.

На майдані табору німці зорганізували огляд тих полонених, яких належало відправляти з табору. Нас поставили на майдані так, що мережка в один ряд стояла в 5-6 метрах супроти другої мережки. За спинами рядів стояли такі ж ряди; а тоді ряди — таким же чином.

Десь третім чи четвертим в мережці за мою спиною стояв Микола Логвин. Він скося поглядав на мене і мовчав. Ми чекали, що буде. Прийшли німці, а з ними і перекладачі.

- Комісари і жиди вийти з мережі, — пролунало розпорядження німців через перекладачів.

Дехто вийшов, і їх кудись повели. Я стояв, не рухаючись, бо Микола Логвин дивився на мене, немов заворожив мене. Його очі казали: „Стій і мовчи...”

- Зняти штани!... — перевели перекладачі наказ. Полонені опустили штани нижче колін. Я виконав наказ також.

На восьмий день мого народження, а це було 28-го серпня 1923 року, мій дід Шимон сам прослідив за тим, як виконувався закон Божої заповіді обрізання, щоб я був справжнім жидом. На 18-му році свого життя, тепер, я повинен був з цим життям розпрощатися, бо через кілька хвилин вже німці повинні були бути біля мене і установити, хто я є. Спасіння, здається, не було...

Хвилина, друга або менше цього, як тяжка рука Миколи Логвина обкрутила мене на сто вісімдесят градусів, і я опинився на його місці, він стояв на моєму.

Сусіди, — а вони були всі українці, як і Микола Логвин, і оком не моргнули. Смерть пройшла біля мене в декількох кроках...

У вагоні потяга, де було нас понад сто двадцять полонених і більша частина українців, я був один жид. Тут був і Микола Логвин.

Ми втікли з цього потяга під час його руху. Це було в декількох кілометрах від міста Гродно. Під час втечі ми розгубилися з Миколою Логвином і більше я ніколи його не бачив. Довгий час після війни я шукав мого спасителя, але в умовах, у яких я жив, це не так просто робиться.

Другий раз мене ввіймали під містом Кобринь, що недалеко від міста Бресті. В підвалі кобриньської „ортскомандантури” зібрали десь зо двісті вилонених советських червоноармійців, які ще не побували в таборах полонених або втікли з них. Ми сиділи на бетонній підлозі і чекали, що з нами буде.

- Тепер буде добре, — говорив чоловік з пораненою рукою, — ми довго чекали звільнення і воно прийшло. Підемо додому і займемося нашою рідною землею, яку в нас забрали большевики. Побудую собі хату, якої в мене нема, дадуть мені землю і буду господарювати.

Це були надії. Ми мовчки сиділи і слухали його. Але нас ніхто не відпустив. Через два дні нас повели в східньому напрямку з міста, по дорозі Кобринь - Мінськ. Коли ми вийшли з міста, то побачили зліва по дорозі розташований військовий городок довоєнного часу, його охороняли німці.

Невеликий табір полонених, що розмістився в цьому городку, прийняв нас. На другий день нашого приходу ми почали працювати. Наша праця полягала в тому, що ми повинні були розбирати порушений бомбою чотириповерховий будинок. В кожній кімнаті цього будинку містився один-два залізні сейфи та скрині. Їх треба було виносити з приміщення. Крім того в кімнатах була радіотелеграфно-телефонна апаратура.

Радіотелеграфно-телефонну апаратуру німці розглядали, оцінювали і відбирали те, що було для них цікавим. Те, що було в залізних сейфах і скринях, — а це були папери, різні спеціальні блянки, печаті та штампи, — німці заставляли нас вкладати в дерев'яні великі скрині. Ці скрині кудись відвозили. Тому що ці папери були на російській мові, то ми встигали дещо прочитати. Це були таємні папери як військового, так і партійного характеру штабу Четвертої армії Білоруського західного округу, підписані командирами 4-ої армії генералами Климовским і Коробовим. Більше на всіх паперах стояв підпис начальника штабу 4-ої армії генерала Леоніда Михайловича Сандалова. Я не писав би про це, не будь продовження цьому через двадцять п'ять — тридцять років.

Після закінчення робіт у таборі, нас погнали направляти дорогу Брест - Мінськ. Мені повезло і на цей раз, я втік з дороги.

III

Мене впіймали в селі Осівці, що на кордоні між Білорусією і Україною. Я рвався на Україну, бо вона була мені рідна, своя. Я знав її мову, українських селян, і звичайно там би почував себе краще. Але мені не повезло на цей раз, мене заарештували.

Я йшов вулицею села Осівці. Біля воріт одного господарства стояла літня жінка. Підійшов до неї ближче, попросив її дати мені щось попоїсти.

- Заходь, дитино, йди до хати. Нагодую тебе. Господь з тобою! Багато тут вас проходить, всі хочуть їсти. Десь у тебе батько і мати є, чекають тебе. Бог бачить, що робиться на цьому світі.

Це була перша українська жінка-мати. Їй не було діла до того,

що діється кругом. Перш усього вона бачила в мені дитину, бідолаху-бурлаку, якому вона могла допомогти, нагодувати і показати дорогу.

Я їв з миски смачне молоко, ковтаючи шматки хліба, які не встигав пережовувати, бо дуже був голодний.

- Звідкіля ти і куди йдеш, дитино? — питала вона.

- Додому йду з Мінська, де вчився в школі ФЗУ. Війна — і тепер не вчатся в школі.

- Документи якісь маєш?

- Є документи, — коротко кажу їй.

Я наївся, жінка дала мені кусок хліба і благословила мене. Ми вийшли з хати і вона супроводила мене до воріт. І тут ми побачили, що біля воріт стоїть шущман, у руках тримає ровер, з шиї звисає автомат „шмайсер”.

- Хто такий? — питає він мене.

- Дитина, — відповідає за мене жінка, — додому йде, голодний. Дала йому поїсти, хліба. Нехай іде своєю дорогою, в нього документи є.

- Покажи документи, — сказав шущман.

Документів у мене не було.

В камері Дрогичинської поліції, куди посадили мене, я був один. Якийсь шущман дав мені яйце і кусок хліба, води. Дві доби я пробув у камері.

В кабінеті начальника Дрогичинської поліції було двоє. Начальник поліції, надзвичайної сили чоловік, років за п'ятдесят. Він сидів у кріслі біля великого стола. Худощавий, немолодий чоловік у цивільному одязі був за другим, він також сидів у кріслі під самим вікном.

- Хто такий? — питає начальник поліції і уважно розглядає мене.

- Я вчився в школі ФЗУ, в Мінську. Почалася війна, школу закрили і нам сказали йти додому. Документів мені не дали. Маю сімнадцять років, з Тернопільської області я — неправду казав я, бо так навчили мене добрі люди, щоб я не казав, що служив в Червоній армії.

- Хто в тебе дома є? — питає він знову.

- Мати і сестри, — правду сказав я.

- То ти хазяйський син, в полі і господарстві роботу знаєш?

- Так, працював.

Обидва чоловіки, що були тут, заговорили між собою. Мені повірили. Чоловік у цивільному забрав мене з поліції до себе, щоб я працював у його господарстві.

Чоловіка звали Василь Кожух, він був солтисом Вульківської волості Дрогичинського району Брестської області. Я поїхав з ним

у село Сімоновичі, де він жив. Три місяці я працював у Василя Кожуха і в кінці 1941 року був звільнений і відпущений додому. Василь Кожух і селяни села Сімоновичі дали мені одяг та взуття, трохи грошей, і саме головне — Василь Кожух дав мені довідку. Довідка була з печаткою і штампом Вульківської волости, де писалося: Ляхоцький Яків Левонтієвич, 1923 року народження, українець, з Тернопільщини. Прізвище Ляхоцький було назване мною під час заарештування. Воно належало моєму гарному товаришеві по службі в 349-му ОЗАД-і.

Чи знав мій господар, хто я такий, — не знаю. Він міг догадуватися, та проте ніколи про це не говорив. Селяни села Сімоновичі дуже любили і жаліли мене. Вони хотіли, щоб я зостався в селі та женився на дівчині Нюрі Кожух, яка була племінницею Василя Кожуха. Та хіба мені було до цього?

Нюра Кожух попросалася зі мною і подарувала мені хрестик, почепивши його мені на шию. Через багато років мені стало відомо, що Нюра живе в Норвегії, звідки походить її чоловік.

Змоєю 1941-1942 років я прийшов до села Котюжан. Мій шлях з Вільно, через Білорусію та частину України, складав 1880 кілометрів. На цьому шляху я зустрічав дуже багато людей, які мені всіляко допомагали. Дехто з цих людей знав, хто я такий, дехто не знав. Якщо на Україні я зустрічав небезпечних для мене людей, то вони були такі ж небезпечні для свого народу, не тільки для мого народу, бо вони робили погане діло для обох народів.

В селі Котюжани тепер я не був чужий, хоч у мене нікого не було тут: мати і сестри евакуювалися до Росії. В селі Котюжани я був свій, бо тут жили ті люди, серед яких я виріс, з якими поріднився в тяжкі роки голоду і колгоспного бідкування. Із 42-ох сільських хлопців, які зі мною пішли до армії, я перший прийшов у село. Після війни нас зосталось п'ять — останні всі загинули.

Тепер передо мною лежало рідне село, поневолене і розділене на дві частини, між німцями і румунами. Мене прийняли селяни, як рідного сина, і допомагали мені. Але це був тільки початок 1942 року. До звільнення від німців ще треба було пережити двадцять сім місяців, тобто — до березня 1944 року.

Тепер в селі Котюжани всі знали, хто я такий. Документів для села було мені не потрібно. Своє життя і майбутнє я доручив селянам села, які були всі українцями. І вони не завели моїх надій.

КАРПАТСЬКА СІЧ

Світлій пам'яті Михайла Колодзінського
і Зенона Коссака · Вояків Карпатської
України.

Чекаємо вістей од Вас . . . Позавзора, ще взора,
ще зранці сьогодні — лунали етером, пливли
і поклики Ваші і звіти, що горстка хоробра
дотримує поля, зливає у бій — як орли.

І раптом німує етер . . .

Нема переклизки . . .

Минають тривожно години: Ось вегір . . . Вже ніг . . .
„Ні вітру, ні хвили” од Вас —

і сіріють облиззя,
під оливом тиші згинаються обриси пліз.

Допитливо в озі знайомих, гужих споглядаєм,
листаємо покванно плазти вегірніх газет,
шукаєм в рядках, між рядками —

зи хоз вістки немає?

І думи дуднять — мов хургони, вгорнуті в брезент.

Розтерзані болем на хвилі всіх радіостанцій
серця ми наводим і нерви — зуткіші антен:
Чекаємо вістей про Вас . . .

То ж уже приостаніці
ми раді погути про Вас, що далеко ген-ген

хоз спінене з люті, зненависне слово наруги
із станцій ворожих!

То знали б годі ми, що все ж,
що все ж таки б'ють ще гармати на скелі, яруги —
і має пошарпаний прапор з нездоланих веж!

А так . . . ні стрільби крісової, ні гомону навіть
далеких гармат . . . І даремні усі молитви.

Німує загрозливо тиша — і гавить — і давить,
визавлює серце до-щенту:

То ж кров наша — ВИ!

Чекаємо вістей од Вас . . .

Чи живі, зи здорові? —

О, ні! Не про те! Хай раниться серце, пеже!

Ми прагнемо знати:

— Чи руки ще дужі до зброї,
зи горстка одважна звияжно змагається ще!

СТРІЛЕЦЬКЕ ВЕСІЛЛЯ

Написав Б. ОСТАП'ЮК

Чарівна непорочна краса Бережанської Землі. Вздовж яру Золотої Липи розкинулись села серед гаїв, садів та квітучих берегів. Оспівана у стрілецьких піснях, Золота Липа навіки пов'язана з героїчними подвигами Українських Січових Стрільців. Опріч великого бережанського ставу творить Золота Липа ще один став менший, але більш мальовничий оподалик села Урманя. Урманський став зі своєю греблею та млином із дерев'яними лотоками виглядав маєстатично, зокрема під вечір, коли останні проміння сонця мерехтіли золотом на поверхні води. Село Урмань, назва якого пов'язана з татарськими нападами, які, мабуть, стояли табором у цьому селі, мало гарну велику школу з просторими класами, одну з кращих того часу в бережанському повіті.

Двадцять першого жовтня 1917 року відбулося в Урмані стрілецьке весілля. Вінчалися моя тітка Христина Бортник, вчителька цього села, з учителем сусіднього села Жукова Степаном Федчишином, у той час хорунжим та булавним писарем УСС-ів. Автор цих рядків, тоді десятирічний хлопець, був присутній на цьому весіллі. У тихий осінній вечір зібралися селяни обох сіл і, усталившись в два ряди від школи до недалекої церкви, зі смолоскипами та лямпами в руках, дожидали своїх вчителів-молодят. Незабаром після церемонії благословення молодих батьками, рушив весільний похід до церкви. Першим дружбою був брат молодой січовий стрілець Януарій Бортник, опісля актор і режисер театру „Березіль”, який загинув в Сибірі в 1944 році. Молодий, дружби і всі товариші молодого були в стрілецьких уніформах, завітчаних квітами. За ними йшли члени родини, весільні гості та довколишні селяни.

Радістю сяли обличчя селян, одягнених у святкову традиційну ношу села, не засмічену міською модою, які супроводжували своїх улюблених вчителів. У притворі старої дерев'яної урманської церкви дожидали молодих парох Урманя о. Омелян Гавришо, парох Жукова о. Іван Заверуха та в „асисті” парох Поручина о. Михайло Шараневич. Після закінчення церемонії шлюбу в церкві

вітали молодих селяни і складали їм свої щирі побажання. Щойно після цього увійшов весільний похід до школи, де в одній з клас, прикрашеній сосниною, осінніми квітами та гронами червоної калини, відбулося весільне прийняття.

На весіллі був присутній отаман УСС-ів Гриць Коссак, хорунжий Цяпка Скоропад, хорунжий Ілярій Бабуняк, хорунжий Снулик та інші, прізвища яких годі пригадати. З інших гостей був лісничий Ліськевич з жінкою і дочками, дідич з Пліхова. Після офіційних привітів, тостів, побажань, як це на весіллі звичайно буває, залунали стрілецькі пісні, які я тоді вперше почув. Легендарний Цяпка Скоропад знаменито забавляв весільних гостей своїми стрілецькими пригодами, жартами. Танці та товариські забави протягнулись до світанку.

Вже сірів осінній ранок, вже почали роз'їжджатися весільні гості, а стрільці зайняли відпочинкові позиції... на лавках сусідніх клас, коли несподівано з'явився ще один довгожданий гість, старший брат молоді Петро Бортник. Він приїхав з першої лінії фронту з-над Півні, в Італії, в шоломі і повному бойовому виряді. Через різні комунікаційні труднощі не встиг бідолаха на час. Скінчився весільний бенкет, на сході почала ясніти заграва сходячого сонця. З-понад ставу долітав шум греблі та ритмічний тихий грюкіт млинових лотоків.

Не довго втішались вуйки своїм родинним щастям. Славні та радісні події у листопаді 1918 та у січні 1919 рр. затьмарили опісля невдачі, що закінчилися втратою нашої державности. Ранньою весною 1920 року повертався додому зі Східної України вуйко Степан зі своїми товаришами-стрільцями. Несподівано напав на них на Волині недалеко галицької границі загін повстанців. У нерівній боротьбі загинули всі смертю героїв. І сталося так, як співається у стрілецькій пісні:

*Як ішов, лишив дівчині
Синю чічку,
Сам пішов, пропав донині —
Камінь в річку .*

Тітка Христина залишилася удовою до кінця життя. Вона була управителькою школи в Дрищеві до весни 1944 року, коли залишила рідну землю назавжди. Після Другої світової війни та скитальської мандрівки прибула до ЗСА і поселилася з родиною в місті Карнегі біля Пітсбургу, де зорганізувала при церкві суботню школу українознавства. Її здоров'я почало підупадати і останніх сім років вона була спаралізована. 22-го березня 1982 року відійшла у вічність на 90 році життя.

* *

*

Шістдесят п'ять років минуло з того часу, коли відбулося це стрілецьке весілля. А мені все ввижається середнього росту покійний вуйко Степан у стрілецькій уніформі, молоде усміхнене обличчя, густі чорні брови, завітчана синьо-жовтою чічкою шапка-мазепинка, білі зірки на вилогах ковніра та золоте „португе” при багнеті. Тихий осінній вечір, весільний похід у сьайві смолоскипів, веселі обличчя селян та січових стрільців — все це залишилося для мене незабутнім спогадом дитячих безжурних років.

СПОГАД ПРО „ГОНГ”

Написав ЯР. КЛИМОВСЬКИЙ

У 1937 році два передові українські театри в Західній Україні — Театр „Заграва” під мистецьким керівництвом Володимира Блавацького і Театр ім. І. Тобілевича під мистецьким керівництвом Миколи Бенцаля, з’єдналися в один репрезентативний театр, прийнявши назву „Український Театр ім. І. Котляревського”. У ньому було 65 осіб, з перевагою чоловіків.

Осіною того ж року, коли наш театр гостював у Львові, щодня театральна молодь відвідувала „Вітаміну”, бо там не лише харч був смачний, але і ціни в цьому ресторані були помірковані. Одного дня вступив до „Вітаміни” на обід Данко Климко з Жовкви, воротар футбольної дружини „Стріла”, у батьків якого я звичайно мешкав, коли приїздив із театром до цього міста.

Я запросив його до нашого стола та познайомив його з Юльком Сухарем, з яким я сюди зайшов. Кожний спортовець, звичайно, любить говорити про спорт, тож і Климко не був інакший. Говорив про закінчення спортивного сезону і можливий аванс його футбольної дружини до вищої класи в лізі. При словах „До побачення в Жовкві і в нашій хаті!” ще кинув: „Що маю переказати?” „Не трудися — кажу — завтра по полудні буду у вас особисто, бо за тиждень приїжджає наш театр до Жовкви, а я ж — як знаєш — мушу полагодити всі адміністративні справи”. А моргнувши до Сухаря сказав я: „А може так ваша ‚Стріла’ заграла б з нашою театральною футбольною дружиною?” Коли? „Нам байдуже” — відповідаю. Юлько Сухар глянув на мене і сказав: „Та ж він це взяв серйозно”.

На другий день, коли я опинився в Жовкві, за великою виставовою шибою української крамниці на ринку я побачив ручно намальовану афішу з карикатурами Блавацького, Паздрія, Яковлева і Рубчака, цим разом у ролях завзятих копунів. Я підійшов ближче і прочитав, що в найближчу неділю відбудуться сенсаційні змагання між „Стрілою” і українською спортивною дружиною Театру ім. І. Котляревського.

Ідучи на свою постійну квартиру до п-тва Климків, я мусів

В. Блавацький

Е. Цісик

О. Яковлів

С. Кіт

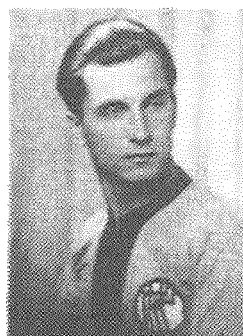
Управа Театрального Спортивного Т-ва „Гонг”

Е. Левицький

В. Карп'як

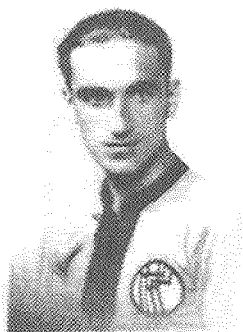
А. Теплий

О. Данилко

Ю. Сухар

І. Самокішин

С. Троян

Я. Климовський

А. Гладкий

Змагуни Театрального Спортового Т-ва „Гонг”

пройти біля Народного Дому, у якому містилася театральна зала. І коли я зблизився, побачив ще одну подібну афішу.

Данка Климка (він же молодший брат відомого мистця Олександра Климка) я не застав дома, ще не вернувся з тренінгу. Менш-більш за годину втомлений Данко прийшов до хати. Жадні умовляння, що я на жарти сказав про змагання не мали успіху. Данко сказав, що театр може відкликати свої вистави, але футбольних змагань відкликати не може.

Після вечері якийсь гамір перебив мої невеселі роздуми. Цей гамір зчинили змагуни „Стріли”. Викликавши Данка надвір, сміялися в голос на саму думку, як то вони будуть „об’їжджати” літніх акторів і що вислід змагань буде двоциферний у їх користь. Вони сміються, радіють, а я мало з досади не плачу; не так з причини двоциферного вислуду, як з усвідомлення, що мене чекає від дир. Блавацького.

На другий день уранці я залишив „спортові” думки, бо мене чекала нелегка праця театального адміністратора: дозвіл від старости, зголошення в комісаріяті поліції, управі міста, стемпльовання квитків вступу в податковому відділі. Крім того, треба було доставити афіші до плякатового бюро, сконтактуватися із студентами, щоб допомогли підшукати квартири для акторів, винаймати одинадцять фір під театральний багаж, зробити контракт з автобусною агенцією, щоб привезти акторів двома автобусами зі Львова до Жовкви. Не згадую вже про виготовлення пляну залі і приготування квитків на сім вистав. Я навіть був радий, що в такому навалі праці відсуну „спортові” думки на дальший плян. Але так тільки думалося. Де не прийду, всі питаються про склад театральної дружини копаного м’яча і на яких позиціях грають — Блавацький, Паздрій, Яковлів та чи гратиме любимець публіки комік старий Рубчак. Це, очевидно, ще більше мене добивало.

Театр грав у Львові від неділі до неділі, а тому, що крім мистецького успіху був ще касовий, як ніколи перед тим (до Львова завітав з’єднаний Театр уперше), вийнятоково понеділок був вільний і призначений на закупи. В понеділок по полудні привезено багаж, а надвечір приїхали актори. Читачі можуть собі уявити мою зустріч з дир. Блавацьким. Ліпше не переповідастиму „вступного слова” директора театру, зверненого до адміністратора. Остання репліка була: „Я певен, що цю скандальну аферу ви якось поладнаєте”. Та як її, до чорта лисого, поладнати?

Вівторок, година 8-ма вранці. Хоч проба назначена на 9-ту, та адміністратор з’являється в театрі ще далеко до проби. Зі мною прийшов і Данко Климко, несучи під пахвою новенький м’яч.

„Може, Славку, поспробуємо, чи добре ним грати” — каже Климко. Він, як воротар, має ловити мої стріли, тож бере дві цегли, маркує довжину воріт, стає готовий їх боронити. За пів години з’явилися майже всі молоді актори і ті, які колись грали футбол, стали „до компанії” і собі копати. Виявилося, що незлих змагунів у театрі є десять, бракує лиш воротаря. Цьому тренінгові з великою цікавістю приглядався Блавацький, який також до театру приходив скоріше. На його обличчі було пізнати радість і, коли надійшла наша гардеробщиця, звернувся до неї: „Пані Олю, там десь у нас є темночервоний матеріял, пошійте нашим футболістам штанці, але прошу вже почати сьогодні, бо вони у неділю мають змагання”. Я мало не підскаочив з радості, що вже не треба відкликати „цієї скандальної афери”.

Полиняли сорочки і старі черевики дала нам у дарунку „Стріла”. Наші хлопці зробили на швидку руку спільну нараду і на неї запросили Блавацького. На нашу нараду ще прийшли — капельмайстер Євген Цісик, актори Богдан Паздрій та Олександр Яковлів. Перш за все ми вибрали управу, яку очолив Блавацький, його заступник — Б. Паздрій; Є. Цісик прийняв функцію скарбника, а Шурка Яковлів обняв господарську частину. Капітаном і тимчасовим тренером ми вибрали Славка Малецького. На пропозицію Блавацького ми прийняли назву нашої дружини „Гонг”. Після того ми звернулись до „Стріли”, щоб вона випозичила нам їхнього резервового воротаря Кота; „Стріла” зробила це радо. В середу ми вже дістали нові штанці, пошиті кожному на міру. Наші товаришки випралали нам подаровані сорочки і привели їх до якого-такого вигляду. Леонід Боровик, наш сценограф, запроєктував емблему „Гонг” і на суботу вона вже була нашита на наших сорочках. Кожний із наших змагунів подбав про направу футболівок; на неділю були — як кажуть — допасовані до ноги і вичишені „на глянець”.

Ми тренували кожного дня по дві години, а в суботу ми мали тільки легкий шпарінг, щоб у неділю вийти неперефтомленими на грище.

Неділя, год. 14:50; „Гонг” вибігає на грище під рясні оплески чисельно зібраної публіки. Ми привітали публіку, проспівавши „Слава, слава!” на мелодію „Хлопцялярм”. Публіка відповіла нам ритмічно: „Гонгові — слава!”. У нас наче вселився якийсь бадьорий дух. Ось і вибігає „Стріла”. Дир. Блавацький у товаристві наймолодших акторок — Наталки Мелехівної і Дзюні Левицької підходить до „Стріли” з квітами для капітана. Змагуни „Стріли” вітаються з нами, подаючи руку кожному з нас. Їхній капітан вручає нашому капітанові прапорець „Стріли”. (Прапорців ми ще не

вспіли придбати). За хвилину свисток судді. Після почесного викопу, що його доконав В. Блавацький, підходять капітани дружин до судді, вітаються з ним. Суддя кидає вгору монету, ми вибираємо грище. Свисток, і гра починається. Малецький, наш середуший напасник, подає лівому лучникові, Юлькові Сухареві, Юлько подає Оркові Сліпенькому, а цей проривається крізь залогу „Стріли”, подає на ліве крило Стефкові Троянові, а той котить м'яч майже до ворітної лінії, центрує, а Малецький з „волея” і в сітку „Стріли”. Гураган оплсеків для „Гонгу”. „Стріла” бачить, що тут не жарти, починає грати завзято. Гра тепер проходить на середині грища, триває з десять хвилин. Їхній напад опинився під нашими ворітьми, „переїхали” Самокіша, Бенцаль фавлює їхнього середушого напасника, за що суддя диктує мет карний. Цей сам змагун б'є карного попід наш лівий стовпок — 1:1. На дві хвилини до перерви Сліпенький з прориву сильним стрілом підносить вислід — 2:1 у нашу користь. Наші театральні „кібци” шаліють з радості.

Після перерви „Стріла” атакує з усіх сил. У цьому періоді пописався нам випозичений воротар. (Він, воротар, у Жовкові вступив до нашого театру, як технічна сила, і став нашим вже постійним воротарем).

Якось нам щастить перебрати ініціативу, тепер ми атакуємо; Климко виловлює декілька наших сильних стрілів з близької віддалі. Знову гра переноситься на середину грища. Під кінець ми починаємо їх „душити”. Наша залага, у якій я в центрі, час від часу маємо повні руки, чи радше повні ноги, роботи. Десь менш-більш на п'ять хвилин перед кінцем змагання відбираю м'яч від їхнього лівого лучника, на мене летить їхній середуший заложник, я роблю „кивок”, подаю на праве крило Олесеві Данилкові; тяжкуватий Данилко подає необставленому Славкові Малецькому. Славко, якого ми прозвали „панною”, змісця віддає завзятому Оркові Сліпенькому, а той під'їжджає ближче до воріт противника, подає добре уставленому Юлькові Сухареві, який приземним, не так сильним як щільним стрілом устійнює вислід змагань — 3:1 у нашу користь. Радість Блавацького й усіх акторів годі описати.

Вечором на „Марусі Богуславці” переповнення. У часі перерви багато глядачів складали гратуляції, спершу за пополудневі змагання, а щойно з черги за „Богуславку”, при чому говорили: „Ваші змагання, то була пополуднівка на високому рівні”. Так виглядали перші змагання „Гонгу”.

З Жовкви театр поїхав до Сокаля. Місцева українська дружина копаного м'яча „Пролом” запропонувала нам товариські змагання в найближчу неділю. Тут ми вже грали багато певніше. Подачі були майже точно адресовані. М'ячі вже не „козлували”, штопінги

засвоєні, дриблінг без закиду, незле головкування, добрі наріжники, мети вільні і карні доволі цільні, небезпечні, а головне — зразкова зіграність цілої дружини. Вислід був 5:1 у нашу користь.

Перебіг цих змагань не будемо подавати, щоб не розширювати рамок і так великого тексту. Краще заощадимо трохи місця для змагань з польським противником, який дуже важився нас, українців, цілковито розгромити.

До Сокаля вже надійшов новий виряд, який телефоном замовив для нас Блавацький у Бориса, відомого українського купця в Перемишлі. Сині сорочки (ультрамарин) з чорним коміром, низька стійка для вигоди рухів, на грудях емблема „Гонгу”; чорні штанці із синім лямпасом, чорно-сині панчохи-штуци й хромові футбольні черевики; воротар — чорний светер, білий кашкет на голову; решта його вигляду як усі інші змагуни. Для вимінних змагунів у запасі було ще п'ять комплектів. Крім того — чотири м'ячі.

У нас була ще т. зв. резерва, яку ми називали „другою дружиною”. Ця резервова дружина не змагалася з іншими дружинами, хоча тренувала з нами. Вона була нам дуже придатна до тренінгів на двоє воріт. Тоді, звичайно, наступав поділ на дві рівні щодо сили групи. Резерва мала свій власний виряд.

Вертаючись до змагань з „Проломом”: змаганням пильно приглядалися сокальські поляки, які після змагань запропонували нам змагання на наступну неділю. Наш голова прийняв ці змагання, хоч це не було всмак місцевим українцям мабуть тому, що боялися, що поляки нас розгромлять.

У неділю, коли ми мали відбути змагання з поляками, ми вже два вечори грали в Радехові, тому ми хоч-не-хоч винайняли автобус, який мав нас привезти до Сокаля на неділю опівдні і привезти цього ж дня найдалі на сьому годину вечора до Радехова.

У неділю вполудне ми заїхали під „Народну Торгівлю” в Сокалі, де нас чекали змагуни „Пролому”, щоб нас запровадити на обід, який нам приготували членки Союзу Українок. В часі обіду наші спортові колеги подали нам склад польської дружини й точно описали змагові спроможності кожного їхнього змагуна зокрема, отже кожний із нас знав свого противника „на пам'ять”.

Під час обіду наш голова стежив, щоб хлопці не переїдалися. З перспективи минулого можу сказати, що ніхто з нас не мав трети, натомість трему мали місцеві українці може тому, що перебільшували змагову спроможність нашого противника. Нашим противником була польська репрезентативна одинадцятка Сокаля, плюс два випозичені зі Львова змагуни. Ми не дуже боялися противника тому, бо знали, що несущільний склад дружини являє собою незіграну збиранину. У складі польської одинадцятки були

вибрані змагуни трьох дружин — „Бригади”, „Стшельца” і „Сокола” та згадані два змагуни зі Львова.

Коли ми входили до роздягальні, грище було переповнене; яких 70 відсотків становили наші люди з довколишніх сіл, не згадуючи місцевих. Уперше в Сокалі таке рекордове число глядачів; як нас поінформовано — понад дві тисячі.

Коли ми вибігли на грище, з усіх боків повною силою залунав оклик: „Слава! Слава!” Місцевий адвокат д-р Чайковський у товаристві двох дівчаток у народних одягах привітав нас словами: „Як ви славитесь живим словом на сцені, так сьогодні прославитесь тут на цій зеленій мураві!” Після цих слів вручено велику китицю квітів капітанові „Гонгу”, а цей її передав дир. В. Блавацькому, що стояв поблизу помітно схвильований.

Гру починають поляки, та якось їм „не клеїться” гра. Ми зразу перебираємо ініціативу, і вже в першій хвилині польський воротар мало що не пропустив голя. Наша публіка безперерійно підбадьорює нас вигуками: „Гонг” - темпо!, „Гонг” — темпо!” Польський воротар, сильно поденерований, викопує м’яч заледве перед лінією нашої залози. Штопую цей м’яч і зразу довга подача на праве крило до Трояна. На малого ростом Стефка Трояна аж двох їхніх оборонців; він щасливо їх „минає”, подає до середини на люку, добігає швидкий Орко Сліпенький і сильним стрілом у „віконце” у сьомій хвилині гри здобуває 1:0 в нашу користь.

Читач може собі уявити, який з цього приводу зчинився галас. Вигуки „Слава!”, „Слава!” супроводжувала нас аж доки ми не розташувалися до дальшого ходу гри. Наш противник тепер грає хаотично. Всім нашим змагунам думка диктує: Використайте їхне розгублення! У противника евідентний брак контролі не над грою, але над самим м’ячем. Раз-у-раз під’їжджаємо під їхні ворота, але тому, що поляки починають надобре „косити” по наших ногах, головним чином на „шістнадцятці”, обстрілюємо їх вже з двадцяти метрів. І мені захотілось стрілити здалека. Мій обстріл, відбитий від стовпа, Юлько Сухар бере на підбиття, і лиш польська сітка залопотіла. Ведемо 2:0. До перерви залишилося ще яких п’ять хвилин. Противник цілковито розгублений. Щоб не дістати ще одного голя, вибиває на авт то в один, то в другий бік. Свисток судді на перерву трішки роз’яснив їхні обличчя. Похнюпивши голови, крокували до роздягальні.

В часі перерви обступила нас розентузізмована українська публіка.

Дещо відітхнувши, ми, обговорюючи стратегію другої півгри, сподівалися, що противник застосує ще гострішу гру, тож вирішили

зрезигнувати з дриблінгів і взагалі не допускати противника впритул нашого змагуна.

Так і сталось, як ми передбачали. Після перерви з самого початку противник не йшов на м'яча, а йшов на змагуна, у висліді чого впав гол у наші ворота. Польська публіка почала підбадьорювати своїх змагунів. Це нас не збентежило, бо м'яч, як кажуть, є округлий. Крім того, ми знали, що найлегше втратити контролю над нервами. Короткий критичний період ми перетривали і взялися з усіх сил до роботи. Під воротами противника ми грали дуже обережно, бо що ж нам із карного, якщо б комусь з наших зламали ногу. Наші напасники почали час від часу подавати дозад, до помічників-зложників. Наша „панна” замість ще зо два метри підїхати ближче „викладає” мені дозад; я стріляю і цим разом „бомба” не попадає в сітку, відбивається від поперечки. Маленький тільки наставляє чоло... і гол! Славко з другим Славком устійнює вислід змагань — 3:1 у нашу користь. Знову шалений рев і нові вигуки „Слава!” Після цього голя до краю зденерований повітовий староста, вставши з місця, подався до виходу із словами: „Ах нех то шляк трафі! Насі достали пожонднов лекціє од українських артистуф”...

Селяни, горді з приводу української перемоги, сповнені неописаної радості, верталися домів. Багато місцевих українців, а в першу чергу змагуни „Пролому”, чекали аж доки ми не вийдемо з роздягальні, щоб нас супроводжати до автобусу. Жаліли, що так швидко відїжджаємо, бо, якщо ми залишалися б на місці, український Сокаль улаштував би нам величавий бенкет з нагоди цієї перемоги.

Багато було ще подібних перемог, хоч інколи траплялися і поразки, та ми вміли чесно програвати. Цим спогадом зафіксовано тільки наш старт. Жаль, що не зберігся архів „Гонгу” з безліччю цікавих світлин.

Гонг був найсильніший тоді, коли в ньому грали „вуйко” — Підлісецький і Роман Пазуняк (оба з „України” — Львів).

„Гонг”, крім футбольної ланки, мав також секцію відбиванки, секцію настільного тенісу і шахів. Між іншим, боксерську секцію, яку я зорганізував, наш голова припинив, щоб не було „підзольованих” очей і синяків на обличчях акторів, чого шмінка не в силі накрити. Тому то боксерських рукавиць вживалося виключно на сцені, в комедії І. Керницького — „Муза на офсайді”.

Всі члени театру, включно до найстарших — Совачевої й Рубчака, були палкими ентузіястами „Гонгу”.

На кожний спосіб, Театр ім. І. Котляревського — це був єдиний театр у світі всіх часів, що мав свою незлу футбольну дружину.

Січень - January

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 С	Боніфатія, мч.	НАЙМЕН. ХР., Вас. Вел.
2 20 Н	НЕД. ОТЦВ, перед Різдом	Н. перед ПРОСВІЧЕННЯМ
3 21 П	Юліяни, мч.	Малахії пр., Гордія, мч.
4 22 В	Анастасії, мч.	Собор 70 Апостолів
5 23 С	10 мучеників у Крети	Навечір'я Богоявлення
6 24 Ч	Навечір'я Різдва, Євгенії	БОГОЯВЛЕННЯ ГОСПОД.
7 25 П	РІЗДВО ХРИСТОВЕ	Собор Івана Хрестителя
8 26 С	Собор Пресв. Богородиці	Юрія, Омеляна, Домніки
9 27 Н	Н. ПО РІЗДВІ, Степана, прм.	Н. ПО ПРОСВІЧЕННІ
10 28 П	Мучеників у Нікомидії	Григорія з Нісси, Домет.
11 29 В	Дітей убитих у Вифлеємі	† Теодосія, пр.
12 30 С	Анісії, мч., Зотіка, пр.	Тетяни, мч.
13 31 Ч	Меланії Римлянки, пр.	Єрмила і Стратоніка, мч.
14 1 П	НАЙМЕНУАННЯ ХР., ВАС.	Отців із Синаю і Раїфи
15 2 С	Сильвестра, папи рим.	Павла і Івана, пр.
16 3 Н	перед ПРОСВІЧ., Малахії	32 після ЗШЕСТЯ
17 4 П	Собор 70 Апостолів	† Антонія Великого, св.
18 5 В	Навеч. Богоявл., Теопемпта	Атанасія і Кирила, св.
19 6 С	БОГОЯВЛЕННЯ ГОСПОДНЕ	Макарія з Єгипту, пр.
20 7 Ч	Собор Івана Хрестителя	† Євтимія Великого, пр.
21 8 П	Юрія, Омеляна, Домніки, пр.	Максима, ісп., Неофіта
22 9 С	Полієвкта, мч.	Тимотея, ап., Анастасія
23 10 Н	ПО ПРОСВІЧЕННІ, Григорія	Н про МИТ. І ФАРИСЕЯ
24 11 П	† Теодосія Вел., пр.	Ксені Римлянки, пр.
25 12 В	Тетяни, мч.	† Григорія Богослова
26 13 С	Єрмила і Стратоніка, мч.	Ксенофонта і Марії, пр.
27 14 Ч	Отців із Синаю і Раїфи, Ніни	† Перен. мощів Ів. Золот.
28 15 П	Павла і Івана, пр.	Єфрема із Сирії, пр.
29 16 С	Поклін Оковам Ап. Петра	Перен. мощів Ігнатія Бог.
30 17 Н	29 після ЗШЕСТЯ † Антонія	Н про БЛУД. СИНА, з Свят
31 18 П	Атанасія і Кирила, Олекс.	Кира й Івана чуд.

Лютий - February

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 В	Макарія преподобного	Трифона, мч.
2 20 С	† Євтимія Вел., пр.	Стрітення Господнє
3 21 Ч	Максима, ісп., Неофіта, мч.	Симеона й Анни, прор.
4 22 П	Тимотея, ап., Анастасія, мч.	Ісидора, пр.
5 23 С	Климента, свц., Агатагела	Агафії, мч.
6 24 Н	30 після Зшестя, Ксені	М'ЯСОПУСНА, Вукола
7 25 П	† Григорія Богослова, свт.	Партенія, пр.
8 26 В	Ксенофонта і Марії, пр.	Теодора Страт., вмч.
9 27 С	† Перен. мощів Івана Золот.	Никифора, мч.
10 28 Ч	Єфрема із Сирії, пр.	Харлампія, мч.
11 29 П	Перен. мощів Ігнатія Богов.	Власія, свц.
12 30 С	Трьох Святителів	Мелетія з Антіохії, свт.
13 31 Н	31 після Зшестя, Кира й Ів.	СИРОПУСНА, Мартиніяна
14 1 П	Трифона, мч.	† Кирила, ап. Слов'ян
15 2 В	Стрітення Господнє	Онисима, ап.
16 3 С	Симеона й Анни, прор.	Памфила і Порфірія, мч.
17 4 Ч	Ісидора, пр.	Теодора Тирона, вмч.
18 5 П	Агафії, мч.	Льва, папи Рим.
19 6 С	Вукола, пр.	Архипа, ап.
20 7 Н	32 після Зшестя, Партенія	Н. 1 ПОСТУ. Льва
21 8 П	Теодора Страт., вмч.	Тимотея, пр., Євстатія, св.
22 9 В	Никифора, мч.	Відн. мощів у Євгенії
23 10 С	Харлампія, мч.	Полікарпа із Смирни, свц.
24 11 Ч	Власія, свц.	† 1 і 2 Найд. Гол. Ів. Хр.
25 12 П	Мелетія з Антіохії, свт.	Тарасія, свт.
26 13 С	Мартиніяна, пр.	Порфірія з Гази, свт.
27 14 Н	про МИТАРЯ і ФАРИСЕЯ	Н. 2 ПОСТУ. Проколія
28 15 П	Онисима, ап.	Василія, пр.

Березень — March

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліянський:	Григоріанський:
1 16 В	Памфила і Порфірія, мч.	Свдокії, прпмч.
2 17 С	Теодора Тирона, вмч.	Теодота, свц.
3 18 Ч	Льва, папи Рим.	Євтропія, Клеоніка і Вас.
4 19 П	Архипа, ап.	Гарасима, пр.
5 20 С	Льва Катанського, свт.	Конона, мч.
6 21 Н	про БЛУДНОГО СИНА	ХРЕСТОПОКЛІННА
7 22 П	Відн. мощів у Євгенії	Василія й інших муч.
8 23 В	Полікарпа із Смирни, свц.	Теофілакта, ісп.
9 24 С	† іі 2 Найд. Гол. Ів. Хр.	† 40 муч. із Севасті
10 25 Ч	Тарасія, свт.	Кодрата й інших муч.
11 26 П	Порфірія з Гази, свт.	Софронія, патр. Єрусал.
12 27 С	Прокопія Декаполіта, ісп.	Теофана, пр., Григорія
13 28 Н	М'ЯСОПУСНА	Н. 4 ПОСТУ , Пер. мщ. Ник.
14 1 П	Свдокії, прпмч.	Венедикта, пр.
15 2 В	Теодора, свц.	Агапія й інших муч.
16 3 С	Євтропія, Клеоніка, мч.	Савина і Папи, мч., Покл.
17 4 Ч	Гарасима, пр.	Олексія, пр.
18 5 П	Конона, мч.	Кирила з Єрусалиму, св.
19 6 С	42 мучеників з Аморії	Хризанта і Дарії, мч.
20 7 Н	СИРОПУСНА , Василія	Н. 5 ПОСТУ
21 8 П	Теофілакта, ісп.	Якова, ісп.
22 9 В	† 40 мучеників із Севасті	Василія, свцм.
23 10 С	Кодрата й ін. мучеників	Никона, прмч.
24 11 Ч	Софронія, патр. Єрусалиму	Захарії, пр., Артемона, св.
25 12 П	Теофана, пр., Григорія	БЛАГОВ. ПРЕЧ. БОГОР.
26 13 С	Перен. мощ. Никифора, свт.	Собор Арх. Гавриїла
27 14 Н	1 ПОСТУ , Венедикта	КВІТНА (Вербна) НЕДІЛЯ
28 15 П	Агапія й інших муч.	Іларіона, пр.
29 16 В	Савина і Папи, муч.	Марка пр., Кирила, мч.
30 17 С	Олексія, пр.	Івана Ліствичника, пр.
31 18 Ч	Кирила з Єрусалиму	ВЕЛ. ЧЕТВЕР (Страсти)

Квічень - April

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 П	Хризанта і Дарії, мч.	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ
2 20 С	Отців вбитих у мон. св. Сави	ВЕЛИКА СУБОТА
3 21 Н	2 ПОСТУ , Якова	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ
4 22 П	Василія, сщмч.	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК
5 23 В	Никона, прмч. і його учн.	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК
6 24 С	Захарії, пр., Артемона, свт.	† Методія, Євтихія, свт. Георгія, еп.
7 25 Ч	БЛАГОВЩЕННЯ ПР. БОГ.	Іродіона, Агава й ін. ап. Євпсихія, мч.
8 26 П	Собор Арх. Гавриїла	
9 27 С	Матрони з Солуня, пр.	
10 28 Н	ХРЕСТОПОКЛІННА	НЕДІЛЯ ТОМИНА
11 29 П	Марка, пр., Кирила, мч.	Антипи, свц.
12 30 В	Івана Ліствичника, пр.	Василія, ісп.
13 31 С	Іпатія, пр.	Артемона, свц.
14 1 Ч	Марії Єгиптянки, пр.	Мартина, свц.
15 2 П	Тита, чуд.	Аристарха й інших ап.
16 3 С	Никити, ісп.	Агалії й Ірини, мч.
17 4 Н	4 ПОСТУ , Йосифа	НЕДІЛЯ МИРОНОСИЦЬ
18 5 П	Теодула й Агатопода, мч.	Віктора, Івана, пр.
19 6 В	† Методія, ап., Євтихія, свт.	Івана Староп., пр.
20 7 С	Георгія, еп. Поклони	Теодора, пр.
21 8 Ч	Іродіона, Агава й ін.	Януарія, свц.
22 9 П	Євпсихія, мученика	Теодора, пр., Віталія
23 10 С	Терентія, Зенона, Хар., мч.	† Юрія, великомученика
24 11 Н	5 ПОСТУ , Антипи	Н. про РОЗСЛАБЛЕНОГО
25 12 П	Василія, ісп.	† Марка, ап. і еван.
26 13 В	Артемона, свц.	Василія, свц.
27 14 С	Мартина, папи ісп.	Симеона, свц.
28 15 Ч	Аристарха, Пуда, Троф., ап.	Ясона і Сосипатра, ап.
29 16 П	Агалії й Ірини, муч.	9 мучеників з Кизики
30 17 С	Симеона, пр., Акакія, еп.	† Якова, ап., брата Ів. Бог.

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 Н	КВІТНА (ВЕРБА) НЕДІЛЯ	НЕД. про САМАРЯНКУ
2 19 П	Віктора, Івана, пр.	Атанасія В., свт.
3 20 В	Теодора, пр.	† Теодосія печ., пр.
4 21 С	Януарія, свц.	Пелагії, мч.
5 22 Ч	ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕР (Страсти)	Ірини, мч., Никифора, пр.
6 23 П	ВЕЛИКА П'ЯТНИЦЯ	Йова Многострадального
7 24 С	ВЕЛИКА СУБОТА	Поява Чес. Хр., Акакія
8 25 Н	ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	Н. про СЛІПОНАРОДЖ.
9 26 П	СВІТЛИЙ ПОНЕДІЛОК	† Перек. м. св. Миколая
10 27 В	СВІТЛИЙ ВІВТОРОК	† Симеона Зилота, ап.
11 28 С	Ясона і Сосипатра, ап.	† Кирила і Методія, ап. С.
12 29 Ч	9 мучеників з Кизики	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ
13 30 П	† Якова, ап., брата Івана Б.	Глікерії, мч.
14 1 С	Єремії, прор.	Ісидора, мч.
15 2 Н	НЕДІЛЯ ТОМИНА	НЕД. ОЦІВ , Пахомія
16 3 П	† Теодосія печ., пр.	Теодора Осв., пр.
17 4 В	Пелагії, мч., Славомира	Андроніка й ін. апост.
18 5 С	Ірини, мч., Никифора, пр.	Теодота, Петра і Дениса
19 6 Ч	Йова Многострадального	Патрікія, сп., й ін. муч.
20 7 П	Поява Чес. Хреста, Акакія	Талалея, мч.
21 8 С	† Ів. Богослова, ап., Арсенія	† Константина і Олени
22 9 Н	НЕДІЛЯ МИРОНОСИЦЬ	ЗШЕСТЯ СВЯТОГО ДУХА
23 10 П	† Симеона Зилота, ап.	Пресвятої Трійці
24 11 В	† Кирила і Методія, ап., Сл.	Симеона Дивногорця, пр.
25 12 С	Спіфанія і Германа, свт.	† Найд. Гол. Ів. Хрест
26 13 Ч	Глікерії, мч.	Карпа, ап.
27 14 П	Ісидора, мч.	Терапонта, свц.
28 15 С	Пахомія Великого, пр.	Никити, пр.
29 16 Н	НЕД. про РОЗСЛАБЛЕНОГО	НЕДІЛЯ ВСІХ СВЯТИХ
30 17 П	Андроніка й ін. апост.	Ісаакія, пр.
31 18 В	Теодота, Петра, Дениса, мч.	Єрмія, ап., Єрмея, мч.

Червень - June

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 С	Патрикія, еп., й ін. мучен.	Юстина філософа, мч.
2 20 Ч	Талалея, мч.	ПРЕСВЯТА Євхаристія
3 21 П	† Константина й Олени	Лукіліяна й ін. муч.
4 22 С	Василиска, мч.	Митрофана, свт.
5 23 Н	НЕДІЛЯ про САМАРЯНКУ	2 після ЗШЕСТЯ
6 24 П	Симеона Дивногорця, пр.	Висаріона, Іларіона, пр.
7 25 В	† 3 Найд. голови Івана Хр.	Теодота, свц., Богдана
8 26 С	Карпа, ап.	Теодота Страт., вмч.
9 27 Ч	Терапонта, свц.	Кирила Олександр., свт.
10 28 П	Никити, пр.	Христа Чоловіколюбця
11 29 С	Теодосія, прмч.	СОСТРАД. ПР. БОГОРОД.
12 30 Н	НЕД. про СЛІПОНАРОДЖ.	3 після ЗШЕСТЯ
13 31 П	Єрмія, ап., Єрмея, мч.	Акилини, мч.
14 1 В	Юстина, мч.	Єлисея, прор., Мет. свт.
15 2 С	Никифора, ісп.	Амоса, прор., Єроніма, пр.
16 3 Ч	ВОЗНЕСІННЯ ХРИСТОВЕ	Тихона з Амагуни, свт.
17 4 П	Митрофана, свт.	Мануїла й ін. муч.
18 5 С	Доротей, свц.	Леонтія, мч.
19 6 Н	НЕДІЛЯ ОТЦІВ, Висаріона	4 після ЗШЕСТЯ, † Юди Т.
20 7 П	Теодота, свц., Богдана	Методія Патар., свц.
21 8 В	Теодора страт., вмч.	Юліяна з Тарсу, мч.
22 9 С	Кирила Олександрійського	Євсевія, свц.
23 10 Ч	Тимотея, свц.	Агрипини, мч.
24 11 П	† Вартоломея і Варнави, ап.	Різдво Івана Хрестителя
25 12 С	Онуфрія і Петра Атонського	Февронії, прмч.
26 13 Н	ЗШЕСТЯ СВЯТОГО ДУХА	5 після ЗШЕСТЯ, Давида
27 14 П	Пресвятої Трійці	Самсона, пр.
28 15 В	Амоса, прор., Єроніма, пр.	Перен. м. Кира й Івана
29 16 С	Тихона з Амагуни, свт.	Петра і Павла, Верх. Ап.
30 17 Ч	Мануїла й ін. мучеників	† Собор 12 Апостолів

Липень - July

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 П	Леонтія, мч.	Косми і Дам'яна, чуд.
2 19 С	† Юди Тадея, ап.	† Полож. Ризи Пр. Богор.
3 20 Н	НЕДІЛЯ ВСІХ СВЯТИХ	6 після ЗШЕСТЯ , Якинта
4 21 П	Юліяна з Тарсу, мч.	Андрея з Крети, свт.
5 22 В	Євсевія, свщ.	† Атанасія Атон., пр.
6 23 С	Агрипини, мч.	Сисоя Великого, пр.
7 24 Ч	Пресв. Євхаристії, Ів. Хр.	Томи й Акакія, пр.
8 25 П	Февронії, прмч.	Прокопія, вмч.
9 26 С	Давида, пр.	
10 27 Н	2 після ЗШЕСТЯ , Самсона	Панкратія, свщ.
11 28 П	Перен. мощів Кира й Івана	7 після ЗШЕСТЯ , † Антонія
12 29 В	Петра і Павла , Верх. Ап.	Ольги, укр. кн., Евфимії
13 30 С	† Собор 12 Апостолів	Прокла й Іларія, мч.
14 1 Ч	Косми і Дам'яна, чуд.	Собор Арх. Гавриїла
15 2 П	Христа Чоловіколюбця	Акили, ап.
16 3 С	СОСТРАДАННЯ ПР. БОГ.	† Волод. Вел., кн. України
17 4 Н	3 після ЗШЕСТЯ , Андрея	Антіногена, свщ.
18 5 П	†Атанасія Атонського, пр.	8 після ЗШЕСТЯ , Марини
19 6 В	Сисоя Великого, пр.	Якинта, Омеляна, мч.
20 7 С	Томи й Акакія, пр.	Макрини, пр., Дія, пр.
21 8 Ч	Прокопія, вмч.	† Іллі пророка
22 9 П	Панкратія, свщ.	Симеона й Івана, пр.
23 10 С	† Антонія Печерського, пр.	Марії Магдалини, мирон.
24 11 Н	4 після ЗШЕСТЯ , Ольги, кн.	Трофима, Теофіли, мч.
25 12 П	Прокла й Іларія, мч.	9 після ЗШЕСТЯ , Бор. і Гл.
26 13 В	Собор Арх. Гавриїла	† Успення св. Анни
27 14 С	Акили, ап.	Єрмолая, свщ., Параскевії
28 15 Ч	† Володимира Вел. кн. Укр.	† Пантелеймона, вмч.
29 16 П	Атиногена, свщ. і його 10 уч.	Прохора, Никанора й ін.
30 17 С	Марини, мч.	Калиніка, мч.
31 18 Н	5 після ЗШЕСТЯ , Якинта	Сили, Силуана й ін. ап.
		10 після ЗШЕСТЯ , Євдок.

Серпень - August

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 П	Макрини, пр.	7 Макавейських мучен.
2 20 В	† Іллі пророка	Перен. мощів Стефана
3 21 С	Симеона й Івана, пр. Єзик.	Ісаакія, Далмата і Фавста
4 22 Ч	Марії Магдалини, Фоки, св.	7 молодців з Ефезу, мч.
5 23 П	Трофима, Теофіла й ін. мч.	Євсигнія, мч.
6 24 С	† Бориса і Гліба, Христини	Преображення Господнє
7 25 Н	6 п. ЗШЕСТЯ, † Усп. св. Ан.	11 після ЗШЕСТЯ, Дометія
8 26 П	Єрмолая, свц., Параскевії	Єміліяна, ісп.
9 27 В	† Пантелеймона, вмч.	† Матія, ап.
10 28 С	Прохора й інших ап.	Лаврентія, архид. і мч.
11 29 Ч	Калиніка, мч.	Євпла й Аникити, мч.
12 30 П	Сили, Силуана й ін. ап.	Фотія й Аникити, мч.
13 31 С	Євдокима, пр.	Максима, ісп.
14 1 Н	7 після ЗШЕСТЯ, Макав., мч.	12 після ЗШЕСТЯ, Міхея
15 2 П	Перен. мощів Стефана	УСПІННЯ ПР. БОГОРОД.
16 3 В	Ісаакія, Далмата і Фавста	Діоміда, мч.
17 4 С	7 молодців з Ефезу, Євдокії	Мирона, мч.
18 5 Ч	Євсигнія, мч.	Флора і Лавра, мч.
19 6 П	Преображення Господнє	Андрія Страт. й ін. муч.
20 7 С	Дометія, прмч.	Самуїла, прор.
21 8 Н	8 після ЗШЕСТЯ, Єміліяна	13 після ЗШЕСТЯ, Тадея
22 9 П	† Матія, ап.	Агатоніка, мч.
23 10 В	Лаврентія, архид. і мч.	Луппа, мч., Іринія, свц.
24 11 С	Євпла, мч.	Євтиха, свц.
25 12 Ч	Фотія й Аникити, мч.	Тита, ар., Пер. м. Вартол.
26 13 П	Максима, ісп.	Адріана і Наталії, мч.
27 14 С	Міхея, прор.	Пімена, пр.
28 15 Н	9 після ЗШЕСТЯ, Усп. Пр. Б.	14 після ЗШЕСТЯ, Мойсея
29 16 П	Діоміда, мч.	† Усік. Гол. Івана Хрест.
30 17 В	Мирона, мч.	Олександр., Івана і Павла
31 18 С	Флора і Лавра, мч.	† Полож. Пояса Богород.

Вересень — September

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

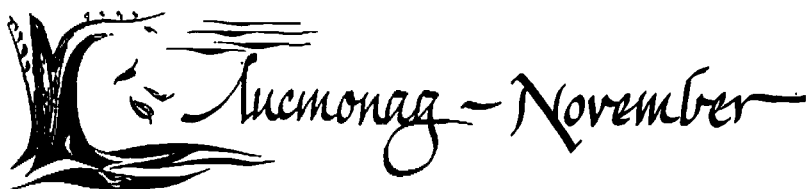
н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 19 Ч	Андрея Страт., й ін. з ним	† Початок церк. року
2 20 П	Самуїла, прор.	Маманта, мч., Івана Пост.
3 21 С	Тадея, ап., Васси, мч.	Антима, свщ., Теоктиста
4 22 Н	10 після ЗШЕСТЯ , Агатоніка	15 після ЗШЕСТЯ , Вавили
5 23 П	Іринея, свщ.	Захарії, прор.
6 24 В	Євтиха, свщ.	Чудо Арх. Михаїла
7 25 С	Тита, ап., Пер. мщ. Вартол.	Созонта, мч.
8 26 Ч	Адріяна і Наталії, мч.	Різдво Пр. Богородиці
9 27 П	Пімена, пр.	Йоакима й Анни, Север.
10 28 С	Мойсея, пр., Августина, свт.	Минодори, Митродори й і.
11 29 Н	11 після ЗШЕСТЯ , † У. Г. І. Х.	16 після ЗШЕСТЯ , Теодори
12 30 П	Олександра, Івана і Павла	Автонома, свщ.
13 31 В	† Положення Пояса Богород.	Корнилія, мч.
14 1 С	† Н. Церк. Рік. Симеона Ст.	Воздвиження Чес. Хреста
15 2 Ч	Маманта, мч., Івана Пост.	Никити, вмч.
16 3 П	Антима, свщ., Теоктиста, пр.	Євфимії, вмч.
17 4 С	Вавили, свщ., Мойсея, прор.	Софії, Віри, Надії, Любови
18 5 Н	після ЗШЕСТЯ , Захарії	17 після ЗШЕСТЯ , Євменія
19 6 П	Чудо арх. Михаїла, Євдок.	Трофима й ін. муч.
20 7 В	Созонта, мч.	Євстатія, Плакиди, мч.
21 8 С	Різдво Пр. Богородиці	Кодрата, ап.
22 9 Ч	Йоакима й Анни, Северіяна	Фоки, свщ., Йони, прор.
23 10 П	Минодори, Митродори, Нім.	Зачаття Івана Хрест.
24 11 С	Теодори, пр.	Теклі, прмч.
25 12 Н	13 після ЗШЕСТЯ , Автонома	18 після ЗШЕСТЯ , Автон.
26 13 П	Корнилія, свщ.	† Івана Богослова, ап.
27 14 В	Воздвиження Чесн. Хреста	Каллістрата і друж. його
28 15 С	Никити, вмч.	† Харитона, пр.
29 16 Ч	Євфимії, вмч.	Киріяка, пр.
30 17 П	Софії, Віри, Надії і Любови	Григорія, еп., Вірменії св.

Жовтень — October

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 С	Євменія, сп., і чуд.	Покров Пр. Богородиці
2 19 Н	14 після ЗШЕСТЯ, Трофима	19 після ЗШЕСТЯ, Кипр.
3 20 П	Євстатія, вмч., й ін. з ним	Діонісія Ареоп., свщ.
4 21 В	Кодрата, ап.	Єротей, Франциска
5 22 С	Фоки, свщ., Йони, прор.	Харитини, мч.
6 23 Ч	Зачаття Івана Хрестителя	† Томи, апостола
7 24 П	Теклі, прмч.	Сергія і Вакха, мч.
8 25 С	Євфрозини, пр.	Пелагії, пр.
9 26 Н	15 після ЗШЕСТЯ, † Ів. Бог.	20 після ЗШЕСТЯ, † Якова
10 27 П	Каллістрата і друз., Ніла	Євлампія і Євламπίї, мч.
11 28 В	† Харитона, пр.	Філіпа, діяк., Теофана
12 29 С	Кіріяка, пр.	Прова й ін. муч., Косми
13 30 Ч	Григорія, сп., Вірменії, свщ.	Карпа й ін. мучеників
14 1 П	Покров Пр. Богородиці	Параскевії з Тернова, пр.
15 2 С	Кипріяна, свщ., Юстина, мч.	Євтимія, пр., Лукіяна, мч.
16 3 Н	16 після ЗШЕСТЯ, Діонісія	21 після ЗШЕСТЯ, Лонгіна
17 4 П	Єротей, свщ., Франциска	Осії, прор., Андрія, прмч.
18 5 В	Харитини, мч.	† Луки, ап. і сван.
19 6 С	† Томи, апостола	Йоїла, прор., Івана Рильс.
20 7 Ч	Сергія і Вакха, мч.	Артемія, вмч.
21 8 П	Пелагії, пр.	Іларіона Вел., пр.
22 9 С	† Якова Алфея, ап.	Аверкія, сп., Прибислава
23 10 Н	17 після ЗШЕСТЯ, Євлампія	22 після ЗШЕСТЯ, Якова
24 11 П	Філіпа, діяк., Теофана, пр.	Арети, мч., Теофіла, мч.
25 12 В	Прова й ін. мч., Косми, пр.	Маркіяна і Мартирія, мч.
26 13 С	Карпа й інших муч.	† Димитрія Великомуч.
27 14 Ч	Параскевії з Тернова, пр.	Нестора, мч.
28 15 П	Євтимія, пр., Лукіяна, прмч.	Параскевії, мч.
29 16 С	Лонгіна сотника, мч.	Анастасії, прмч., Артемія
30 17 Н	18 після ЗШЕСТЯ, Осії	23 після ЗШЕСТЯ, Зиновія
31 18 П	† Луки, ап. і сванг.	Стахія й ін. ап.

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні

Юліанський:

Григоріанський:

1 19 В Йоїла, прор., Ів. Риль.
 2 20 С Артемія, вмч.
 3 21 Ч Іларіона Вел., пр.
 4 22 П Аверкія, еп., Прибислава
 5 23 С Якова, ап.

6 24 Н 19 після ЗШЕСТЯ, Арети
 7 25 П Маркіяна і Мартирія, мч.
 8 26 В † Дмитрія Великомуч.
 9 27 С Нестора, мч.
 10 28 Ч Неоніли, Параскевії, мч.
 11 29 П Анастасії, прмч., Артемія
 12 30 С Зиновія і Зиновії, мч.

13 31 Н 20 після ЗШЕСТЯ, Стахія
 14 1 П Косми і Дам'яна, чуд.
 15 2 В Акиндина, мч.
 16 3 С Акипсима й ін. муч.
 17 4 Ч Йоаннікія, пр., Нікандра, мч.
 18 5 П Галактіона й Єлїстимії, мч.
 19 6 С Павла, свт.

20 7 Н 21 після ЗШЕСТЯ, Лазаря
 21 8 П † Собор Михаїла Арх.
 22 9 В Матрони і Теоктисти, пр.
 23 10 С Родіона, Єраста, Олімпа, ап.
 24 11 Ч Віктора, мч., Теодора Студ.
 25 12 П † Йосафата, свц., Ніля, пр.
 26 13 С † Івана Золотоустого, свт.

27 14 Н 22 після ЗШЕСТЯ, † Филипа
 28 15 П Гурія, Самона й Авїва, ісп.
 29 16 В † Матея, ап. і еванг.
 30 17 С Григорія Неокес., еп.

Косми і Дам'яна, чуд.
 Акиндина й ін. муч.
 Акипсими й ін. муч.
 Йоаннікія, пр., Нікан., мч.
 Галактіона, мч.

24 після ЗШЕСТЯ, Павла
 Лазаря, пр.
 † Собор Михаїла Арх.
 Матрони і Теоктисти, пр.
 Родіона, Єраста, Олім., ап.
 Віктора, мч., Теодора Ст.
 † Йосафата, свц., Ніля, пр.

25 після ЗШЕСТЯ, † Ів. Зол.
 † Филипа, апостола
 Гурія, Самона й Авїва, ісп.
 † Матея, ап. і еванг.
 Григорія Неокес., еп.
 Платона і Романа, мч.
 Авдія, прор., Варлаама

26 після ЗШЕСТЯ, Григорія
 Введ. в Храм Пр. Богор.
 Філімона й ін. апост.
 Амфілохія і Григорія, еп.
 Катерини, вмч.
 Климента, папи, і свц.
 Аліпія Стовпника, пр.

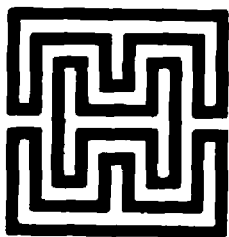
27 після ЗШЕСТЯ, Якова
 Степана, прмч.
 Парамона і Філумена, мч.
 † Андрія, ап.

Грудень - December

УКРАЇНСЬКИЙ КАЛЕНДАР

н. ст. дні	Юліанський:	Григоріанський:
1 18 Ч	Платона і Романа, мч.	Наума, прор.
2 19 П	Авдія, прор., Варлаама	Авакума, прор.
3 20 С	Григорія, пр., Прокла, свт.	Софонії, прор.
4 21 Н	23 після ЗШЕСТЯ , Вв. в Храм	28 після ЗШЕСТЯ , Варвари
5 22 П	Филимона й ін. апост.	† Сави Осв., пр.
6 23 В	Амфілохія і Григорія, еп.	Миколая Чудотв., свт.
7 24 С	Катерини, вмч., Мекурія	Амвросія, свт.
8 25 Ч	Климентя папи, Петра, еп.	Патапія, пр.
9 26 П	Алипія стовпника, пр.	† Непор. Зач. Богородиці
10 27 С	Якова мч., Палладія, пр.	Мини, Ермогена й ін. мч.
11 28 Н	24 після ЗШЕСТЯ , Степана	НЕДІЛЯ ПРАОТЦІВ
12 29 П	Парамона, мч.	Спиридона, пр.
13 30 В	† Андрія, ап.	† Ореста, Євгена й ін. мч.
14 1 С	Наума, прор.	Тирса, Левкія й ін. мч.
15 2 Ч	Авакума, прор.	Єлевтерія, свц., Павла
16 3 П	Софонії, прор.	Аггея, прор.
17 4 С	Варвари, вмч., Івана Дам.	Даниїла, прор.
18 5 Н	25 після ЗШЕСТЯ , † Сави	Пер. Різдвом, Отців
19 6 П	Миколая Чудотворця, свт.	Боніфатія, мч.
20 7 В	Амвросія, свт.	Ігнатія Богоносця, свт.
21 8 С	Патапія, пр.	Юліянія, мч.
22 9 Ч	† Непор. Зач. Богородиці	Анастасії, вмч.
23 10 П	Мини, Ермогена й ін. мч.	10 мучеників у Креті
24 11 С	Даниїла стовпника, пр.	Навеч. Різдва, Євгенії
25 12 Н	НЕД. ПРАОТЦІВ , Спиридона	РІЗДВО ХРИСТОВЕ
26 13 П	† Ореста, Євгена й ін. мч.	Собор Пр. Богородиці
27 14 В	Тирса, Левкія, й ін. мч.	Степана Первомученика
28 15 С	Єлевтерія, свц., Павла, пр.	Мучеників у Нікомидії
29 16 Ч	Аггея, прор.	Дітей убитих у Вифлеємі
30 17 П	Даниїла, прор.	Анісії, мч., Зотіка, пр.
31 18 С	Севастіяна, мч., й інших	Меланії Римлянки, пр.

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА в Америці

**ЯКЕ ВІДЗНАЧАЄ В ЦЬОМУ РОЦІ 110-ті РОКОВИНИ ЗАСНУ-
ВАННЯ у ЛЬВОВІ і 35-ті РОКОВИНИ ІСНУВАННЯ в АМЕРИЦІ,**

пересилає

*сердечний привіт нашій найповажнішій і найбільш заслуженій
установі в ЗСА, якою є*

Український Народний Союз,

*з яким наше Наукове Товариство має спільну ціль — сприяти
активно українській культурі та збагачувати її своєю видавни-
чою і допомогово-стипендією діяльністю.*

*Щасти Боже УКРАЇНСЬКОМУ НАРОДНОМУ СОЮЗОВІ, який
згуртував у своїх рядах найбільше число зорганізованих укра-
їнських громадян та який, з'єднавшись з Українським Брат-
ським Союзом, стане ще сильнішою і тривкішою Заморською
Твердинею України.*

Д-р Ярослав Падох
голова

Д-р Леонід Рудницький
науковий секретар

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ! • ЧИТАЙТЕ! • ПОШИРЮЙТЕ!

СВІТЛО THE LIGHT

ВИДАЮТЬ ОО. ВАСИЛІЯНИ

ВИХОДИТЬ ЩО МІСЯЦЯ У ВИГІДНИМ ДО
ЧИТАННЯ ФОРМАТІ З ГАРНОЮ, МИСТЕЦЬ-
КОЮ ОБГОРТКОЮ.

ПЕРЕДПЛАТА ТІЛЬКИ 10.00 ДОЛ. РІЧНО

Адреса :

The Basilian Press

286 Lisgar Street ■ Toronto, Ont., Canada M6J 3G9 ■ Tel.: (416) 535-6483

Ваші знайомі чи рідні будуть Вам вдячні весь
рік, коли як Різдвяний Дарунок замовите для
них „СВІТЛО”

• • •

ДРУКАРНЯ ОО. ВАСИЛІЯН

ІЗ ВЛАСНОЮ ПЕРЕПЛЕТНЕЮ

виконус сумлінно й за умірковані ціни всякі
друкарські роботи: ЧАСОПИСИ, ЖУРНАЛИ,
КНИЖКИ, ВІДЛОВИ, АФШІ, ЛЕТЮЧКИ,
КАНЦЕЛЯРІЙНІ ДРУКИ, КОВЕРТИ, ВІЗИ-
ТІВКИ, ВЕСІЛЬНІ ЗАПРОШЕННЯ, ДРУКИ
У ДВОХ АБО ПІ БІЛЬШЕ БАРВАХ, ТОЩО.

The Basilian Press

286 Lisgar Street ■ Toronto, Ont., Canada M6J 3G9 ■ Tel.: (416) 535-6483

Вільне Слово

«ВІЛЬНЕ СЛОВО» — (давніше «Український Робітник») — незалежний тижневик. Заложений в 1934 році. Видає Видавнича Спілка «ВІЛЬНА ПРЕСА» в Торонті. Голова Дирекції — д-р Василь Бойко; головний редактор (з 1960 року) — д-р Степан Росоха.

Річна передплата в Канаді — \$20.00. В Америці і всіх інших — \$22.00

ВИДАННЯ «ВІЛЬНОГО СЛОВА»:

1. Проф. К. Біда «НА ВЕРШИНАХ ІДЕЙ» — вичерпано.
2. Інж. М. Приходько «ДАЛЕКИМИ ДОРОГАМИ», двотомова повість, вичерпано.
3. Проф. В. Шалест «КНЯЖА УКРАЇНА В СЛОВІ О ПОЛКУ», 40 стор. \$3.00
4. Проф. В. Андрієвський «МИКОЛА ЛИСЕНКО», монографія, 24 стор. 2.00
5. Збірник статей «ТАРАС ШЕВЧЕНКО», 32 стор. 3.00
6. Інж. А. Кудимський «ТРИЗУБ З ХРЕСТОМ І БЕЗ ХРЕСТА», 16 стор. 2.00
7. Проф. Е. Жарський «УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА», 16 стор. 2.00
8. Д-р Ю. А. Данилів «УКРАЇНСЬКИЙ СТУДЕНТ», англ. видання, 28 стор. 3.00
- 9—29. Д-р С. Росоха «КАЛЕНДАРІ—АЛЬМАНАХИ «СЛОВО», 20 річників, по ... 5.00

ВИДАННЯ «ПРОБОЕМ»:

30. С. Н. Будко «ТАВРО МЕФИСТОФЕЛЯ», п'єса на 3 дії, 32 стор. 3.00
31. Б. Ромен «ОСТАННІЙ РЕЙС НА ВОДАХ ОКЕАНУ», вичерпано.
32. С. Н. Будко «ВЕСНА», три п'єски для дітей, 32 стор. 3.00
33. С. Н. Будко «КАЗКИ ДЛЯ ДІТЕЙ», 32 стор. 2.00
34. Ю. Сірий «ЧАРІВНИЦЯ», новеля, 32 стор. 3.00
35. М. Ласовська «ПІД ЧОРНИМ НЕБОМ», роман, 207 стор. 7.50
36. Проф. П. Старчо «КАРПАТО—УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА», 288 стор. 15.00
37. Інж. В. Прохода «ЗАПИСКИ НЕПОКІРЛИВОГО», книга перша, 434 стор. 15.00
38. В. Рибак «ЗМОВА НА ЖИТТЯ ПРЕЗИДЕНТА КЕННЕДІ», вичерпано.
39. М. Шарик «З ВІДАДАЛИ 50 ЛІТ», піонери в Канаді, книга перша, 432 стор. 15.00
40. С. Росоха «21 ДЕНЬ В ЄВРОПІ», II видання в друку
41. В. Рибак «ОСТАННЯ ЦІСАРЕВА», історичний ілюстрований монтаж, 192 ст. 12.00
42. М. Шарик «ВАЖКИМИ ШЛЯХАМИ КАНАДИ», книга друга, 520 стор. 16.50
43. Проф. А. Штефан «ЗА ПРАВДУ І ВОЛЮ», слогади, книга перша, 352 ст. 15.00
44. Peter Stercho, Ph.D. «DIPLOMACY OF DOUBLE MORALITY»
Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine 1919-1939, стор. 495, вел. формат ... 25.00
45. Проф. А. Штефан «ПРЕЗИДЕНТ АВГУСТИН ВОЛОШИН», моногр., 208 ст. 15.00
46. Т. Морріс Лонгстрет «НА ГРАНІ СМЕРТИ», вклад українських піонерів у Західній Канаді, переклад з англійської мови В. Скорохода, 175 стор. 7.50
47. Проф. А. Штефан «ЗА ПРАВДУ І ВОЛЮ», 384 стор. 15.00
48. М. Вербицький «ЛЮДИНА У СВІТЛІ ПРАВДИ», психологічно-моральна студія, 150 стор. 5.00
49. М. Логуш-Ігнатишин «З СЕРЦЕМ НА ДОЛОНІ», слогад, 32 стор. 3.00
50. Маріяна Коверко «ПІВСТОЛІТТЯ В КАНАДІ», спомини і переживання, 94 ст. 5.00
51. М. Ласовська «ДЗВІНКА МОЛОДІСТЬ», том перший: «ДІВЧАТА ТИХ ДНІВ», роман, 152 стор. 7.50
51. М. К. Святослав «ЗА НАШУ ПРАВДУ І УКРАЇНУ», про чехосл. бригаду в СССР, в друку.
53. М. Ласовська «ДЗВІНКА МОЛОДІСТЬ», том другий «БУРУНИ», в друку
54. М. Шарик «НЕСПОВНЕНІ НАДІЇ», спомини, книга третя, в друку.
55. С. Росоха «ПІВСТОЛІТТЯ РЕДАКТОРОМ», слогади, в друку.
56. В. Рибак «ОКУПАЦІЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ», ілюстрований монтаж, в друку.

Замовлення надсилати на адресу «Вільного Слова». Хто замовить на більшу суму, отримає відповідну знижку!

«VILNE SLOVO», 196 Bathurst Street,
Toronto, Ontario, M5T 2R8, Canada

БЕЗКОНКУРЕНЦІЙНІ УКРАЇНСЬКІ КРЕДИТОВІ КООПЕРАТИВИ

10.000 дол.
життєве забезпечення
на
позики (безплатне)

2.000 дол.
життєве забезпечення
на вклади (безплатне)

КООПЕРАТИВИ ПЛАТЯТЬ:

- ВИШУ ДИВІДЕНДУ ЯК БАНКИ І ШАДНИЦІ
- НАЙВИЩІ ВІДСОТКИ НА ЦЕРТИФІКАТИ
- ВИДАЮТЬ БЕЗВІДСОТКОВІ СТУДЕНТСЬКІ ПОЗИКИ
- ВИДАЮТЬ ЧЕКОВІ КОНТА І ПЛАТЯТЬ ВИШУ ДИВІДЕНДУ
- НЕ БЕРУТЬ КОМІСОВОГО ВІД МОРГЕДЖІВ
- ВИДАЮТЬ ВСІ РОДИ ПОЗИЧОК ПО НИЩІЙ ВІДСОТКАХ
- ПОЛАГОДЖУЮТЬ БЕЗПЛАТНО ФІНАНСОВІ ПОТРЕБИ ЧЛЕНІВ

ВКЛАДКИ КОЖНОГО ЧЛЕНА ЗАБЕЗПЕЧЕНІ ДЕРЖАВОЮ ДО 100,000 ДОЛ.

ДЛЯ ВАШИХ УСЛУГ 35 УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВ

SELF-RELIANCE BALTIMORE
FEDERAL CREDIT UNION
239 South Broadway
Baltimore, Md 21231
(301) 757-0362

UKRAINIAN FRATERNAL
FEDERAL CREDIT UNION
P. O. Box 185
W. Roxbury (Boston), MA 02132
(617) 325-7200

ST. ANDREWS
FEDERAL CREDIT UNION
P. O. Box 375
S. Bound Brook, N.J. 08806
(201) 455-9085

FEDERAL CREDIT UNION
DNIPRO
562 Genesee Street
Buffalo, NY 14204
(716) 847-6656

TRIDENT
CREDIT UNION INC
1478 34th Street
Dartmouth, ON 44714
(218) 455-8854

CHESTER SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
3010 West Third Street
Chester, PA 19013
(215) 874-1500

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
2357 West Chicago Avenue
Chicago, IL 60622
(312) 489-0570

OSNOWA
UKRAINIAN CREDIT UNION
4436 State Street
Cleveland, OH 44109
(216) 741-9040

FUTURE CREDIT UNION
OF DETROIT
26601 Ryan Rd
P. O. Box 1201
Warren, MI 48090

UKRAINIAN SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
26751 Ryan Rd
Warren, MI 48091
(313) 891-4100

SELF-RELIANCE ELIZABETH
FEDERAL CREDIT UNION
735 Vernon Avenue
Kenilworth, NJ 07033
(201) 245-5134

SELF-RELIANCE HARTFORD
FEDERAL CREDIT UNION
961 Wetherfield Avenue
Hartford, CT 06114
(603) 247-4714

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
568 Summit Avenue
Lansing City, MI 48206
(201) 735-4067

S.A.M.A.
FEDERAL CREDIT UNION
301 Palmside Avenue
Yonkers, NY 10703
(914) 965-8560

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
P. O. Box 237
Kerhonkson, NY 12446

UKRAINIAN CREDIT UNION
2430 East 28th Street
Lorain, OH 44035
(216) 277-7985

UKRAINIAN CREDIT UNION
4315 Melrose Avenue
Los Angeles, CA 90029
(213) 896-2138

UKRAINIAN-AMERICAN
CREDIT UNION
P. O. Box 6581
Surlside (Miami), FL 33154
(305) 869-2422

UKRAINIAN CREDIT UNION
806 West Washington Street
Milwaukee, WI 53246
(414) 647-2950

UKRAINIAN CREDIT UNION
301 Main Street NE
Minneapolis, MN 55413
(612) 781-7367 373-4969

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
734 Sarfords Avenue
Newark, NJ 07106
(201) 733-7839

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
108 Second Avenue
New York, NY 10003
(212) 473-7310

UKRAINIAN ORTHODOX
CREDIT UNION
P. O. Box 150 Cooper Station
New York, NY 10003
(212) 533-2880

CLEVELAND SELF-RELIANCE
CREDIT UNION
6108 State Road
Parma, OH 44134
(216) 884-8111

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
237 Hope Avenue
Passaic, NJ 07065
(201) 779-9581

UKRAINIAN SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
4946 North Broad Street
Philadelphia, PA 19141
(215) 455-8770

UKRAINIAN SELF-RELIANCE
OF W. PENNSYLVANIA
FEDERAL CREDIT UNION
P. O. Box 251
Pittsburgh, PA 15200
(412) 384-2225

UKRAINIAN-AMERICAN
CREDIT UNION OF ARIZONA
1153 E. Montebello Cir. No. 4
Phoenix, AZ 85014
(602) 264-1899

ROCHESTER UKRAINIAN
FEDERAL CREDIT UNION
531 Joseph Avenue
Rochester, NY 14621
(716) 544-9518

UKRAINIAN FRATERNAL
FEDERAL CREDIT UNION
440 Wyoming Avenue
Scranton, PA 18500
(717) 342-0837

SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
1077 West Fayette Street
Syracuse, NY 13204
(315) 471-4074

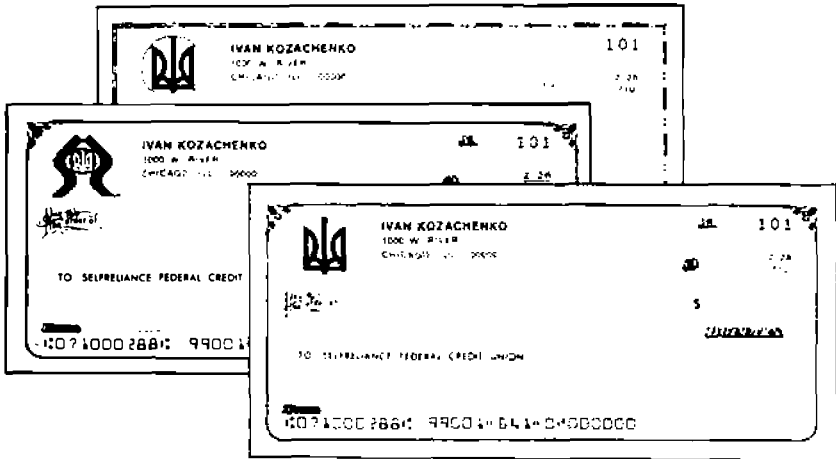
SELF-RELIANCE
FEDERAL CREDIT UNION
981 South Broad Street
P. O. Box 668
Trenton, NJ 08604
(609) 695-1043

UKRAINIAN CREDIT UNION
OF WASH. METRO
3624 Branchway Street NW
Washington, DC 20008

SELF-RELIANCE OROP FORD
2206 W. Chicago Avenue
CHICAGO, IL 60622

CHEUVONA KALYNA
140 Second Avenue
New York, NY 10003

ЧЕКОВИ КОНТА

ТА ПОВНІ БАНКОВІ УСЛУГИ

КОНТА:

- Ощадновестів konta
- Чекові konta (т. зв. шер-дредфт)
Особисті дредфти
Комерційні дредфти
Організаційні дредфти
- Пенсійні konta
IRA
КІЙО
- Конта для малолітніх
- „ТРАСТ” konta

ПОЗИКИ

- Особисті
- Позики на авта
- Позики на направу домів
- Відкритий кредит
- Моргеджові позики
- Комерційні позики
- Студентські (проценти платить держава)

СЕРТИФІКАТИ

- 6-місячні сертифікати на \$10,000
- 30-місячні сертифікати
Проценти повищих сертифікатів залежать від курсу державних облігацій федерального уряду
- „Мані маркет” konta

ІНШІ УСЛУГИ

- Грошові перекази
- Подорожні чеки
- Вогнетривалі скриньки
- Полагоджування трансакцій поштою
- Вплати за газ, електрику, воду, телефон
- Вимінювання державних бондів
- Безпосередній перелив пенсійних чеків на конто

Каса „САМОПОМІЧ” — Чікаго є Вашим банком

SELFRELIANCE FEDERAL CREDIT UNION

2351 W. Chicago Avenue

Chicago, Illinois 60622

Tel.: (312) 489-0520

**З ГРОМАДОЮ І ДЛЯ ГРОМАДИ!
В ОЩАДНОСТЯХ НАШЕ МАЙБУТНЄ!**

УКРАЇНСЬКА ЩАДНИЦЯ

НАЙБІЛЬША УКРАЇНСЬКА ФІНАНСОВА УСТАНОВА у ФІЛЯДЕЛЬФІ

- Платить найвищі дозволені урядом відсотки на ощадностях і на сертифікатах.
- Ощадностеве чекове conto т. зв. "Now Account" дає можливість одержати особисті чеки, крім того, гроші вложені на це conto приносять високу дивіденду обчислювану на денній базі.
- Короткореченцеві сертифікати "Money Market" — мінімум 10,000.00 дол. вкладу, на 6 місяців — приносять високу дивіденду.
- Дуже корисні короткореченцеві та високо відсоткові сертифікати.
- Нове пенсійне conto "IRA" для працюючих осіб, незалежно від того чи вони мають пенсійне забезпечення чи ні. Вложену річну суму до 2,000.00 дол. можна відтягати від прихованого податку.
- Всі ощадності мають державне обезпечення — FSLIC — на суму 100,000.00 доларів.
- Для бажаючих купити дім, підприємство чи будь-яку посілість, Українська Щадниця дає позики (mortgages) на дуже догідних умовах сплати.
- Автові позички на дуже вигідних умовах сплати.

Години праці:

Кожного дня від год. 9:00 рано до 3:00 по пол.

В п'ятницю від 9:00 до 7:00 вечора та

В суботу від 9:00 рано до 12:00 полудня

UKRAINIAN SAVINGS & LOAN ASSOCIATION

1321 W. Lindley Avenue ■ Philadelphia, Pa. 19141

Тел.: (215) 329-7080

Згідно з вимогами Федерального банку, передчасне згрошевлення сертифікатів підлягає частинному обтягненню дивіденди.

Українська Федеральна Кредитова Спілка

КЕРІВНІ ОРГАНИ УКСПІЛКИ

Сидять (зліва направо): Віппіям Андрушин, Тамара Денисенко, Нона Крас, Володимир Гаврип'як, Богдан Вангльовський, Ольга Сімкапо, Христя Ковч і Василь Іванців. Стоять (у першому ряду): Людвик Бах, Зенон Гуран, Юрій Кушнір, Мирон Баб'юк, Михайло Белей, Євген Кулик, Андрій Притискач, Ростислав Шутер, Роман Павлічко. 2-ий ряд: Володимир Пипишвенко, Карло Манківський, Валентин Підлісний, Василь Шавранський, Юрій Кравс та Анатолій Коба.

Належати до своєї рідної установи — це шляхетна ціль і обов'язок всіх українських громадян.

УКСпілка є кооперативною фінансовою установою, яка працює для добра української спільноти в Рочестері. Вона організує, об'єднує і співпрацює з усіма українцями та завжди простягає їм свою допоміжну руку.

УКСпілка з'єднала у своїх рядах українську громаду, допомогла збудувати українські церкви і бізнесові підприємства своїх членів, дала членам безплатне життєве забезпечення на ощадності і позички, платить за ощадності вклади і сертифікати по можливості найвищі дивіденди і уділяє позички на догідних умовах і найнижчих відсотках.

Що більше нас буде в кооперації, то більша буде наша збірна громадська сила.

ROCHESTER UKRAINIAN FEDERAL CREDIT UNION

**831 Joseph Avenue ■ Rochester, N.Y. 14621 ■ (716) 544-9518
(716) 338-2980**

Не для зиску, не для милостині, але для обслуги!

**ЕНЦИКЛОПЕДІЯ —
НЕОБХІДНА КНИЖКА ДОМА І В ШКОЛІ!**

*ПОДБАЙТЕ,
щоби в кожній публічній бібліотеці була
повна і стисла двотомова*

**Енциклопедія України
В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

**UKRAINE:
A CONCISE ENCYCLOPAEDIA**

ЦІНА:

Том I	\$ 75.00
Том II	\$ 85.00
Хто замовить ОБА ТОМИ платить	\$140.00

включно з пересилкою

Замовлення і належність ТІЛЬКИ ЧЕКАМИ або ПОШТОВИМИ
ПЕРЕКАЗАМИ (М. О.) слати:

**UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION, Inc.
30 Montgomery Street ■ Jersey City, N.J. 07302**

SUNNYSIDE DELICATESSEN

1963 OAK TREE ROAD
EDISON, NEW JERSEY

Phone: 548-7676

Catering For All Occasions

**If you're planning a Big Affair,
Call Sunnyside Deli.
We'll Prepare.**

Prop. JOHN and HELEN JAREMA

ЗИМОЮ на ФЛОРИДІ

Близько Українського Культурного Центру та Мінеральних вод, близько Мехіканської затоки, в Норд Порті і Ворм Мінерал Спрінґс

є до купна

„БОНГАЛА” вже від \$25,000.00

та „ЛЬОТИ” 125 x 80 за \$ 2,500.00

В справі купна цих об'єктів звертайтеся до нашого продавця

п. В. КУКУРБИ, тел.: (813) 629-6027

MEMBER BROKER

**RANDOL REALTY, INC.,
REALTORS®**

**WALTER KUKURBA
REALTOR®-ASSOCIATE**

3221 Tamiami Trail
Port Charlotte, FL 33952

Bus: (813) 625-4193
Eves: (813) 629-6027

УКРАЇНСЬКИЙ ПОГРЕБНИК

ПЕТРО ЯРЕМА

ЗАЙМАЄТЬСЯ ПОХОРОНАМИ

В

BRONX — BROOKLYN — NEW YORK — QUEENS

І ОКОЛИЦЯХ

ПОНАД 70 РОКІВ СОЛІДНОЇ ОБСЛУГИ

КОНТРОЛЬОВАНА ТЕМПЕРАТУРА

МОДЕРНА КАПЛИЦЯ ДО УЖИТКУ

Phone OR 4-2568

Established 1906

PETER JAREMA FUNERAL HOME, INC.

OVER 70 YEARS OF DIGNIFIED SERVICE

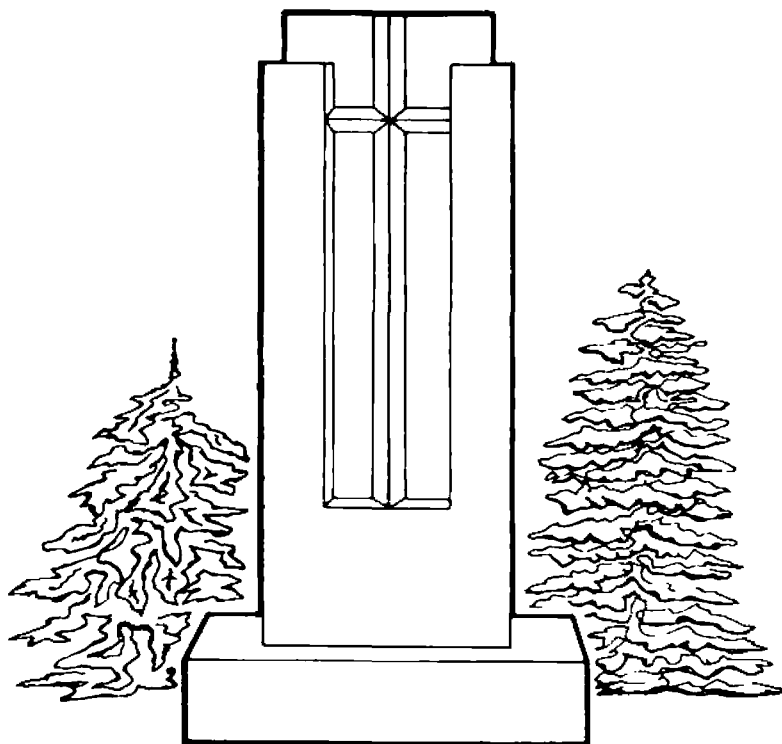
AIR CONDITIONED CHAPELS ■ CHAPELS AVAILABLE IN ALL LOCATION

129 East 7th Street

New York City, N.Y. 10009

Tel.: (201) 246-0549

Tel.: (201) 469-6288

SOUTH BOUND BROOK MONUMENT CO.

Власник Ю. БЕЗСОНІВ

- Авторизовані репрезентанти виконавців гранітних робіт пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні.
- Приймаємо замовлення й ставимо гранітні пам'ятники, мавзолеї, статуї, огорожі й лави на всіх цвинтарях.

Office and Residence: **Box 445, Cedar Grove Rd., Somerset, N.J. 08873**

(напроти „Українського Села”, у віддалі 3-ох хвилин від Церкви-Пам'ятника)

Mailing Address: **P.O. Box 316, So. Bound Brook, N.J. 08880**

Displays: **127 Main Street, So. Bound Brook, N.J. 08880**

ANDREW B. CHORNOBIL
PRESIDENT

ALTON TOOL CO., INC.

1365 Emerson Street
Rochester, New York 14606
Phone (716) 458-2600

Слухайте

Українське Радіоблаговістя
щонеділі, о год. 3:45 по полудні
з радіостанції WAWZ-AM 1380 кілогерців
на Ваших радіоприймачах.

Пишіть на адресу:

UKRAINIAN GOSPEL BROADCAST
34 Park Place, Morris Plains, N.J. 07950

або кличте телефоном: (201) 539-9393

HEARTIEST FELICITATIONS

**Dr. Robert P. Keybida
Diane, Christopher
and Melissa**

**1855 Springfield Avenue
Maplewood, N.J. 07040**

**By appointment
761-4831**

Family Dentistry

**KOBASNIUK
TRAVEL INC.**

*Your leading Ukrainian-American Travel Agency
Established 1920*

**WORLDWIDE AIR & SHIP TICKETS ■ CRUISES ■ HOTELS
FOREIGN & DOMESTIC TOURS ■ CAR RENTALS**

**Immigration and Visitor Documentation
Ukraine and Eastern Europe Tour Specialists**

SEND FOR OUR 1982 TOUR BROCHURES

*Vera Kowbasniuk Shumeyko
President*

*Anthony Shumeyko
Insurance Broker*

157 Second Avenue

(212) 254-8779

New York, N.Y. 10003

УКРАЇНСЬКА ЮВЕЛІРНА КРАМНИЦЯ

MAKAR'S JEWELRY STORE & SHOP

2022 Morris Avenue ■ Union, N.J. 07083
(201) 686-1931

- Маємо на складі великий вибір біжутерії з 14 і 18 кт. золота, срібла та емалії.
- Виготовляємо на замовлення всі вироби з біжутерії за нашими або власними зразками.
- Приймаємо замовлення гуртові від крамниць та індивідуальні.
- Спеціалізуємося у виготовленні тризубів.
- На складі: мужеські та жіночі годинники, правдиві корали, бурштини, брошки, кульчики, перстені і т. д.

Ціни дуже помірковані, тому що самі виробляємо. Купуємо старі золоті вироби і монети. Замовлення полагоджуємо поштою, та на бажання висипаємо наші каталоги.

Українська Федеральна Кредитова Кооператива „САМОПОМІЧ” в Ньюарку, Н. Дж. *існує для добра і користей своїх членів.*

- платить 7½% дивіденди від оощадностей.
- видає коротко- та довготермінові сертифікати на високих відсотках
- уділює різного рода позички на догідних умовах сплати
- оплачує життєве забезпечення для членів до висоти 2,000 дол. на оощаднос-тях та 10,000 дол. на позичках
- провадить щадничі пенсійні конта

ЩАДІТЬ ТА ПОЗИЧАЙТЕ У СВОЇЙ УСТАНОВІ

За інформаціями телефонуйте (201) 373-7839
Адреса:

SELF RELIANCE (NEWARK, N.J.) FEDERAL CREDIT UNION
734 Sanford Avenue ■ Newark, N.J. 07106

(201) 399-2943

(201) 399-4067

PITIO, OLESNYCKY & PITIO
ATTORNEYS AT LAW

NESTOR L. OLESNYCKY
ROMAN PITIO
WALTER PITIO

1339 Springfield Avenue
Irvington, N.J. 07111

Roman P. Osadchuk

& ASSOCIATES, INC.

Phone: 522-4300

Oak & New Jersey Aves.
Wildwood, N.J.

(215) 544-9292

Est. 1947

**WILLIAM J. PASTUSZEK
REAL ESTATE**

SALES ■ INVESTMENTS ■ APPRAISALS

9 S. Chester Road

Swarthmore, Pa. 19081

**ALEXANDER R. PASTUSZEK
GENERAL CONTRACTOR**

**CONCRETE SIDEWALKS & CURBS
BLACKTOP DRIVEWAYS & SEALING
HOME IMPROVEMENTS
NEW GARAGES & COMMERCIAL BUILDINGS**

(215) 544-9293

**9 S. Chester Road
Swarthmore, Pa. 19081**

Губиться мова... Тратиться Народ...

ДРУКУЙТЕ ПО=УКРАЇНСЬКИ !

ВИКОНУЄМО ВСЯКІ ДРУКАРСЬКІ РОБОТИ:

Книжки ♦ Журнали ♦ Летючки ♦ Шкільні матеріали
Білету ♦ Афіші ♦ Програмки ♦ Стрічки
Фірмові друки ♦ Візитівки ♦ Образці

*Наша спеціальність — гравіровані весільні запрошення
з українськими зображеннями.*

Trident Associates Printing
P. O. Box 614
Buffalo, New York 14240

Українська Друкарня
„ТРИЗУБ” ®
у Бюфало, Нью Йорк

Phone: 716-691-8404

UKRAINIAN PRINTERS

Personal and Commercial Printing:

Books ♦ Journals ♦ Newsletters ♦ Educational Material
Tickets ♦ Posters ♦ Program Books ♦ Ribbons
Office Forms ♦ Business Cards ♦ Memorium Cards

Our Specialty:

Engraved wedding invitations with Ukrainian designs.

**172-ий ВІДДІЛ УНС ім. ІВАНА ФРАНКА
у Виппані, Н. Дж.**

середньо вітає

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ

Андрій Рузон, президент • Василь Осадчук, секретар • Іван Галатій, касир

Тел. Управи Відділу (201) 887-2068

LAW OFFICES

**DR. ANDRIJ V. SZUL, P. C.
ATTORNEY AND COUNSELLOR AT LAW**

THE HILLMAN PAVILION
22 SOUTH 22nd ST.
PHILA., PA. 19103

Phone: (215) 564-1711
Evenings: (215) 535-5544

General Practice of Law
Artist - Management Agreements
Creative Services and Property Contracts

Tel.: 276-4575

KAPPA FUNERAL HOME

PETER KAPPA, Director

2321 W. Chicago Avenue

Chicago, Ill. 60622

ПАМ'ЯТНИКИ

з різних гранітів, ставимо на цвинтарях св. Андрія в Бавнд
Бруку і св. Духа — відома солідна фірма

К. М. Кардович і Володимир Белянські
Constantine M. Kardovich, Walter Bielanski

CYPRESS HILLS MONUMENTS

800 Jamaica Avenue ■ Brooklyn, N.Y. 11208 ■ Tel.: (212) 277-2332

Відкрито в кожний день, в суботу, включно, від 9-5 по пол., в неділю 10-4 по пол.

MIAMI, Florida — (305) 653-5861

На бажання і для вигоди клієнтів, радо заїдемо до Вашого дому з проєктами і порадами.

BULLDOZER & SHOVEL SERVICE
TOP SOIL — DRIVEWAYS INSTALLED

EXCAVATING

George & Bill Dworetzky, Inc.

LANDSCAPING AND GRADING

8-01 Lake Street
Fair Lawn, N.J. 07410

(201) 796-5134

Myron M. Bytz

REAL ESTATE APPRAISER & CONSULTANT
RESIDENTIAL & COMMERCIAL

(201) 267-2420

P.O. Box 67
Cedar Knolls, N.J. 07927

A Ukrainian perspective on the news...

dissident news ■ commentary ■ politics ■ editorials ■ interviews ■ people reviews ■ community news ■ culture ■ the arts ■ church affairs ■ education
upcoming events ■ special features

THE Published by the Ukrainian National Association Inc., a fraternal non-profit association

Ukrainian Weekly

**We cover it all.
Can you afford not to subscribe?**

Subscription rates: \$5 per year for UNA members, \$8 for non-members

WRITE TO:

THE UKRAINIAN WEEKLY, 30 Montgomery St., JERSEY CITY, N.J. 07302

ANTHRACITE DISTRICT OF THE UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION WE'RE #1

Berwick — **TYMKO BUTREJ, M. BOBERSKI**

Centralia — **JOSEPH SEDOR**

Frackville — **JOSEPH CHABON**

& **KATHRYN HARBEST**

Freeland — **Monsignor HILARY WROBLEWSKI**

Hazleton — **Mrs. THOMAS PANCO**

Mahanoy City — **Mrs. PEGGY HENTOSH**

Lehighton — **MICHAEL CHOMYN**

McAdoo — **Mrs. HELEN SLOVIK**

Minersville — **JOHN PETRUNCIO**

Mt. Carmel — **Mrs. MONICA PESARCHICK**

Northumberland — **M. GAVASON**

Shamokin — **J. POLYNIAK**

Shenandoah — **Mrs. OLGA DUDISH**

St. Clair — **WALTER SALAK, M. STOCK**

TYMKO BUTREJ

Chairman

HELEN SLOVIK

Secretary

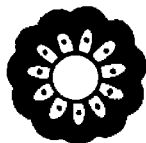
ADOLPH SLOVIK

Treasurer

Best Wishes
Andrew & Evelyn Keybida

Maplewood, New Jersey

UNA Branch 322

ІГОР І ПРИНА МЯКУШ

Flowers by **IRENA**

Floral arrangements & hand crafted gifts

939 N. Western Avenue ■ Chicago, Ill. 60622 ■ 278-7890

WHY TAX YOURSELF?

Let experience work for you. Consult **FIRESIDE**, a personal service that provides free consultation and estimate, with reasonable fees, set in advance of further work.

Michael Zaplitny
SERVING
THE UKRAINIAN-
AMERICAN
COMMUNITY
FOR MANY YEARS

909 Union Street
Brooklyn, N.Y. 11215

(212) 622-1560

**СЕРДЕЧНО
ВІТАЄМО
ЧЛЕНІВ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДНОГО
СОЮЗУ!**

**УКРАЇНСЬКА
ГОСТИННИЦЯ**

Galans

**UKRAINIAN CAFE
"A FLAVOR ALL
ITS OWN"**

2212 W. Chicago Ave.
Chicago, Ill. 60622
Tel.: 384-7793

Phone: 384-5562

ANN'S BAKERY

W. DMYTRASH, prop.

FINE PASTRIES □ DECORATED BIRTHDAY CAKES □ UKRAINIAN BREAD & EUROPEAN TORTES

2158 W. Chicago Avenue

Chicago, Ill. 60622

Best Wishes

CHARLES SEVERINI

QUALITY & CREATIVE PHOTOGRAPHY

- WEDDINGS
- INSTANT PASSPORTS
- FAMILY PORTRAITS
- COMMERCIAL

(201) 356-5617

321 West Union Avenue
Bound Brook, N.J.

OVER "67" YEARS
OF FAITHFUL SERVICE

MUZYKA & SON

FUNERAL HOME
Established 1915

2157 W. Chicago Avenue
Chicago, Ill. 60622

278-7767

227-1222

REALTOR

BOHDAN HOLOWID

LICENSED REAL ESTATE BROKER

501 - 90th AVE N.

ST. PETERSBURG, FLORIDA 33702

(813) 577-3848

**Catskill Valley
Pool and Chemical co. inc.**

100 Flats Road
Athens, New York 12015
(518) 945-1190

- POOLS
- CHEMICALS
- HOT TUBS
- WATER
SOFTENERS
- INDUSTRIAL
CHEMICALS

HE 4-2100

496-3344

ROZDILSKY _____ and Sons

**FUNERAL HOME, INC.
FUNERAL DIRECTORS & EMBALMERS**

PETER ROZDILSKY

DANIEL ROZDILSKY

Members of Branch #220

Southwest Chapels
8230 So. Harlem Avenue
Bridgeview, Ill. 60455

5040 S. Western Avenue
Chicago, Ill. 60609

(914) 647-9100 ■ (914) 626-3971

Established 1867

SPRAGUE AND KILLEEN, INC.

REAL ESTATE — GENERAL INSURANCE — LIFE

116 Canal Street
Ellenville, New York 12428

Main Street
Kerhonkson, New York 12446

Friends of

The Ukrainian National Association, Inc.

POWERS PRESS

PRINTERS ■ LITHOGRAPHERS

(201) 333-3839

81 Montgomery Street
Jersey City, N.J. 07302

HOLY VIRGIN # 148

MRS. P. SCHNEIDER, Sec.
1403 Decatur Street
Baltimore, Md. 21230

Привіт Українському
Народному Союзові!

LOUNGE — FAMILY RESTAURANT

AMERICAN & EUROPEAN FOOD
складає властитель
ІВАН САХАРЕВИЧ з родиною

2301 West Chicago Avenue
Tel.: EV 49892 Chicago, Ill. 60622

Бостон, Масс. І околиця! Рік основ. 1955

**УКРАЇНСЬКА КНИГАРНЯ
„СЯН” в Бостоні, Масс.**
4 Milford Street, Boston, Mass. 02118
Tel.: (617) 426-7268

Власник — **ВАСИЛЬ СТЕБНИЦЬКИЙ**
Має на складі: українські книжки, платівки, кераміку, різьбу, вишивки та мистецькі вироби.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ

140 Prospect Ave. ■ Irvington, N.J.

поручає Українській Громаді:

ВИНАЙМ ЗАЛЬ НА ВЕСІЛЛЯ, ЗАБАВИ, БЕНКЕТИ, ВКЛЮЧНО З МОДЕРНОЮ КУХНЕЮ та ОБСЛУГОЮ.

375-0156

372-9856

PETER WOLOSCHUK

Canora, Sask., Canada
Branch #505

OFF: (703) 750-2336
RES: (703) 321-7332

PETRENKO PROPERTIES

REALTORS

GENERAL REAL ESTATE

"PETE" PETRENKO CONSULTANT
BROKER NOTARY

7258 MAPLE PLACE
ANNANDALE, VA 22003

UKRAINIAN ART CENTER

DARIA CHAIKOVSKY

ELEGANT UNUSUAL HEIRLOOMS

CERAMICS ■ ENAMELS ■ GRAPHICS ■ ICONS ■ JEWELRY ■ OILS
OCCAS CARDS ■ PYSANKY ■ WATER COLORS ■ WOODCRAFT

4315 Melrose Avenue ■ Los Angeles, Calif. 90029 ■ (213) 668-0172
Open daily 11 a.m. to 3 p.m., closed Sunday

НАЙСТАРШЕ УКРАЇНСЬКЕ
ВИСИЛКОВЕ БЮРО
в НЮ ЙОРКУ

**ROMAN PARCELS
SERVICE**

324 East 9th Street
New York, N.Y. 10003
Tel.: (212) 475-7430

ВИСИЛАЄМО ЛІКАРСТВА
ТА ВИПОВНЯЄМО РЕЦЕПТИ
ДО ВСІХ КРАЇН ЄЄРОПИ.

MT. VERNON PHARMACY

87 Mt. Vernon Place, Newark, N.J.
(201) 399-7122

Neonila Bohatiuk, R.P. Paul Braverman, R.P.

Ellenville 647-5111 Area Code 914

**FRESKEETO
FROZEN FOODS, INC.**

Frozen Juices Meats and Seafood
Fruits and Syrups — Condiments
Martinson Coffee — Groceries

P.O. Box 547 Ellenville, N.Y. 12428

Phone: Office
(914) 794-5900

SCHMIDT'S
wholesale, inc.
WHOLESALE
PLUMBING, HEATING, PUMPS,
ELECTRICAL, WATER WORKS
& SUPPLIES

P.O. Box 471, Monticello, N.Y. 12701

Phones: AR 6-1414-1415 Free Delivery

OAKLEY

Rexall PHARMACY Inc.

I. CHASEN, R.Ph. — B. KRAMER, R.Ph.

2252 W. Chicago Ave. Chicago, Ill.
Near Oakley DEA. AO 3874268

JOHN HALAWAJ

324 East 9th Street
New York, N.Y. 10003

**WESTCHESTER-HUDSON
COAT, APRON, TOWEL
& LINEN SUPPLY CO. INC.**

45 Taylor Avenue
Poughkeepsie, N.Y. 12601

DEGUTIS PHARMACY

*Russell Souchak
Reg. Pharm.*

245 Sunbury Street
Minersville, Pa. 17954

ВЕСЕЛКА

*журнал
для
української
дитвори.*

КОЛЬОРОВІ ІЛЮСТРАЦІЇ

ВИХОДИТЬ КОЖНОГО МІСЯЦЯ У ВИДАВНИЦТВІ „СВОБОДА“ ЗАХОДАМИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОЮЗУ РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Річна передплата становить у ЗСА — 8.00 доларів, у інших країнах — рівновартість цієї суми. Для членів УНС — 5.00 доларів. Ціна окремого числа 75 центів.
Ціна подвійного числа — 1.00 долар.

Адреса:

“SVOBODA” — “VESELKA”

P.O. Box 346

JERSEY CITY, N.J. 07303

U.S.A.

Нема то як на

СОЮЗІВЦІ

оселі Українського Народного Союзу

- Найкраще місце відпочинку і вакацій в Кетскільських горах біля м. Кергонксон, Н. Й.
- Гірська природа, відновлені кімнати, домашня кухня, 8 тенісових кортів, відбиванкові площі, олімпійського розміру басейн, мистецькі і розвагові імпрези та багато інших угодінь.
- ідеальне місце для товариських зустрічей, з'їздів, весіль і т. д.
- 10% знижки для всіх членів УНСоюзу!

SOYUZIVKA — Ukrainian Nat'l Ass'n Estate

Kerhonkson, N.Y. 12446

(914) 626-5641

З М І С Т

ГОЛОДОВИЙ ГОЛОКОСТ УКРАЇНИ

1. <i>Олексій Коновал</i> : Це був справжній геноцид	5
2. <i>James E. Mace</i> : The Man-Made Famine of 1933 in Soviet Ukraine: What Happened and Why	12
3. <i>Яр Славутич</i> : Голод 1932-1933 років у межах однієї сільради	44
4. <i>Іван М. Чинченко</i> : Ерію таки не бачив пухлих з голоду	54
5. <i>Я. Гас</i> : Згадуючи страхіття минулого	58

„СВОБОДІ” СПОВНИЛОСЯ СЛАВНИХ 90 РОКІВ

1. <i>А. Драган</i> : Газета Хрестоносних походів	63
2. <i>Myron Kuropas</i> : Svoboda and the “Making” of the Ukrainian American, 1893-1914	78
3. <i>Володимир Барагура</i> : Українське чудо-чудес в Америці ...	103
4. <i>Степан Куропась</i> : Як я став кореспондентом „Свободи”	110
5. З пожовклих листків: Про „монкі бизнес” пана Монка	115
6. <i>Walter Dushnyck</i> : The Slavic Press in the United States	118

УКРАЇНСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ, СВІТ І УКРАЇНА

1. <i>Іван Кедрин</i> : Україна як підмет і предмет міжнародної політики	125
2. <i>Остап Тарнавський</i> : Знайомлення з поетом Василем Стусом	134
3. <i>Володимир Домашовець</i> : Українська Баптистська Церква	148
4. <i>Ярослав Падох</i> : Незнищиме Товариство	164
5. <i>Микола Дупляк</i> : У 35-ту річницю трагедії Лемківщини	175
6. <i>Лев Яцкевич</i> : Жінки, відзначені нагородами Нобеля	190

ВІРШІ, НАРИСИ, СПОГАДИ, ОПОВІДАННЯ

1. Алла Коссовська-Давиденко: Крутянам	194
2. Ольга Кузьмович: Три Марії	195
3. Яр Славутич: Боровики	200
4. Любов Коленська: „Гуд Морнінг, Містер Робертс!”	203
5. Яків Менакер: Отаке було моє життя	212
6. Богдан Кравців: Карпатська Січ	219
7. Б. Остап'юк: Стрілецьке весілля	220
8. Яр. Климовський: Спогад про „Гонг”	223
КАЛЕНДАРІЙ (Місяці)	232
ОГОЛОШЕННЯ	244
ЗМІСТ	271

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ СОЮЗ, Інк.

UKRAINIAN NATIONAL ASSOCIATION, Inc.

P.O. Box 17a • 30 Montgomery Street, Jersey City, N.J. 07303

Telephones: (201) 451-2200, N.Y. Line (212) 227-5250

CANADIAN OFFICE
18 Leland Avenue
Toronto, Ont. M8Z 2X5
Tel.: (416) 231-4685

УКРАЇНСЬКИЙ
НАРОДНИЙ
СОЮЗ

UKRAINIAN
NATIONAL
ASSOCIATION

- Має 16 клас модерного забезпечення;
- Забезпечує членів до 100.000 доларів;
- Виплачує найвищу дивиденду;
- Видає щоденник „Свобода”, „Український Тижневик” і журнал для дітей „Веселка”;
- Удляє стипендії студуючій молоді;
- Удержує ваканційну оселю „Союзівку”;

- Offers 16 types of life insurance protection;
- Insures members for up to \$100,000;
- Pays out high dividends on certificates;
- Publishes the "Svoboda" daily, the English language "The Ukrainian Weekly" and the children's magazine "Veselka" ("The Rainbow");
- Provides scholarships for students;
- Owns the beautiful estate "Soyuzivka"

Українська Будівля — Ukrainian Building

Headquarters of the Ukrainian National Association

ВСТУПАЙТЕ В ЧЛЕНИ
УНС!

ЗАБЕЗПЕЧИТЬСЯ
І БУДЬТЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕНІ!

JOIN THE UNA —
INSURE YOURSELF
AND BE SAFE!